

Anmeldelser

Danmark — historisk billedbog, II.

Udgivet af Dansk Historisk Fællesforening 1970, 220 s.

Dansk Historisk Fællesforening har fulgt succes'en fra første bind op og har nu udsendt andet bind af »Danmark — historisk billedbog«. For redaktionen står mag. Erik Kiersgaard og museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg Slot. Afsnittet fra 1523-1660 behandles af professor Svend Ellehøj og tiden 1660-1750 af overinspektør Finn Askgaard. Der er 220 sider, og i forhold til dagens bogpriser må en favørpris på 37,50 kr. siges at være rimelig, når normalprisen er 58,50 kr.

Bogen har 125 illustrationer; bortset fra nogle bygningsværker og andre få undtagelser drejer det sig om samtidige billeder, dygtigt og skånsomt udvalgt af kyndige eksperter — med Jørgen Paulsen i første række. I udvælgelsen er der god balance over for hensynet til henholdsvis de politiske, de sociale og de kulturhistoriske aspekter. Eftersom periodens malerkunst fortrinsvis tager sigte på afbildningen af personer, er det naturligt, at portrætmalerierne er ret fremtrædende, og det kan og skal ikke undgås, at en del gamle kendinge dukker op i samlingen. Teknikken vil vel nok inden for en overskuelig fremtid nå et sådant stade, at det vil blive økonomisk overkommeligt med farvebilleder til at live yderligere op.

Den ligelighed, det er lykkedes at opnå ved billedudvælgelsen, præger også tekststoffet. Når man betænker, hvor uhyre svært det kan være at sortere den vældige stofmængde og finde det centrale frem til vurdering af personer, perioder og begivenheder, undrer man sig over, hvor meget der kan tages med på så lille en plads. Her gælder det samme som for første bind, at bogen byder på muligheder for på en bekvem og underholdende måde at tage et repetitionskursus i den almene Danmarks-historie. Sproget er flydende og ubesværet, så det pædagogiske sigte turde være i orden. Billedbogen bør i classesæt findes på enhver skole.

En enkelt oplysning må anfægtes. På side 144 står: »På den bedste jord medgik der 2 tønder land på en tønne hartkorn, mens der i Jyllands magre egne gik hele 20 tønder land på 1 tønne hartkorn«. Her er noget, som ikke stemmer. Efter den bedste takst, takst 24, medgik ca. 5½ td. land til 1 td. hartkorn, og selv om senere matrikuleringer opviste andre normer, er de i bogen nævnte relationer noget

misvisende. Bedre ville det have været at drage en sammenligning med f. eks. Georgsminde på Djursland, der udgjorde (1926) 600 td. land og havde knapt 3 td. hartkorn, med Korselitze på Falster, der ligeledes havde 600 td. land, men 100 td. hartkorn. 20 td. land til 1 td. hartkorn er ikke dårlig jord. I dette spørgsmål kunne nok en landbrugshistoriker have været konsulteret.

Men i den større sammenhæng er det småtterier, som ikke formår at afsvække indtrykket af en god, smuk og festlig bog.

Chr. Stenz.

»Flensborg Avis 1869 - 1. oktober - 1969«.

Redigeret af Poul Kürstein. Flensborg 1969. 480 s., ill.

Om hundrede år er alting glemt.

Det digre værk, der udsendes i anledning af Flensborg Avis' 100-årsdag, torpederer grundigt visdommen i dette mundheld fra en fjern fortid. De skildringer, bogen indeholder om mennesker og deres kamp og tro på retfærdighed, vil ikke blive glemt. De efterlader uslettelige spor i læserens sind og rejser uvægerligt spørgsmålet:

Hvad nu? Hvordan tegner fremtiden sig for dem, der også efter 1945 måtte blive på den anden side af grænsen. Vil det, der ikke kan gå i glemmebogen, hæmme eller fremme opbygningen af en ny og bedre verden? En verden, hvor tilfældige streger på landkortet ikke danner uoverstigelige skel, og hvor den enkelte uanset sit kulturelle og folkelige tilhørsforhold under ansvar over for helheden frit kan tale, tro og tænke.

Der er i dag næppe nogen, der tror på, at denne verden ligger lige omkring hjørnet. Der er lang vej igen. Men kan den tolerante indstilling, der gennem de forløbne 100 år har præget Flensborg Avis, smitte af, er der lys forude og ingen grund til at frygte, at vi i et fællesskabernes Europa kulturelt og folkeligt skal blive løbet over ende. Men tilbage til jubilæumsskriftet, der er anledningen til disse bemærkninger.

Ordet avis betyder mening. Uden at forklejne andre er der tre mænd, der i særlig grad har præget de meninger, Flensborg Avis stod for og fortsat fører frem. Det er redaktør Jens Jessen og hans to elever Ernst Christiansen og L. P. Christensen. Forgængerne var C. A. Willemoës og Gustav Johannsen.

Der er nuancer i den målsætning, de hver for sig satte sig, og mellem de synspunkter, andre forgrundsfigurer i grænsekampen både nord og syd for 1920-grænsen er gået ind for. Hvem havde ret og hvem uret?

Spørgsmålet er i dag irrelevant, idet det næppe kan besvares. Men én ting er i hvert fald givet. For generationerne før og efter 1945, der måske ikke hidtil tilfulde har forstået, hvad afstemningerne i

1920 betød for de dansksindede landsmænd, der blev ladet tilbage på den anden side af grænsen, må resultatet, og hvad der skete i tiden derefter, give anledning til en sindets ransagelse.

Prøsertiden var hård, men naziregimet ikke mindre. Jens Jessen og hans medarbejdere måtte vandre ud og ind af fængslet for efter nutidig opfattelse begåede bagateller. Det lyder i dag fast utroligt, at anvendelsen af ordet sønderjysk i en prædikantliste kunne medføre en fængselsstraf. Midt i harmen må man trække på smilebåndet, men smilet stivner, når man sammenligner prøjser- og Hitlertidens metoder. Jens Jessen og hans medarbejdere kunne efter udståede fængselsstraffe — og det må tilføjes, at de var mange — fortsætte deres kamp for danskheden. Ernst Christiansen, der i sin grænsepolitik havde opstillet devisen: Front og bro og forud for afstemningerne i 1920 kæmpede for en sydligere grænse, fik pennen revet ud af hånden og oplevede ikke som efterfølgeren L. P. Christensen begivenhederne efter 1945 med nazismens fald og samlingsregeringens: »Grænsen ligger fast, men på selvbestemmelsesrettens grund«.

Erklæringens ordlyd var et kompromis, og som kompromiser ofte er, i udformningen ikke just præget af klarhed.

Før 1920 var det spinkle håb, danskheden havde for øje, Pragfredens senere sløjfede § 5, og på denne baggrund må 1945-erklæringen have været en skuffelse i Sydslesvig. I lys af en øjeblikbetonet betragtning kan det derfor undre, at skuffelsen kun antydningvis kommer til udtryk i bogens tilbageskuende grænsepolitiske afsnit. Forklaringen, må man formene, er den, at jubilæumsskriftets tilrettelæggere og forfattere på det tidspunkt, det blev til, ikke har set noget formål i en nærmere analyse af et emne, der kan give anledning til strid og fordunkle det mere aktuelle og nøgterne håb, Ernst Christiansens fremskuende front og bro-politik indebærer, en politik, der i Flensborg Avis er videreført af den nuværende redaktør Karl Otto Meyer og i nogle år før ham af den tidligere redaktør af det tysksprogede og af nazisterne standsede Der Schleswiger, den kendte skribent og journalist Jacob Kronika.

Skriftet om Flensborg Avis i 100 år er, som det i et kort udpluk kun har kunnet antydes, ikke alene et værk, der som kilde til en fortsat analysering af grænsekampen og dens målsætning vil have blivende værdi for eftertiden. Det er også et stykke uvurderlig presse- og personhistorie. Hovedbidragyderne er bibliotekslektor Poul Kürstein, Jens Jessen og Ernst Christiansen med efterladte arkivalier samt Jacob Kronika og Bernhard Hansen.

Jens Jessen har ikke uden grund et stort navn i dansk presse både som journalist og som bladleder.

Under afsoningen af en fængselsstraf i Glückstadt skrev han bl. a. en længere redegørelse for sine tanker om den åndelige baggrund for Flensborg Avis, dens folkelige opgave og den praktiske udførelse af dens hverv.

Denne programmerklæring er så nutidig i form og tankegang, at mange af de retningslinjer, den opstiller, er fuldgældige i dag. I de mindste detaljer redegør han for de krav, der må stilles til en god avis. Det gælder distribution, teknik, format, stoffets placering, sprog, den ledende artikel, pålidelighed o. s. v.

Som eksempel på de retningslinjer, han udstak, nogle udpluk af hans avisprogram:

Selvfølger er en nyhed bedst, når den er frisk. — Selv et interessant og hurtigt blad vil svække sin stilling stærkt ved at være uefterretteligt. — Frihed er et nødvendigt vilkår for sandhedens trivsel og i det hele for al god vækst og udvikling. — I almindelighed afgiver den større eller mindre omhu ved korrekturen en god målestok for et blads plads i pressens rangstige. — Sproget i det hele må være så dansk, d. v. s. så forståeligt og letfatteligt som muligt.

Jens Jessen var som tidligere lærer meget sproginteresseret, og hans sproglugning kom ofte til udtryk i hans i formen patriarkalske breve med ris og ros til medarbejderne, som han i elevtiden personligt underviste.

Med få undtagelser har Flensborg Avis trods dygtige bladledere i hele sin levetid haft trange kår, men forholdene, man måtte arbejde under, var også højst usædvanlige. Det kommer til udtryk i en anden læseværdig artikel, som redaktøren af bladets rubrik »Verdens gang«, Peter Simonsen, under et fængselsophold har skrevet om presseprocesser og politiske fanger.

»Man kender ikke i Tyskland til civiliserede landes pressefrihed«, skriver han og fortsætter: »Det er derfor et farligt foretagende at redigere et oppositionsblad; det er ligesom, når nogen arbejder med dynamit; han véd aldrig, hvornår der kan indtræffe en eksplosion«.

Inden for en periode på tolv år tilbragte Peter Simonsen de 33 måneder i tysk fængsel, så det er en erfaren mand, der taler.

Jacob Kronika, det danske mindretals »gesandt« i Berlin under det endnu brutalere Hitler-regime, har under titlen »Manden i Flensborg« tegnet en portrætskitse af Ernst Christiansen. Den er bygget op på egne indtryk og artikler, Ernst Christiansen selv har skrevet.

Det er en skildring, der bider sig fast i sindet. Efter læsningen lukker man uvilkårligt for en tid bogen for i tankerne at repetere og samle de mange indtryk, den efterlader.

Jacob Kronika fortæller, at det var Ernst Christiansens drøm at blive digter. Han var digter. Beretningen i hans efterladte papirer om hustruens Julies død og andre bidrag er litterære værker af høj karat. Beretningen kan læses igen og igen, og man forstår tildels Bernhard Hansens betænkelighed, da han får overdraget opgaven at skrive en artikel til jubilæumsskriftet om Jens Jessens anden lærling, der placeredes i redaktørstolen, den beskedne, selvudslettende L. P. Christensen . . . dog også kun tildels. Vel var han en anden type end sine forgængere og de synlige resultater af hans indsats van-

skeligere at måle, men at han hører hjemme i bogens portrætgalleri over grænsekampens førstemænd kan ikke betvivles.

Af den rigdom af artikler, bogen iøvrigt indeholder, frister mange andre til omtale, men lad mig slutte disse knappe og spredte post festum-betragtninger med det ønske, at Flensborg Avis vil bestå, og i en verden, hvor ordet nationalitetskamp trods alt har fået en anden betydning end før, i årene fremover kan fortsætte det brobygningsarbejde, Ernst Christiansen formulerede med ordene front og bro og ifølge Jacob Kronika understregede med følgende citat:

*At andre elsker deres,
det forstår vi.
Om vort vi elsker mindre,
da forgår vi.*

Holger Sørensen.

Otto Didrik Schack: Grænsesind. Optegnelser fra årene 1913-49.

Gyldendal 1970, 245 s., ill.

Lensgreve Otto Didrik Schacks efterladte optegnelser er ikke blevet et erindringsværk i almindelig forstand. De minder på en måde om en ufuldendt symfoni, således som de nu foreligger med et længere indledningskapitel og dagbogsnotater ind mellem nogle indledende betragtninger. De er så omfattende, at en bearbejdelse til fuldførelse, når hensyn tages til grevens samvittighedsfulde omsorg for form og indhold, ville have krævet et årelangt arbejde.

Selv om man kunne have ønsket, at stoffet var blevet fuldt ud bearbejdet, er bogen dog blevet af meget stor værdi, først og fremmest fordi den opfylder, hvad der oprindeligt var grevens tanke: ud fra en grundig overvejelse og selvkritik at give udtryk for hans nationale standpunkt. Det er det, han har betegnet som »grænsesind«, brydninger i tanker og overvejelser, som kun den kender, der ikke blot lever *ved*, men *på* grænsen og derved kommer til klarhed over sit nationale tilhørsforhold. Herom siger både indledningerne og notaterne alt.

Hvor notaterne nogle steder kræver baggrund og forklaring, har udgiveren, sønnen, grev Hans Schack indføjet oplysende bemærkninger, som kommer læsningen til gode, selvom man godt kunne have ønsket sig et fuldstændigt noteværk og et mere udførligt navne-register. Han henviser her til sin faders bemærkning om, at han med sine optegnelser ikke har haft til formål at bringe afsløringer eller nyt kildemateriale så lidt som underholdende småfortællinger og anekdoter.

Det ligger også i Otto Didrik Schacks »sind«, og det vil sige i hans karakter, at han (hvad han i så fald sikkert ville have fundet pretentiøst) ikke indleder med en stor slægtshistorie fra feltherren

Hans Schacks tid. Han nøjes med at skrive om sin oldefader og omtaler sin slægts forhold til dansk-tysk under enevoldskongerne. Såvel hans bedstefader, fader som han selv var medlemmer af det slesvig-holstenske ridderskab. Hans bedstefader på mødrene side, amtmand F. C. v. Krogh i Tønder, stod i et venskabeligt forhold til hertugen af Augustenborg, men han vægrede sig ved at indordne sig under den slesvig-holstenske provisoriske regering og blev afskediget.

For sit eget vedkommende, skriver greven, at det måske nok skyldtes slægtstraditioner, at han ved tronskifter erlagde rekognition, 500 kr. i stedet for en hest til kongens stald, og at han mødte til audiens hos kong Frederik den 8., som 1908 udnævnte ham til hofjægermester, skønt han ikke var dansk statsborger. Også det hører med til både historien og »grænsesindet«; det samme gælder, når han om sin fader, grev Hans Schack, skriver, at skønt hans slægt i over 200 år havde ejet Schackenberg (indenfor de kongerige enklaver), var han hverken rigsdanser, præjser eller dansksindet sønderjyde.

*

De egentlige erindringer begynder 1905, da Otto Didrik Schack efter et studium i München efter faderens død overtog Schackenberg. Her levede han de første år meget ensom, optaget af læsning, som det ses, indgående af Homer, men også af »Flensborg Avis«. Men da dette blad skrev uvenligt om hans faders minde, gik vejen over Åbenrå til forbindelse med H. P. Hanssen og dermed til deltagelse i det nationale arbejde. Han blev sekretær i det første »Landeværn« og optrådte som taler ved nationale møder. Men han havde allerede ved sin overtagelse af Schackenberg taget sit klare standpunkt; 1906 eller 1907 tegnede han sig for et beløb på 2000 mark til »Møgel-tønderhus«, og det skønt han måtte låne pengene. Det blev fra tysk side honoreret med, at han ikke blev genvalgt til Tønder kreds dag, men ved næste valg blev han påny indvalgt ved hjælp af danske stemmer. Da H. P. Hanssen ved en bestemt lejlighed ikke ønskede at modtage genvalg til den tyske rigsdag, blev greven opfordret til at lade sig opstille, men sagde nej. Vi må nøjes med denne korte oplysning og tillægge denne historiske lakune hans ængstelse for at fremstille sig i flatterende belysning.

Sammen med flere fremtrædende danske personligheder blev grev Schack ved den første verdenskrigs udbrud arresteret og anbragt i fængslet i Flensborg. Om dette forhold har han nedskrevet en længere interessant beretning, fornøjelig, skønt han for sin nationale virksomheds skyld stod under anklage for landsforræderi. Han måtte blive i fængslet, efter at hans danske medfanger var blevet løsladt, og sagen var for så vidt alvorlig nok. Den trak i langdrag, fordi han til det sidste kategorisk nægtede at underskrive en erklæring om, at han efter sin frigivelse ikke ville forlade Schackenberg. H. P. Hanssen udfoldede ivrige bestræbelser for at få ham løsladt, men det var

sikkert hans gamle ven fra barndomsårene, pastor Nic. C. Nielsen, »den sidste slesviger«, der ved sin henvendelse til den præjssiske minister Delbrück fremkaldte den endelige frigivelse.

*

Om begivenhederne i dagene før og efter genforeningen siges der en del i notaterne. Han blev under stridighederne mellem Vælgerforeningens to grupper valgt til foreningens formand og søgte her at være en upartisk mægler. Han betragtede Vælgerforeningens tilslutning til den clausenske linje for forsvarlig, men var nok utilfreds med, at H. P. Hanssen gik ind i det radikale ministerium uden at søge Vælgerforeningens accept. Man forstår, hvor tung en byrde denne tids tildragelser må have været for en mand, der ønskede at gøre ret og skel. Ind imellem fik han til opgave at forfatte det så kendte afstemningsopråb, hvis stolte klangfulde ord vil blive stående i historien. Både udarbejdelsen af opråbet og af hans store tale ved genforeningsfesten på Dybbøl krævede mange overvejelser, men begge blev da også digteriske og historiske præstationer hævet over de øvrige i bogen gengivne taler, som til gengæld siger mere om det »sølvspeil«, han kritisk betragtede sig selv i og dermed bestyrkede ham i den historiske erfaring, at »stemninger og følelser var uegnede til at lave grænsepolitik på«.

Han fortæller om afstemningsdagens store glæder, men går uden om det pinlige spørgsmål, der rejste sig, da man både fra København og Flensborg med tilslutning fra Peter Grau ikke ønskede, at H. P. Hanssen skulle tage imod kongen ved den gamle grænse eller tale på Dybbøl. Han nævner end ikke, at tidligere landdagsmand Nis Nissen gjorde ham opmærksom på, at han og hans meningsfæller ville holde sig borte fra festen på Dybbøl, hvis Hanssen ikke måtte tale, ej heller hans eget bidrag til, at den gamle fører ikke blev holdt uden for.

Mon det ikke med hele hans grænsepolitiske indstilling har pint ham? I hvert fald fik han efter 1945 som amtmand og under dette embedes ansvarsfulde gerning før og efter besættelsen at føle, hvilke uhyrligheder tåbelig uvidenhed om grænse- og mindretalsforhold kan forårsage. Det gjorde ham til en bitter mand. Få dage før sin død den 2. januar 1949 betroede han sin dagbog, at når interessen for Sønderjylland før 1920 nu helt skrinlagdes, måtte det være en naturlig følge, at han fulgte med.

Han oplevede ikke, at tiden i det store og hele har givet tils'utning til de synspunkter, han gjorde gældende både i tiden mellem de to verdenskrige og efter besættelsen, hvad mindretalsforholdet og udrensningens fejltagelser angår. Nu vil hans optegnelser blive stående som en nobel personligheds dybtgående vurdering af forholdene ved grænsen og en analyse af det »sind«, der præges af grænsen mellem dansk og tysk.

Morten Kamphövener.

G. Japsen: »De nordslesvigske sparekassers historie«.

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 41, 1970.

346 s., ill.

Amanuensis, dr. phil. G. Japsen har med sin bog »De nordslesvigske sparekassers historie« givet os et vægtigt materiale til belysning ikke blot af 150 års økonomiske omsving, men også af 150 års bevægede nationale og kulturelle omvæltninger.

Forfatteren har med sin grundige uddybning af stoffet og bearbejdelse af det kildemateriale, der har været til rådighed, frembragt et interessant og gedigent værk.

Dr. phil. G. Japsen begynder sin fremstilling med at give et levende billede af det 18. århundredes samfundsforhold. Forløberne for sparekasserne var dannelse af filantropiske selskaber med frivillige gaver til gavn for samfundets fattige. Der fortælles om her-tugdømmernes og det danske monarkis første sparekasse, der med menneskekærlige idealer som baggrund blev oprettet af et sådant selskab med kancelliråd Cirsovius som initiativtager. Man forstår dog af bogen, at ikke alle sparekasser blev dannet af filantropiske bevæggrunde, men også for at afskaffe fattiglovgivningen, om hvilken bogen citerer en redegørelse fra et patriotisk selskab: »For udlevede svagelige og sygelige fattige mennesker, der er ude af stand til at arbejde, må der kun sørges på det nødtørftige ... udsigten til at blive forsørget i alderdommen kunne ellers let få folk til at leve et sorgløst liv ... hvor sparsommelighed er fremherskende, forsvinder næsten enhver fristelse til det onde ... «!

Hvadenten man havde samfundskærlige eller samfundsfjendtlige synspunkter, var der således gode moralske grunde til at gå ind for tanken om dannelse af de nordslesvigske sparekasser, der efterhånden skød op — 17 ialt var der ved årsskiftet 1863/64, og størstedelen anvendte overskuddet til velgørende formål.

Interessant er det at erfare, at krigen 1864 ikke har nogen indflydelse på sparekassernes virksomhed, og at man skal helt op til 1894, før disse kom til at spille en rolle i den nationale kamp. Mange private sparekasser blev dannet indtil 1870, da landbrugskrisen satte ind. I 1893-96 rantes sparekasserne af endnu en krise. Man konstaterede underslæb, først i Haderslev, senere i Sønderborg, Skodborg og Lysabild. I Lysabild omfattede bedragerierne 256.000 mark og betragtedes som en national ulykke. Afsnittet fortæller videre om, hvorledes H. P. Hanssen satte al sin energi ind på at bøde på ulykken — det lykkedes ham at rekonstruere sparekassen, og senere gik han med fremsynethed og dygtighed i spidsen for arbejdet med om-dannelsen af private sparekasser til selskaber med begrænset hæftelse for derved at udvide sparekassernes uafhængighed af staten. Samtidig arbejdede H. P. Hanssen for bedre indbyrdes samarbejde og fælles retningslinjer.

Forfatteren har forstået at gøre sin udførlige fremstilling levende med små træk fra hverdagen og små anekdoter — f. eks. om lærer Lorentzen, Ballum, der søgte stilling som kasserer i Ballums nye sparekasse, men myndighederne var betænkelige — det var kommet dem for øre, at lærer Lorentzen engang havde haft et juletræ, der på påfaldende måde var smykket med røde og hvide farver.

Gennem erhvervskriser, verdenskrige og spændte nationalpolitiske situationer har landsdelens sparekasser eksisteret med samfundsgavnligt virke og allerede fra tiden omkring 1. verdenskrig påbegyndt sit arbejde for samvirke og sammensmeltninger.

Bogen slutter med en oversigt over de sidste 25 års kraftige industrialisering og befolkningstilvækst, som har givet de nordslesvigske sparekasser et solidt grundlag for en god udvikling med fortsat kapitalkoncentration, fusioner og moderne teknik.

Bogen rummer overskuelige statistiske oversigter og er illustreret med et alsidigt billedmateriale lige fra de allerførste »sparekasser«: pengeskrin med svært jernbeslag og til gedigne sparekasseinteriører (man savner blot et billede af en af vor tids mest moderne sparekasser). Der er gengivelse af gamle preussiske mønter og af H. P. Hanssens håndskrevne breve. Med sit vidtspændende indhold, gode fremtoning og sit letfattelige sprog må bogen kunne vække interesse også uden for landsdelen.

P. G. Bruun.

Helle Askgaard: Den sønderjyske industris udvikling fra 1920 til 1970.

København 1970. Bd. 8 i serien »Kulturgeografiske Skrifter« under redaktion af professor, dr. Niels Kingo Jacobsen og amanuensis Ruth Jensen. 232 s., ill.

Der har her i landet hidtil ikke været nogen stærk tradition for at beskæftige sig med industri, hverken hos økonomer, historikere eller geografer (sidst har K. Antonsen i sin disputats fra 1964 behandlet »Placeringen af Danmarks industri 1938 til 1960«), og medens Sønderjyllands historie og naturgeografi er blevet behandlet endog særdeles intensivt, har det skortet på en tilbundsående analyse af landsdelens industriudvikling; en sådan synes nu at foreligge med Helle Askgaards værk, der er en bearbejdning af en med guldmedalje belønnet prisopgave i geografi ved Københavns Universitet.

Som indikator for udviklingen vil en opgørelse for værditilvæksten på den enkelte lokalitet være det mål, der er behæftet med færrest fejlkilder, men den foreligger desværre ikke opført for geografiske områder; blandt mange andre muligheder (kraftforbrugets størrelse, produktionens omfang i penge eller varemængde m. v.) er i stedet valgt »antal arbejdere pr. virksomhed«, da dette tal — hvor vildledende det end i mange tilfælde må forekomme at være — i reglen ikke opfattes som en intern hemmelighed. Som hovedregel har

forfatteren afgrænset emnet til at omfatte fremstillingsvirksomheder med mindst seks arbejdere. I visse tilfælde har det været forbundet med vanskeligheder at fremskaffe talmateriale, idet de nyeste oplysninger om industribeskæftigelsen — af diskretionshensyn over for de pågældende virksomheder — ikke kan frigives i de nødvendige detaljer af Danmarks Statistik. Et sådant hensyn eksisterer imidlertid ikke m. h. t. oplysninger om virksomhedernes strømforbrug.

Foruden den omtalte vanskelighed med at få adgang til oplysninger fra de senere år har forfatteren mødt hindringer i form af, at den tilsyneladende så righoldige statistik ikke har været sammenlignelig fra år til år, og at dele af det primære tælle materiale har forputtet sig i årenes løb eller endog er blevet tilintetgjort. Således eksisterer skemaerne fra erhvervstællingen i 1925 ikke mere. Danmarks Statistik har tilladt anvendelse af primærmaterialet fra 1935-tællingen, medens en sådan tilladelse ikke har kunnet gives for 1948. Endelig har forfatteren haft adgang til de kommunevise opgørelser på branchegrupper fra 1958.

Derudover er anvendt den årlige produktionsstatistik, der gradvis er kommet til at omfatte flere og flere brancher, og som endvidere bringer oplysninger om beskæftigelsen. Når dertil kommer, at De forenede Teglværker samt elværkerne har været yderst behjælpelige, at forfatteren ved kritisk læsning af de sidste to års sønderjyske aviser har søgt at følge udviklingen op til dato, og at der til supplement er blevet udsendt 400 breve med spørgeskemaer til sønderjyske virksomheder, vil man forstå, at bogens konklusioner hviler på solid grund.

Oplysninger fra bl. a. det på forskellige branchegrupper hvilende statistiske materiale er tilstræbt gjort indbyrdes sammenlignelige og er for hver enkelt virksomhed blevet kodet ind på randhulkort og siden gjort udbredelsesmæssigt anskueligt ved at blive placeret i et rudenet (med kantlængde svarende til 5 km), hvorved man opnår at fjerne den arealmæssige usikkerhed, der uundgåeligt vil fremkomme, hvis industrivirksomheder opgjort på administrative inddelinger skal sammenlignes.

Efter en omtale af erhvervslivets problemer i den vanskelige overgangstid i forbindelse med genforeningen følger en gennemgang af befolkningsudviklingen fra 1920 til i dag (bl. a. ved hjælp af befolkningspyramider), udviklingen af vejene og transportmidlerne samt udbygningen af de offentlige værker. Befolkningstætheden er dels illustreret kommunevis (1921 og 1965), dels ved prikkort (1 prik for hver 25 indbyggere, 1950), og befolkningsudviklingen i perioden er såvel fremstillet i rudenet (i %) som anskueliggjort på logaritmisk papir.

Endnu i 1921 kunne man tale om, at befolkningens fordeling afspejlede jordens bonitet, idet landbruget ernærede 43 % af den sønderjyske befolkning; i 1960 er det tilsvarende tal 27. Interessante

er betragtningerne over, hvorvidt det har været muligt for landsdelen at beholde sit fødselsoverskud; en sammenligning af vandringsoverskuddet/underskuddet i Sønderjylland med lignende bevægelser i den øvrige jyske befolkning viser, at landsdelen i større udstrækning og på et tidligere tidspunkt har formået at fastholde sin befolkning. Sønderborg amt har fra o. 1955 haft stor efterspørgsel efter arbejdskraft til industrien, og denne efterspørgsel har bevirket, at vandringsoverskuddet fra det øvrige Sønderjylland er søgt hertil i stedet for at forlade landsdelen. I de seneste år er der sket en industriel udvikling også i Tønder amt, og tallene herfra tyder på, at det i stigende grad er muligt for denne egn at beholde sit befolkningsoverskud.

I nær tilknytning til hovedemnet findes et afsnit om vejnettet og jernbanerne (aftrapningen af amtsbanerne i mere eller mindre takt med motoriseringen af landevejstrafikken); i de vestlige dele af Sønderjylland har nyanlæg af veje tjent til at ophjælpe meget folketomme områder, idet uheldig jordfordeling, manglende dræning og mangel på færdselsårer har hindret bebyggelse. På vejen til løsning af elforsyningen har der — endog efter afstemningen i 2. zone — været planer om at lade kraftværket i Flensborg sørge for forsyningen! Slutresultatet af forhandlingerne blev, at man i 1922 — på et tidspunkt, da hele Danmarks elforsyning varetoges af et stort antal små værker — vedtog at bygge eget højspændingsværk i Åbenrå; dog var to af købstædernes jævnstrømsværker i brug endnu i 1959.

Det er lykkedes at opspore eksempler på en meget sigende korrespondance, der i de første år afspejler de forskellige virksomheders divergerende interesser i at indføre varer fra Tyskland (således var det i 1920 muligt at indføre tyske teglsten meget billigt). Men det har ikke været muligt i tal at opgøre virkninger af grænseflytningen. Det kan konstateres, at en del handels- og fremstillingsvirksomheder fra Danmark oprettede filialer, og at enkeltpersoner tog til Sønderjylland for at starte egen virksomhed. Flensborgs bortfald som mulig konkurrent til de sønderjyske virksomheder modvirkedes for enkelte virksomheders vedkommende af en reduktion af det tidligere marked, hvorfor nogle forsøgte at kompensere ved oprettelse af filialer. De flensborgske virksomheder oplevede de samme symptomer med modsat fortegn og reagerede på samme måde. Kongerigske virksomheder påførte i 1920'erne f. eks. bryggerierne konkurrence, og på længere sigt har det ført til nedlæggelser.

En sammenligning mellem industriens stilling i 1925 og 1935 viser en forbløffende lille ændring. Som et udtryk for, hvor svagt landsdelens industri var udviklet, skal nævnes, at teglværksindustrien i 1925 omfattede 28 % af de industrielt beskæftigede, at procenten for træindustriens vedkommende var det dobbelte af det øvrige Danmarks, for jern- og metalindustrien det halve. I 1925 såvel som i 1968 er den sønderjyske industri mere ensidigt sammensat end det

øvrige Danmarks; dengang domineredes den af næringsindustrier og teglværker, nu af jern- og metalindustrien.

Fordelingen af den sønderjyske industri anskues såvel lokalitetsmæssigt som på størrelsesgrupper (under anvendelse af Lorenz-diagrammer). Medens bryggeriernes og tobaksfabrikkernes regnskaber er utilgængelige, er det lykkedes at give en indgående analyse af teglværkernes lokaliserings- og organisationsforhold. Behandling af nyere fænomener som samarbejde mellem eller nedlæggelse af mejerier (og bygningernes overgang til anden anvendelse) samt skotøjsindustriens helt anderledes situation her end i det øvrige land fuldender indtrykket af, at forfatteren også har fået fat i væsentlige sider af de nyeste erhvervsmæssige omstruktureringer i Sønderjylland.

Udviklingen af Danfoss står med en særlig glans. Ved erhvervstællingen i 1935 havde fabrikken kun fire ansatte (skemaet fra Mats Clausens hånd er aftrykt!), og af ansatte i landets jern- og metalindustrier havde landsdelen kun de 0,6 % — i 1965 var tallet steget til 7,1. Inspireret af og delvis i samarbejde med Danfoss er der oprettet en række til dels betydelige virksomheder, men næsten ingen af disse har lokaliseret sig i fabrikkens umiddelbare nærhed, og heller ikke andre brancher har følt sig tiltrukket af beliggenheden. Fra Danfoss' side kunne man ønske sig naboskab af industrier, der beskæftiger kvindelig arbejdskraft, idet kun ca. fjerdeparten af de ansatte er kvinder, og Nordals iøvrigt ikke byder på mange andre erhvervsmuligheder for den kvindelige arbejdskraft.

Tilsammen indeholder ruderne med Havnbjerg og Sønderborg halvdelen af landsdelens industri. Købstædernes har hver deres særlige præg; Tønder (der tidligere i industriel henseende så absolut var i særklasse) og Haderslev synes at være inde i en industriel ekspansionsperiode, og Sønderborg vil formentlig efter kommunesammenlægningen fremtræde på samme vis; derimod har Åbenrå ikke de samme muligheder, medmindre der udlægges industriområder i Ensted eller Løjt.

Bogen rummer en analyse af flytning af industrivirksomheder fra byernes centrum til særlige industrikvarterer i periferien eller langs udfaldsvejene samt en undersøgelse af pendlingsafstandenes*) afhængighed af bedriftsstørrelsen og virksomhedens beliggenhed (by/land).

I slutningen af sin bog stiller Helle Askgaard det spørgsmål, hvorvidt der er sket en spredning af industrien i Danmark. Af de 172 sønderjyske virksomheder, der er registreret industrielt efter 1948, er de 13 tilflyttede og de 21 filialer af virksomheder uden for landsdelen. Som årsager til, at virksomheder flytter fra København, nævnes, at deres kapacitet ikke kan klare efterspørgslen, og at udvidelser og rationaliseringer på stedet ikke er mulige, hvorfor en udflytning kan være vejen frem. Først efter, at denne problemstilling er

*) Pendling: den daglige tur, bolig-arbejdssted-bolig.

gjort op, kommer faktorerne med provinsens stabilere arbejdskraft, lån fra egnsudviklingsloven m. v. i betragtning. At de flyttede virksomheder primært skulle have foretrukket Sønderjylland og så siden have bestemt lokaliteten nærmere, har ikke kunnet påvises; ofte har tilfældet spillet ind.

Et resultat af undersøgelsen bliver, at årsagen til den sønderjyske industris større andel i det samlede Danmarks industri især er at finde i de ældre virksomheders ekspansion samt etablering af helt nye. Den sønderjyske industris vækst har været med til at udjævne den geografiske fordeling af Danmarks industri, og landsdelens øgede andel skyldes i første række Sønderjyllands egen vækst. Inden for Sønderjylland er der ligeledes sket en spredning i den geografiske fordeling i det sidste 10-år. En medvirkende årsag er de ledigblevne bygninger (skoler, mejerier), der synes at fremme det industrielle initiativ. De flyttede virksomheder og filialerne er medvirkende til denne udvikling, men udslaggivende har de ikke været.

Bent Valeur.

»Sønden om Sæd for de Rørkær-hunde«.
(Gl. vestslesvigsk mundheld).

Supplerende bemærkning til foranstående.

Til foranstående anmeldelse må det være tilladt at komme med en supplerende bemærkning. I sin i øvrigt så interessante og gode bog skriver Helle Askgaard s. 39: »For at komme til Sønderborg og Åbenrå fra Tønder måtte man over Flensborg, hvis man ville ad landevejen. For at komme fra Tønder til Haderslev måtte man enten over Flensborg eller Brøns. For at komme fra Sønderborg til Åbenrå måtte man over Kruså«. Så få er linjerne, og så mange er fejlene. Der henvises omhyggeligt til Dansk Vejtidskrift 1924, s. 157, hvor B. Poulsen har skrevet en afhandling om De sønderjyske Landeveje. Men disse oplysninger måtte forfatterinden have kunnet sige sig selv ikke kunne være rigtige. I dette jubilæumsår for genforeningen vil man jo i hvert fald uvilkårligt spørge: Skulle kongen på sin Eriks-gata da virkelig over Flensborg for at komme til Tønder fra Sønderborg? Naturligvis ikke. Der fandtes veje såvel fra Åbenrå som fra Haderslev og Sønderborg til Tønder uden om Flensborg i 1920. Som geograf må forfatteren have en vis øvelse i at se på kort, og hun kunne blot have set på nogle af de mange og gode kort lige fra 1600-årene og op til 1920 for at blive klar over, at hun er løbet med en limpind. I øvrigt er det mærkeligt, at geografer så ofte er usikre i ganske elementære historiske forhold. Adskillige vil således have trukket på smilebåndet, når de i professor Kingo Jacobsens lærde disputats om Tøndermarskens naturgeografi s. 14 har fundet følgende himmerigsmundfuld: »den gottorpske hertug, grev Hans

d. Ældre«. Den gode hertug Hans har nok roteret nogle gange i sin grav, da disse ord blev skrevet. Geografer burde lade de historiske afsnit i deres videnskabelige afhandlinger gennemlæse af en historiker, før manuskripterne bliver afleveret til trykkeriet. *P. K. I.*

Dansk skole-, børnehave- og vandrelærervirke i Sydslesvig. 1920 - 5. maj - 1970.

Udgivet af Dansk Skoleforening for Sydslesvig. Flensborg 1970. 219 s., ill.

50-året for genforeningen er også et jubilæumsår for dansk skole i Sydslesvig, hvor der jo lige så lidt som i Nordslesvig kunne drives dansk skolevirksomhed i årene før den første verdenskrig, og Dansk Skoleforening for Sydslesvig har i den anledning udsendt et prægtigt jubilæumsskrift. Hypermoderne omslag, fornemt to-spaltet tryk, billeder og faksimiler står fint på det glittede papir, og hvert afsnit indledes med overskriften indflettet i fine vignetter på grøngult karduspapir. Det er derfor med spænding, man giver sig i lag med bogen.

Man bliver ikke skuffet — bogen giver meget mere, end titlen lover — eller »virket« må tages i meget vid forstand.

Godt en snes forfattere har givet deres bidrag til værket, så mange, at vi af pladshensyn afstår fra at nævne de enkelte forfattere. Man siger nok, at mange kokke fordærver maden; det har de aldeles ikke gjort her, men naturligvis har det givet problemer med afbalancering og koordinering. En forfatter har følt sig så trykket af pladshensynet, at han for nogle oplysningers vedkommende har henvist til forskellige sider af skoleforeningens årsberetninger, hvad ikke mange læsere har glæde af — andre har kunnet boltre sig mere frit på større plads til mere begrænsede emner. Uoverensstemmelser i forskellige artikler er ikke altid forklaret. For eksempel har historikeren meget rigtigt i sin oversigtsartikel givet den korrekte oplysning, at skolebørnsantallet kulminerede med 14.499 elever i sommeren 1948, medens statistikeren i bogens slutning i sin fortegnelse over elever, skoler og børnehaver har 13.239 skoleelever som det højeste tal, og det ved skoleårets begyndelse 1950. Det ville vi godt have haft en forklaring på. Men det er småting. Bogen giver et rigt og nuanceret udtryk for skoleforeningens virksomhed på mange områder. Foruden det i titlen nævnte hører vi om ferierejserne til Danmark, hvis betydning vanskeligt kan overvurderes, om lejrskoleliv, kursusvirksomhed, efteruddannelse, om nogle særligt udvalgte skolers oprettelse og virksomhed m. m. Mangesidigheden i skoleforeningens arbejde er imponerende. Der er også blevet plads til en udførlig redegørelse for eksamensskolernes juridiske grundlag, og man ville nødig have undværet de grinsagtige vers »Af en landsbydegns dagbog« fra SdU-ryven 1966.

Man får et overvældende indtryk af de umådelige vanskeligheder,

skoleforeningen havde at kæmpe med, da de tusindtallige indmeldelser strømmede ind efter Tysklands kapitulation i 1945. I parentes bemærket er det næsten udelukkende forholdene i de sidste 25 år, der er behandlet, idet man for tiden før 1945 henviser til Bernhard Hansens »I Fædres Spor«. I Flensborg havde man dog et vist grundlag at bygge på, men i Slesvig, Tønning, Egernførde og andre steder intet eller kun meget lidt. Beretningen om kommuneskolerne i Slesvig, der er dokumenteret med en snes officielle skrivelser i faksimile, giver et knugende indtryk af uhyggeligt store problemer — med lokaler, lærermangel, mangel på undervisningsmateriel, brændsel o. l., men ikke mindst problemer med de tyske myndigheders mangel på demokratisk indstilling; man bliver ikke tyskvenlig af at læse bogen, skønt den er skrevet med stort mådehold og tolerant forståelse over for den nationale modpart. Men kendsgerningerne taler deres uhyggelige sprog om had, intolerance og smålighed. Og hvilket bjerg af papirdynger har man ikke måttet arbejde sig igennem, når der skulle oprettes skoler, bygges, foretages ferierejser o. s. v. »Von der Wiege zu der Bahre — Formulare, Formulare!« Lykkeligt er det, at disse tider nu synes at være forbi, og at imødekommenhed og fordragelighed breder sig i tyske kredse.

Lykkeligt er det også, at alt nu er samlet under skoleforeningens hat, og at man uden bitterhed kan yde »Ejderselskabet« anerkendelse for en storslået indsats i Rendsborgområdet.

Med rette har én person — og kun én, for skulle man tage flere med, ville listen blive temmelig lang — fået omtale i en særlig artikel: Bernhard Hansen. Hans indsats er enestående. Men rundt omkring i værket har man ydet tak til alle, som har gjort en indsats for skolevirket i Sydslesvig.

En ting præger mange af artiklerne: det livsnære. Mange af forfatterne har selv været de ledende kræfter i det arbejde, de skriver om; de har derfor givet oplysninger, som ingen andre kender, og de har medtaget træk, som gør det muligt for læseren at være medoplevende. Værket er derved ikke blot blevet en beretning, men også et kildekrift.

Bogen slutter med en gengivelse af skoleforeningens bygninger, 124 ialt. Beretningen inde i bogen om, hvordan grundene skaffedes, medens myndighederne mange steder gjorde alt, hvad der stod i deres magt, for at hindre en dansk skoles rejsning, er ligefrem spændende læsning, somme tider fornøjelig, somme tider deprimerende. Og nu står disse bygninger, nogle gamle og grimme, nogle nye, mere eller mindre smukke, nogle rent dansk i stil, nogle med den stejle, næsten gotiske tagrejsning, som kendetegner megen tysk arkitektur.

Men det er en stolt række af bygninger, et værdigt udtryk for skoleforeningens virke gennem et halvt århundrede.

Viggo Petersen.

P. M. Mitchell: A Bibliography of 17th Century German Imprints in Denmark and the Duchies of Schleswig-Holstein.

Udgivet af University of Kansas Libraries, Lawrence 1969.

Bd. I 388 s. Bd. II 360 s.

Med dette tobindsværk har professor P. M. Mitchell ved University of Illinois fornylig ydet et vigtigt bidrag til udfyldningen af den lakune i såvel dansk som tysk bibliografi, som det 17. århundrede udgør.

Bibliografien er udsendt af University of Kansas Libraries, men selve udarbejdelsen er i alt væsentligt finansieret af forskningsrådet ved University of Illinois. Det bør dog nok tilføjes, at udarbejdelsen også i høj grad har været afhængig af den imødekommenhed, som professor Mitchell har nydt godt af fra en række tyske og skandinaviske bibliotekers og arkivers side, og da ganske specielt fra Det kgl. Biblioteks.

Værket stræber efter i kronologisk orden at fortegne samtlige de tyske tryk, som i 1600-tallet er fremkommet i det daværende danske monarki, hvilket i praksis vil sige Danmark, Slesvig og Holsten. Det er blevet til ca. 3200 numre, af hvilke de ca. 600 kun kendes fra sekundære kilder.

De bevarede numre er i den udstrækning, det overhovedet har været muligt, beskrevet med trykket i hånd, ved selvsyn. Titelbladernes tekster reproduceres fuldstændigt, undtagen hvor talen er om ligprædikener og lejlighedsdigtning. Efter tidens skik nåede deres titelblade ofte op på et par hundrede ord, arrangeret med alle de variationer, trykkerierne kunne opbyde. Endvidere anføres, hvordan bogen er samlet (hvilket spiller en væsentlig rolle for den entydige identifikation af datidens tryksager, mens det jo er uvæsentligt for vor tids skelnen mellem forskellige oplag), ligesom det ved en signatur er markeret, hvor det beskrevne eksemplar opbevares.

Antallet af numre er imponerende, ikke mindst i betragtning af, at Lauritz Nielsens bibliografi over perioden 1482-1600 kun omfatter 37 tyske titler ud af et samlet antal tryk på ca. 1000. Professor Mitchell har da også med sit arbejde villet andet og mere end at bidrage til udfyldningen af en lakune. Han har tillige villet fremlægge »factual information« til belysning af de komplicerede kulturelle forbindelser mellem Danmark og Tyskland i det pågældende århundrede.

Indledningen, side VII-XV, definerer og karakteriserer nogle af bibliografiens vigtigste tryksagskategorier. Den mest omfattende udgøres af ligprædikenerne og mindedigtene, ialt ca. 630 numre, af hvilke ca. 230 ikke findes bevaret — næppe til ubodelig skade for efterverdenen. De bevarede ligprædikener — ofte af et imponerende omfang — vidner ikke om, at talen har været om en meget læst genre.

Men, som professor Mitchell siger, de vidner i hvert fald om, at troen på, at det trykte ord har kunnet garantere en slags udødelighed, har været oppe i tiden.

Det trykte ord kunne jo imidlertid også, dengang måske i højere grad end nu, bruges i den politiske propagandas tjeneste. Bibliografien fortegner ca. 300 titler, repræsenteret i godt 400 udgaver, med tilhørsforhold til denne kategori, men hertil kommer yderligere de mange »relationer« (d. v. s. nyhedsrapporter) især fra krigsårene, som der jo var adskillige af også i det 17. århundrede. Overgangen fra ren og skær nyhedsorientering til propaganda er naturligvis glidende.

Det kan også nævnes, at kongelige og hertugelige dekreter udgør en ret stor kategori, ialt ca. 615 numre, dels »plakater«, dels pjecer.

Derimod indtager skønlitteraturen en meget beskedent plads. Indledningen opgør tallet af titler, som med god vilje kan henregnes til kategorien, til 43. Det fremgår ikke, om de to Kingo-numre er medregnet her, men derimod er det jo klart, at Laurembergs komedier og skæmte digte indgår i antallet. Niveauet lå ikke højt. For litterater, som er ude i fagligt anliggende, er bibliografien lidt af en ørkenvandring.

I det hele taget vidner værket om, at tryksager dengang i alt overvejende grad var brugssager, og om, at den kristelige orientering var dominerende. Ligprædikere har måske nok mere med den sociale status end med den religiøse overbevisning at gøre, men ved siden af dem og ved siden af de øvrige nævnte kategorier ligger en ganske omfattende teologisk litteratur med adskillige underafdelinger. Antallet af katekismer er ganske stort, men kun en fjerdedel af titlerne er bevaret, formentlig fordi de små bøger er slidt op under brug. Derimod fortegner bibliografien kun to bibeludgaver, formentlig fordi det var billigere at importere sådanne fra nordtyske trykkerier end at binde an med disse relativt store opgaver på det lokale plan.

Hvad selve produktionen af tryksagerne angår, var det naturligvis især i hovedstaden og i hertugdømmerne, at den foregik. Flest titler tegner følgende officiner sig for: Johan Philip Bockenhoffers i København, Johan Holweins i Slesvig, Melchior Kochs i Glückstadt, Reinhardt Janssens i Glückstadt og Joachim Reumanns i Kiel.

P. M. Mitchells store værk vil blive stående mellem Lauritz Nielsens ovenfor nævnte arbejde og *Bibliotheca Danica*, som Chr. V. Bruun udgav. Andre navne, som melder sig i sammenhængen, er Thomas Hansen Erslews og H. Ehrencron-Müllers. Det er et fornemt selskab at komme i, men hædres den, der hædres bør!

Aage Jørgensen.

Schleswig-Holsteinische Biographien.

Vorarbeiten zum Schleswig-Holsteinischen Biographischen Lexikon. Herausgegeben von der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. 1962, 112 s.

Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon.

Herausgegeben im Auftrage der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte von Olaf Klose. Bd. I, 1970.

Begge Karl Wachholtz Verlag, Neumünster.

Dansk biografisk Leksikons første udgave ved C. F. Bricka udkom i årene 1887-1905, og den nye udgave fulgte i 1933-44. De er allerede ved deres hurtige og regelmæssige udgivelse leksikonarbejder, som kalder på den største respekt. Desuden er de præget af en sikker sans for størrelsesforhold, men samtidig selv i de mindste artikler imponerende udførlige og udtømmende. Hertil kommer litteraturhenvisninger i mådeholden fylde og pålidelige lister over billeder. Medarbejderstaben var ganske vist stor og dygtig, men det gode resultat skyldes først og fremmest de myndige og kyndige redaktører Povl Engelstoft og Svend Dahl.

Fremtrædende slesvigere, både danske og tyske, var medtaget såvel før som efter 1864, og de tyske blev bedømt lidenskabsløst og sagligt. Det gælder endog insurgentofficererne i 1848. Alligevel havde Dansk biografisk Leksikon sine småmangler hist og her. Flere slesvigere og holstenere, som man gerne ville vide mere om, savnedes, og desuden har den tyske dom over både danske og tyske på forhånd sin interesse.

Det var derfor med meget store forventninger, at man så et prøvehæfte af et nyt Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon udkomme i 1962, og nu er 1. bind af selve leksikonet udkommet »Herausgegeben im Auftrage der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte«. Det er den højeste historiske sagkundskab i landet Schleswig-Holstein, som har ansvaret for denne udgivelse. Det ser dog ud til, at det lærde selskab har taget sig ansvaret let, for det ses ikke at have indsat noget tilsynsråd ved udgivelsen. Brugeren finder derimod værket så vigtigt, at det her skal gås efter i sømmene.

Udgiveren klager i forordet over, at det ikke lykkedes at skabe et »nordelbisches« leksikon omfattende også Hamburg og Lübeck. Det kan vi andre kun være glade for, da det ville være ganske unaturligt, rent bortset fra, at ordet »nordelbisch« brugt på hertugdømmet Slesvig er en tilsnigelse.

Der har været arbejdet på værket i henved 20 år, og alligevel er man ikke nået så vidt, at man har hold på, hvad man vil og kan have af artikler. Derfor udsender man nu artiklerne i den orden, de bliver færdige, og agter at holde sammen på dem ved et voksende alfabetisk register allerede fra 2. bind.

Denne fremgangsmåde rummer adskillige farer, som kun kunne mestres af en overmenneskeligt dygtig redaktør.

*Generalsuperintendenten Stephan Klotz og hans hustru.
Oliemaleri på metalplade på epitafiet 1668
i St. Nikolaj kirke i Flensborg.*

Der er ingen rimelig balance. Den betydningsløse Zur Mühlen får sine familieforhold behandlet på 16 linjer, mens hans karakteristisk tager 9 linjer, og hans skrifter og litteratur om ham fylder 9 linjer petit, ialt 34 linjer. Så har han sandelig fået, hvad han har krav på og mere til, når der venligst ses bort fra, at det vel nævnes, at han var præst, men ikke hvor. En linje i registret til Egernførde amts årbog havde været nok til ham.

Til sammenligning skal nævnes, at Stephan Klotz får ialt 32 linjer. Han er uden sammenligning den vigtigste kirkemand i hertugdømmet Slesvig i det 17. århundrede, men vi får intet at vide om, hvori hans betydning lå, intet om hans forhold til afvigende meninger som Breklings eller Rosenkrands' og heller ikke om hans omstridte forhold til dansk, plattysk og højtysk kirkesprog. Angående hans egne værker henvises til Cimbria Litterata, og så er vi lige vidt, da få har dette værk, og færre kan læse det. I litteraturen om ham er ikke anført, hvad Johanne Skovgaard og H. F. Petersen har skrevet om ham, skønt det ingenlunde er ligegyldigt. Da udgiveren ellers kender dansk forskning, er det nedslående, at der tages så lidt hensyn til den. Af portrætter anføres kun et kobberstik af J. M. Preisler fra 1774, til trods for, at der findes et samtidigt vellignende oliemaleri af Klotz og hans hustru i Nikolaj kirke i Flensborg, som er let tilgængeligt i »Kunstdenkmäler der Stadt Flensburg«, så der er heller ikke taget hensyn til tysk litteratur. Derudover findes et særdeles stateligt kobberstik i Klotz' egen »De Domini . . . Jesu Christi, Sudore Sanguineo . . . cruciatibus«, Hamburg 1710, som med al respekt for den dygtige kobberstikker Preisler dog må foretrakkes. Er dette billede også ukendt i Kiel? Undren over den usædvanlige navneform Clotz skal

endelig ytres, inden vi sammenfatter vor opfattelse i, at denne omtale er helt og aldeles utilstrækkelig.

Klotz' værker er altså ikke anført, men det er Abrahamsons, på 82 linjer! Hvortil kommer 57 linjer tekst. Anmelderen interesserer sig meget for denne gode danske mand, og artiklen er udmærket, men sammenlignes denne store biografi og bibliografi med Klotz', kommer man til den opfattelse, at der ikke er givet eller i hvert fald ikke håndhævet redaktionelle retningslinjer.

Det er vildledende, at billedteksten til Hermann Wilhelm Bissens billede kalder ham Wilhelm Bissen. Det hed hans søn, med V., som også var billedhugger. Både kong Abels og andres børn nævnes, hvad der er praktisk, men ikke Bissens.

Til gengæld er man glad for at få at vide, at R. Strom i Husum har gjort et fotografi af Arfst Arfsten, bortset fra, at han hed Ström eller snarere Strøm og var en god dansk mand. Har Bjørn Ochsner gjort sit arbejde forgæves? Derimod viser artiklen om Édouard Adler i sine litteraturhenvisninger hen til tilgængelige billeder, så det ser ud til, at hver forfatter har bestemt, hvad der skulle skrives om billeder. Det er blevet derefter.

Derimod synes det at være et gennemført redaktionsprincip, at politiske, nationale og kirkelige konflikter så vidt muligt ikke skal nævnes. Om Wilhelm Halfmann hedder det ganske vist, at han i »1946 endgültig als Bischof berufen wurde«, men ikke, at det var »für Holstein«, og hans meget stærke indflydelse på landskirkens holdning over for den danske kirke i Sydslesvig omtales overhovedet ikke, ej heller hans endnu stærkere ord om de danske præster. Vi får intet at vide om de vanskeligheder, som pastor Christian Jensen i Breklum havde med de preussiske statsmyndigheder, og hans danske bøger nævnes ikke, til trods for at hans forhold til Vilhelm Beck er ænseværdigt. Overhovedet har de kirkelige levnedsskildringer en tilbøjelighed til at blive til Vitae Sanctorum (Alle helgens levned), men man bør dog foretrække bollandisterne. Det gælder i udpræget grad skildringen af Theodor Kaftan i prøvehæftet, hvor intet nævnes om hans ret kompromitterende forarbejde og holdning til den preussiske sprogforordning af 1888, som danskere altid har haft færtten af, og som nu er blevet mønsterværdigt klarlagt af en tysk historiker, hvis grundlæggende undersøgelse ikke nævnes i litteraturhenvisningerne. Hvorfor må Kaftans meget vigtige nationalpolitiske holdning ikke omtales? Vor tillid til værket svækkes. Den eneste skildring af en rigtig helgen og tilmed af en martyr, den om den hellige Ansvær, er til gengæld knap, saglig og tilstrækkelig. At Lüdemann foruden sine andre politiske problemer også havde nationalpolitiske vanskeligheder, kan ikke uddrages af teksten, men det ses dog af listen over hans skrifter, at han har skrevet mod Sydslesvigsk Forening.

Og dog kan det gøres at skildre stærke modsætninger på en upartisk og uangribelig måde, også her, f. eks. Otto Schütts artikel om

pastor Friedrich Andersen ved St. Johannes kirke i Flensborg. Der levnes ikke tvivl om, at Andersen jo var nazist og racist, men samtidig fremhæves loyalt hans kirkelige fortjenester og hans virksomme interesse for sociale forhold, for konfirmationen og for Martinstift, og det understreges, at han ikke brugte sine prædikener til polemik. En udførlig liste over Andersens skrifter findes rimelig, da tyske skrifter af slesvigske forfattere efter 1864 og efter Albertis forfatterleksikon er svære at få hold på, mens f. eks. alle Abrahamsons skrifter findes i udførlige let tilgængelige danske bibliografier. Om Andersen kan det for anmelderens regning tilføjes, at han var en dansker-æder.

Det højst interessante bidrag om pastor Michael Baumgarten giver læseren mulighed for bedre at forstå denne midtpunktsmand i det slesvig-holstenske oprør ud fra hans kirkelige syn, men det bliver også tydeligt, hvor politisk virksom han var. Trods påstande om det modsatte i tysk litteratur har næppe nogen dansk præst i Sønderjylland været så politisk handlende som han.

Der er 2 bidrag af danske forfattere. Pastor A. Andersen bruger 12 overflødige linjer til drøftelse af provst Petrus Generanus' hustru og hendes herkomst. Særundersøgelser af denne art hører ikke hjemme i et leksikon, men vel deres udbytte i kort form som f. eks.: »Hustruens fædrene slægt er omtvistet«. Asger Nyholm fatter sig i fyldestgørende korthed om en så vigtig skikkelse som Cornelius Appel, idet dog forskellen på hans og Regenburgs opfattelse af den rette politik i sprogsagen ikke kommer klart frem. Ved hans artikel findes litteraturhenvisninger i den hyppigt forekommende form: »Dem Verz. in Dansk biografisk Leksikon sind hinzuzufügen ...«, hvilket altså vil sige, at man må have dette værk stående for at kunne bruge nærværende leksikon. Jamen, skal et leksikon da ikke kunne stå alene?

Vi må dadle forfatterne af artiklerne om Chr. U. Beccau og Theodor Storm for, at deres fremstilling af inddragelsen af disse advokaters bestallinger er vildledende. Storm havde selv diskvalificeret sig som advokat ved at nægte at aflægge ed til kongen, en ærlig sag for Storm, men så sandelig også for kongen. Et pålideligt leksikon må hverken udbrede Greuelmärchen eller cementere dem. Den afgørende litteraturhenvisning, Anna Simonsens afhandling i Sønderjyske Årbøger 1950, savnes. Er også dette tidsskrift spildte Guds ord på Balle-Lars? I begge forhold har redaktionen svigtet.

Nicolai Andersen behandles af Harboe Kardel med stor venlighed, og det gælder også andre forfatters artikler om danske mænd. Undertiden synes man, at venligheden er for stor. Harboe Kardel udnævner Andersen til »der Wissenschaftler« blandt danske nordslesvigere ved siden af A. D. Jørgensen. Det er lidt overdrevet, al den stund der dog findes navne som Lauridsen, Mackeprang og Moltesen og andre, men det er sket af forståelig kærlighed til emnet. Ellers er artiklen god,

og Harboe Kardel har ikke fortjent de mindst 5 trykfejl i en 9 linjers litteraturfortegnelse. Anmelderen ved alt om sætternissens lumske anslag, og egne erfaringer har gjort ham overbærende med trykfejl, men ikke når danske bogtitler er så hårdt hjemsoegt som i denne bog, og det ellers hæderværdige Wachholtz forlag hædrer os ikke ved en række grimme og forkerte ø'er og å'er.

Det kan ikke være ligegyldigt i et særligt sønderjysk og holstensk leksikon og i Chr. F. Monrads særlige tilfælde, at han var medlem af menighedsrådet og kirkeældste for Vor Frues menighed i 20 år. Det nævnes ikke, lige så lidt, som at Monrad var fader til Sprogforeningen, hvad Hans Lund dog ellers skriver ganske tydeligt i sit bidrag i Dansk biografisk Leksikon, som denne artikel er et forkortet, dog ingenlunde fortættet, men udvandet opkog af. Derfor får læseren ikke noget klart indtryk af, hvor vigtig Monrads person var i Sønderjylland 1864-89. Monrad var medbestyrer af pigeskolen allerede i 1858 og ikke, som her nævnt, først fra 1864. Der skrives, at han udgav »ein« Nordslesvigsk Søndagsblad. Kan man bruge udtrykket »ein« om det mest udbredte blad i Nordslesvig? Han var ikke medudgiver fra 1880, men fra 5. 1. 1879, og A. C. C. Holdt var ikke »Privatschullehrer«, men leder af en stor, privat realskole, og det var han forlængst ikke mere i 1880. Det havde preusserne sørget for 5 år før. Et leksikon skal være pålideligt også og især i enkeltheder.

Det har endnu engang vist sig, at det er en vanskelig sag at lave et leksikon. Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon har i mange tilfælde haft mulighed for at blive bedre end Dansk biografisk Leksikon, men har følgestrengt undladt at bruge disse muligheder. Hvis vi skal have gavn og glæde af de kommende bind, er den første forudsætning, at de redigeres.

Poul Kürstein.

Ingwer Ernst Momsen: Die Bevölkerung der Stadt Husum von 1769 bis 1860. Versuch einer historischen Sozialgeographie.

Schriften des Geographischen Instituts der Universität Kiel, Band 31, 1969. 420 s.

I 1968 erhvervede I. E. Momsen doktorgraden ved universitetet i Kiel med afhandlingen »Die allgemeinen Volkszählungen in Schleswig-Holstein in dänischer Zeit als Quelle historisch-bevölkerungsgeographischer und historisch-sozialgeographischer Forschungen«, og det er 2. del heraf, der nu udgives i bogform, medens 1. del stadig kun findes i maskinskrevet form. Det er forfatterens erklærede mål med afhandlingen at åbne en kildegruppe — de danske folketællinger — for forskningen, som han siger kun i mindre grad har været opmærksom herpå. Om man kan give forfatteren ret i denne sidste vurdering, er nok tvivlsomt, men rigtigt er det, at folketællingerne ikke tidligere har været anvendt til en så gennemgribende analyse af en enkelt lokalitet, som her bliver Husum til del. Når Husum er

valgt, skyldes det, at byen efter forfatterens mening er repræsentativ for de slesvig-holstenske byer, og indtil lignende undersøgelser foreligger for andre af områdets byer, må man altså tage Husum som eksempel for dem alle.

Før den egentlige analyse af befolkningen bringes en kort beskrivelse af byen og kildematerialet. Dette er, som det vil kunne forstås af det foranstående, hovedsagelig folketællingerne, hvoraf der før 1864 foreligger syv, men også andre kildegrupper såsom kirkebøger, borgerskabslistes, skattelister m. v. har været anvendt. Ved hjælp af dette materiale undersøges så omtrent alle forhold vedrørende Husums befolkning: dens størrelse, fordeling efter køn og alder, socialstruktur, erhvervsforhold o. s. v., og det er virkelig uhyre interessant, både når man får sine anelser bekræftet, og når man overraskes af undersøgelsernes resultat. Her skal kun enkelte af problemstillingerne trækkes frem.

Som det er historikerne bekendt, kan folketællingernes oplysninger ikke uden videre godtages, og forfatteren reviderer da også de tal for befolkningens størrelse, som man får direkte fra folketællingerne. Folketællingernes aldersangivelser synes han derimod uden videre at tage for gode varer. Det er der i virkeligheden ikke grund til. Myers har således påvist en række fejlkategorier i materiale af denne art, bl. a., at der er en almindelig tendens til at foretrække bestemte endetal (især 0 og 5) i aldersangivelserne, at de meget gamle opgiver for høj alder, og tilsvarende. Disse fejlmuligheder forrykker vel ikke resultatet afgørende, men man må have dem i tankerne, når man vurderer tallene. Tilsvarende forhold, måske noget alvorligere, gør sig gældende for erhvervsfordelingens vedkommende. Her har den nyere danske forskning i virkeligheden godtgjort, at folketællingerne tildels er uanvendelige til erhvervshistoriske undersøgelser. Richard Willerslev skriver således i sin disputats »Studier i dansk industrihistorie 1850-1880« fra 1952 sammenfattende: »Folketællingernes erhvervsoplysninger viste sig ... at være uanvendelige til brug for en industristatistisk fremstilling«, og han vælger derfor til sine undersøgelser helt andre kilder. Andre forskere er kommet til lignende resultater. Hermed være ikke sagt, at Momsens tal ikke er meget interessante. Tværtimod læser man med stor interesse om, hvorledes de forskellige erhvervsudøvere fordelte sig i byens forskellige kvarterer, og her er vi netop ved det, anmelderen har villet vise ved de to eksempler ovenfor. Medens der nemlig kan være et og andet at indvende mod værket som eksempel på, hvordan folketællingerne bør udnyttes, er dets lokalhistoriske værdi overvældende stor. Der vides nu virkelig meget mere om Husum, end man har gjort hidtil, og som eksempelsamling får bogen værdi langt ud over Husums grænser. Til dette brug er det utvivlsomt en stor fordel, at resultaterne findes overskueligt opstillet i skemaer og på tematiske kort. Det er anmelderens opfattelse, at tematiske kort i almindelig-

hed anvendes alt for lidt i historiske arbejder, og det er derfor en fornøjelse i denne bog at se sådanne kort flittigt anvendt. Man finder f. eks. forskellige befolkningsgruppers fødesteder indprikket på kort og kan se, at tjenestepigerne i stort tal kom fra den nærmeste omegn, men at enkelte kom fra endog meget fjerne steder. Håndværkssvendene kom i stort tal fra Nordtyskland og kun i meget få tilfælde fra Danmark, hvilket vist er typisk. Mange tilsvarende eksempler på velanbragte kort kunne nævnes.

Sammenfattende kan det siges, at det er med glæde, man ser en bog af denne art udgivet. Nogen bestseller bliver den vel ikke, og det har den tydeligt nok heller ikke til hensigt at være. Her er ingen farveplancher, ingen fotografier, ingen smarte overskrifter, men den fortjener at blive læst af en stor kreds af lokal- og kulturhistorikere. Måtte den inspirere andre til at udgive lige så gennemgribende analyser af andre byer.

Viggo Petersen.

Gerhard Kraack: Das Gildewesen der Stadt Flensburg.

Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, nr. 19.

Flensburg 1969, 255 s.

Den foreliggende bog er en kun i uvæsentlig grad ændret udgave af forfatterens dissertation, forsvaret ved det filosofiske fakultet ved universitetet i Kiel i 1966. Forfatteren giver i indledningen udtryk for, at en undersøgelse af gildevæsenet netop for Flensborgs vedkommende er tilløkkende, idet man må formode, at spillet mellem dansk og tysk indflydelse i byen virkede ind på gildelivet. Undersøgelsen er derfor foretaget i lys af dette spil, d. v. s. hele tiden med et udblik til kilderne om gildevæsenet i Danmark og Nordtyskland, først og fremmest Lybæk. Det er derfor næppe med urette, når forfatteren hævder, at bogen rummer træk, der er fælles for det middelalderlige gildewæsen i Slesvig-Holsten. Hertil kommer, at kilderne om de middelalderlige gilder i de nordslesvigske købstæder er meget få i modsætning til det særdeles righoldige materiale om Flensborgs gilder, hvor der er bevaret statutter, medlemsfortegnelser og/eller regnskabsbøger for 17 gilder, endog for en stor dels vedkommende udgivet i H. C. P. Sejdelins digre »Diplomatarium Flensborgense« fra 1865-73. Det turde derfor være klart, at bogen påkalder sig interesse langt ud over det rent lokale, der tilsyneladende ligger i titlen. Man behøver blot at henvise til den sammenstilling af slesvig-holstenske gejstlige broderskaber, der findes i tillægget.

Af bogens ca. 250 sider er kun de 110 egentlig tekst, resten er udenomsværker, og i særdeleshed bemærker man de 90 sider meget grundige og fyldige noter og henvisninger. Bogen har ingen registre, men den er let at finde rundt i, og tillægget rummer nogle meget nyttige og interessante tabeller og oversigter, der gør i hvert fald et personregister delvist overflødig.

Det er især i bogens første hovedafsnit, forfatteren søger at se gilderne, der gennemgås enkeltvis, på baggrund af den nordtyske og danske udvikling. Det er vel nok Sct. Knudsgildet, der påkalder sig særlig opmærksomhed, idet det er langt det ældste og bestod, før Flensborg fik sine købstadrettigheder. Af Flensborgs stadsret fra 1284 fremgår det, at der da fandtes andre gilder end Knudsgildet, men det er først i anden halvdel af 1300-tallet, at gildevæsenet for alvor blomstrede op, først og fremmest i form af de mange gejstlige gilder eller broderskaber, der har deres forbillede i de nordtyske byer, og som var af en helt anden art end Knudsgilderne, idet det religiøse forbundet med et fromhedsideal og -ønske stod i centrum. Forfatteren gennemgår hvert enkelt af de gejstlige gilder, om hvis eksistens vi er underrettet, og som en tredje gildeform gennemgås derefter håndværkergilderne eller lavene, som de kaldes på dansk. Også deres opståen skyldes uden tvivl påvirkning sydfra, men problemet om, hvorfor og hvordan de er opstået, er et af de vanskeligste i nordeuropæisk byforskning, og forfatteren holder sig da også tæt op ad den hidtidige forsknings resultater og opfattelse af udviklingen så vel i almindelighed som i Nordtyskland i særdeleshed, og specielt i Lybæk.

I et følgende afsnit undersøger forfatteren gildernes forhold til byen Flensborg, og igen er det Knudsgildet, der står i centrum, idet det havde væsentlig indflydelse på byens styre i de første århundreder af dens eksistens, men senere mistede denne til fordel for rådet, der i det hele taget fik en voksende indflydelse på og kontrol med samtlige gilder.

I kap. 6 ligger efter anmelderens mening forfatterens måske væsentligste indsats, idet han her giver en detaljeret og omfattende analyse af gildernes sociale sammensætning, for så vidt medlemslister er overleveret. Dette er tilfældet for 6 gilder, desværre dog ikke for Knudsgildet, men udover medlemslister har også regnskabsbøger indeholdt oplysninger til belysning af dette emne. Hvad angår medlemmernes afstamning, der for en by i grænseområdet mellem to kultur- og sprogområder påkalder sig særlig interesse, bygger forfatteren i vid udstrækning på E. Hoffmanns undersøgelser i »Die Herkunft des Bürgertums in den Städten des Herzogtums Schleswig« (Neumünster 1953), og hans analyse synes klart at afspejle den voksende tyske indvandring i Flensborg, specielt af købmænd, og vel i hertugdømmet Slesvig som helhed i middelalderens sidste 100-150 år.

Helt ny er undersøgelsen af gildernes sociale sammensætning, hvor forfatteren først udskiller forskellige ikke-borgerlige grupper (adelige, gejstlige og andre medlemmer ikke-hjemmehørende i Flensborg). Der er i tillægget interessante lister over disse grupper, men den største gruppe medlemmer udgør dog naturligt nok borgere i Flensborg, og bogen rummer på dette punkt en meget grundig og omfattende undersøgelse af, dels hvilke sociale lag medlemmerne som helhed tilhørte,

dels fra hvilke sociale lag de enkelte gilders medlemmer kom. Særlig bemærkes den lange liste over alle de rådsmedlemmer og købmænd, vi træffer som gildemedlemmer, og som kan betragtes som et supplement til Aage Bondes og Johan Hvidtfeldts »Personalhistoriske oplysninger om borgmestre, rådmænd og byskrivere i Flensborg 1550-1848«. Således synes den i hvert fald opfattet af forfatteren selv, selvom den næppe kan gøre krav på at være fuldstændig, men kun anfører de mænd indenfor denne gruppe af borgere, der var medlemmer af gilderne eller kendes andetsteds fra.

Gildernes medlemslister er imidlertid også nyttige på anden vis, idet det ved hjælp af dem er muligt at konstatere om ikke den talræssige, så dog i nogen grad den sociale sammensætning af byens befolkning som helhed. Alle de sociale grupper, som fandtes i en middelalderlig by, kan ved hjælp af gildernes medlemslister påvises i Flensborg, således lyder forfatterens vel ikke særlig overraskende konklusion på denne undersøgelse. Det er især Gertruds- og Hellig Legems-gildet, der har et meget stort antal håndværkere som medlemmer, og vi er hermed ovre i spørgsmålet om de forskellige sociale gruppers fordeling indenfor de enkelte gilder. Her viser der sig store sociale forskelle på de enkelte gilder, selvom man hele tiden må have for øje det meget store antal gildemedlemmer, ofte mere end 50 pct., som ikke kan placeres socialt. Kalandsgildet synes dog at have været det fornemste og var det fortsat middelalderen ud, mens middelborgerskabet i stigende grad fra begyndelsen af 1500-tallet trængte ind i Sct. Marie købmandsgildet og andre gilder. Der er imidlertid næppe tale om nogen særlig fremtrædende standsbevidsthed, således som det kan konstateres for Lybæks og Hamborgs vedkommende i de gejstlige broderskaber, idet et ret udpræget dobbeltmedlemsskab har haft en udjævnende virkning.

Sammenfattende kan det siges, at forfatteren med sin bog har ydet et værdifuldt bidrag til forståelsen af en væsentlig side af livet i hertugdømmet Slesvigs byer i middelalderen. Man har vel nok på visse punkter haft en fornemmelse af de forhold og generelle træk, som forfatteren peger på i sine konklusioner, men med det foreliggende værk står vi nu på sikrere grund, også når det gælder formodninger om lignende institutioner og forhold i de nordslesvigske byer, selvom man nok skal være varsom med at overføre forfatterens resultater direkte på disse. Set i et videre perspektiv fremtræder bogen med sit nøje kendskab til nordeuropæisk og specielt nordtysk byforsknings resultater og metoder som et smukt eksempel på, hvad et sådant byhistorisk specialstudie kan bringe af almene resultater, især når det som her placeres ind i en større sammenhæng og drager nytte af og paralleler til tidligere forskningsresultater.

Henrik Fangel.

Aus Flensburgs Geschichte im 19. Jahrhundert.

Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, nr. 20.

Flensburg 1969, 270 s. med billedtillæg.

Det flensborgske byhistoriske selskab er blevet meget aktivt på det sidste. Efter udsendelsen af den store byhistorie i 1966, er der udsendt tre bøger, nemlig Wilh. Rust: »Das Flensburger Bauhandwerk von 1388 bis 1566«, Gerhard Kraack: »Das Gildewesen der Stadt Flensburg« og sidst »Aus Flensburgs Geschichte im 19. Jahrhundert«. De førstnævnte nye bøger er udførligt anmeldt i Sønderjyske Årbøger; her er opgaven at henlede opmærksomheden på den række af værdifulde bidrag til byens historie i 1800-årene, som er samlet i den sidstnævnte. I mangel af en årbog er det en udmærket måde at få en række, lidt spredte afhandlinger publiceret på, og i forordet loves et nyt samlebånd.

Ved den flensborgske lokalhistoriker Chr. Voigts død i 1937 lå manuskripterne klar til bind II af hans Heimatbuch, og heraf er nu fem kapitler blevet trykt, medens nogle skildringer af krigsbegivenhederne i Flensburg i 1800-tallet ved Kersten v. Rosen er gengivet i sammendrag under titlen »Flensburg som garnisonsby«. Af bogens 16 bidrag er nogle erindringsstof, og sådanne memoirer er jo som regel god læsning for et bredere publikum, men også de andre bidrag er skrevet på en sådan måde, at ikke-fagfolk kan have glæde og fornøjelse ved at læse dem.

Redaktøren, stadsarkivdirektør, dr. H.-Fr. Schütt skriver således meget interessant om købmandsslægten Petersen Schmidt, der også forgrener sig til Trondhjem, og redegør for spare- og lånekassens historie i tiden 1819-1900. Endvidere publicerer han helstatsmanden, stænderdeputeret og rigsrådsmedlem, agent H. C. Jensens breve 1835-59 til datteren Doris, der var gift med en slesvig-holstenskindet herredsfoged, C. E. Th. Fr. Sarauw, som blev landsforvist efter Treårskrigen. Den kongetro helstatsmand morer sig lidt over, at slesvig-holstenskindede unge damer af det bedre selskab 1850 er ivrige efter at forlove sig med officerer fra det svensk-norske besættelseskorps.

Meget interessant, men trist læsning er Tønder-seminaristen, rektor Georg Marten's skildring af barndomsårene og skolegangen i Flensburg i 1870'erne og 1880'erne. Der var fattigdom og nød; sulten var en hyppig gæst. Udgiveren, Wilh. Klüwer, har afrundet erindringerne med nogle biografiske oplysninger om Georg Marten, der blev ditmarsk lokalhistoriker, og som døde i Heide 1933.

Georg Marten gik i fattigskolen, den såkaldte friskole. Om disse skoler, hvoraf der var to, der var oprettet henholdsvis 1825 og 1829, beretter Wolfgang Petermann. De fattige og ofte udsultede børn fik her en nødtørftig skolegang efter den indbyrdes undervisningsmetode, men de måtte jævnsides med undervisningen præ-

stere et antal arbejdstimer med strikning og vævning. Der blev også i skolerne fremstillet træsko, og indtægten ved salget af varerne gik til børnenes sparsomme underhold. Først 1900 blev denne deklaserende skoleordning ophævet.

De to artikler henholdsvis af Günter Lapp om den kongetro postmester Friedrich Joachim v. Moltke i Åbenrå og Flensborg, broder til den senere tyske feltmarchal Helmuth v. Moltke, og af Peter Kall om toldvæsen og grænsegendarmeri er samtidig trykt i »Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft«. Begge afhandlinger er skrevne på grundlag af et stort og spredt, trykt og utrykt kilde-materiale. I den første af de to afhandlinger er der gode bidrag til belysningen af postvæsenets historie i 1800-tallet, ligesom der naturligvis også er oplysninger af nationalpolitisk art. I den anden er der bidrag til belysning af toldvæsenets almindelige historie i de to her-tugdømmer og mere specielt til belysning af det i 1839 oprettede gendarmerikorps ved den holstenske sydgrænse. Også den preussiske overvågning af grænsetrafikken 1864-1920 behandles, og det er i øvrigt interessant at bemærke, at gendarmerikorpsset blev delt, således at en del af korpset efter 1864 holdt vagt nord for Kongeåen, en del syd for — til en begyndelse endda i de samme uniformer.

Dieter Pust behandler de flensborgske kommunevalg i perioden 1833-1918. Danskerne fortrængtes efterhånden fra byrådet, som fra 1887 kun bestod af tyske repræsentanter; men iøvrigt var spørgsmålet om tysk-dansk kun af ringe interesse i byens styre. Til gengæld opstod der i tiden efter 1903 stærke modsætninger ved valgene mellem de borgerlige og socialdemokraterne. I afhandlingen skildres også fremgangsmåden ved valg af magistrat, og som bilag findes oversigter over valgene.

Gerd Vaagt er i samlingen repræsenteret med to gode bidrag, det ene om det loyale og kongetro, flensborgske ekko på juli-revolutionen og Uwe Jens Lornsens aktion, det andet om provst C. C. J. Asschenfeldt, der fra 1824 var præst ved St. Nicolai kirke, og som sluttede sig til Claus Harms' kirkesyn. I national henseende var han loyal, men stod i det hele uforstående over for tidens nationale rørelser.

Det er en samling gode og interessante afhandlinger, de flensborgske historikere har fået udgivet.

Peter Kr. Iversen.

Schlegelberger/Hoffmeyer: Der Europäische Aufbruch.

Udgivet af Flensburger Studienkreis, dr. Hartwig Schlegelberger, professor, dr. phil. Troels Fink og dr. H. P. Johannsen.
Chr. Wolffs Verlag, Flensborg, 1969. 174 sider + et kort.

Bogen er et led i en serie, som behandler dansk-tyske forhold, »d + d Taschenbücher«, og hvor der indtil nu foreligger fem bøger.

Første halvdel er skrevet af indenrigsminister i Kiel, dr. Hartwig Schlegelberger, og resten af rektor Johs. Hoffmeyer, Grenå.

Der er fordele ved de såkaldte billigbøger, bl. a. det, der ligger i navnet, men den ekstra anstrengelse, der kræves af læseren over for den her anvendte typografi, må regnes til debetsiden.

Schlegelberger skriver inspireret om dels forholdet Danmark-Tyskland på rigsplan og dels om forholdet Danmark-Slesvig-Holsten. Man sporer tydeligt en ægte velvilje over for nabolandet, og hans holdning over for den nye hjemstavn får udtryk næsten gennem en kærlighedserklæring. Schlegelberger mener, Danmark må finde sin plads i EEC, og landet Slesvig-Holsten må være den naturlige formidler i udviklingen af naboforholdet mellem nord og syd. Han behandler nøgternt de historiske og geografiske forudsætninger, men virker især personligt engageret, når han giver udtryk for nutidsforhold og fremtidsvisioner.

Både Schlegelberger og Hoffmeyer kritiserer den danske skole- og sprogpolitik i 1850erne, hvad nok vil finde næsten enstemmig tilslutning i dag, men når Schlegelberger sammenligner med Köllertiden og den tyske sprogforordning af 1888, burde retfærdigvis være medgivet, at man fra dansk side erkendte sprogreskripterens slagside og korrigerede dem, mens den tyske sprogforordning skulle have været yderligere skærpet fra 1928. Den tyske Fredsforenings bestræbelser var jo ikke velsignet fra oven.

Johs. Hoffmeyer var blandt de første initiativtagere til at skabe dansk-tysk kontakt — allerede for o. 20 år siden — og deltog med bl. a. »Foreningen af sydslesvigske studerende« og deres tidskrift »Front og bro« livligt i den til tider hede debat om »den nye fase«. I en ret omfangrig citatsamling refererer han de diskussioner og de bestræbelser, der førte frem til det mildere klima i grænselandet. Her kunne indvendes, at han lidt for meget pointerer fase-tilhængernes andel i udviklingen og i for ringe grad de storpoltiske forudsætninger fra basisåret 1955, da Vesttyskland blev optaget i NATO og gensidige aftaler blev truffet mellem København og Bonn. Men det må på den anden side føles naturligt, at Hoffmeyer især trækker de aspekter frem, som han selv var direkte impliceret i.

I omtalen af mindretallenes parlamentariske repræsentation gør begge forfattere sig skyldige i fejlvurderinger, som det vil være for omstændeligt at gennemgå. Kun må det anfægtes, når man på det statsretslige område sidestiller delstaten Slesvig-Holsten med det suveræne rige Danmark. At man forsøger at parallelisere på det folkelige-kulturelle felt, må derimod føles helt naturligt.

Det væsentligste ved »Europäischer Aufbruch« — og det må gælde for hele serien — er vel nok, at fremkomsten af en sådan publikation, skrevet af to forfattere med forskellig national observans og i det hele taget forskelligt udgangspunkt, overhovedet er mulig. I sig selv ligger her en bekræftelse på nyorienteringen i grænselandet og en

understregning af en udvikling, der er i gang, af et godt dansk-tysk naboforhold. Set på denne baggrund har »Europäischer Aufbruch« sin værdi og sin mission at opfylde.

Christian Stenz.

Kurt Jürgensen: Die Gründung des Landes Schleswig-Holstein nach dem Zweiten Weltkrieg.

Karl Wachholtz Verlag, Neumünster, 1969. 84 s.

Efter den anden verdenskrig gik en århundredgammel drøm i opfyldelse for den bevidste slesvig-holstener. Som en del af en tysk føderation skabtes landet Slesvig-Holsten med eget parlament og egen regering og vandt dermed sin suverænitet — på engelsk foranledning!

Ikke så sært, at såvel landsregering som landdag velvilligt har givet forfatteren, en af Kieler-professoren dr. K. D. Erdmanns medarbejdere, adgang til arkivalierne, der kan belyse dette vigtige kapitel af landets historie. Dr. Kurt Jürgensen anfører, at opgaven ingenlunde har været let »weil die besonderen Bedingungen der ersten Nachkriegsjahre vielfach zu einer lückenhaften und schlecht geordneten Überlieferung des behördlichen Registraturgutes geführt haben«. Forfatteren har derfor også søgt at råde bod på dette ved at henvende sig til de personer, som dengang var politisk aktive, først og fremmest Theodor Steltzer, der i sit selvbiografiske værk »Sechzig Jahre Zeitgenosse« allerede har ydet et bidrag til forståelse af disse begivenheder.

Bogens undertitel »Der Aufbau der demokratischen Ordnung in Schleswig-Holstein unter dem ersten Ministerpräsidenten Theodor Steltzer 1945-1947« markerer, hvor forfatteren står i diskussionen om Steltzers politiske betydning såvel i forbindelse med oprettelsen af delstaten som i holdningen til den national-politiske udvikling i »Landesteil Schleswig«, hvor »die anschwellende Dänenbewegung« gav anledning til svære modsætninger mellem den i national henseende moderate Steltzer og CDU-formanden Schröter, der ønskede opgøret med den danske bevægelse ført »mit nationaler Inbrunst und leidenschaftlicher Schärfe«.

Kurt Jürgensens arbejde, der i 20 knappe kapitler og en lige så omfattende samling af kilder, hvoraf mange hidtil utrykte, er et forarbejde til det bebudede bind af »Geschichte Schleswig-Holsteins 1945-50«. Det omridser de første efterkrigsårs politiske udvikling i den del af det engelskokuiperede Tyskland, der blev en »model« for forvaltningsopbygningen i hele besættelseszonen under den britiske devise »Schleswig-Holstein ahead«.

På baggrund af denne foreliggende skitse er der grund til med spænding at se hen til den mere detaljerede beskrivelse af en særdeles spændende epoke ikke mindst med hensyn til den rolle, der vil blive tildelt »die anschwellende Dänenbewegung«.

Knud A. Rasmussen.

Nordslesvig 1920-70. Historisk Billedbog ved Ole Bech og Eskild Bram.

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 1970. 212 s.

I den række af billedbøger, som Historisk Samfund begyndte at udgive i 1964, er i 50-året for genforeningen udkommet Ole Bechs og Eskild Brams billedbog om Nordslesvig efter 1920. Tre stjerner på bogens ryg angiver, at dette er tredje bind i rækken; andet bind om Sønderjylland under fremmedherredømmet og fjerde bind om Sydslesvig efter 1920 er i vente.

Bogen ligger i udstyr og præsentation ret nær op ad sin forgænger (Sønderjylland. Historisk Billedbog. Tiden indtil 1864 ved Jørgen Paulsen og Poul Kürstein) og har som den et dobbelt sigte. Den skal tale ved sine billeder, men teksten er ikke billedtekst i almindelig forstand. Den skal give den sammenhæng, som billederne er sat ind i, og skal derudover skildre udviklingen eller et aspekt af den. Billedemnerne præsenteres ved manchetter nederst på hver anden side, og hvert emne illustreres i reglen ved flere billeder, hvorved denne billedbog i øvrigt adskiller sig fra det første bind i rækken. Bogen er derved kommet til at virke tvangfri og levende i sin billedpræsentation.

Billederne samler sig i store emnegrupper: Genforeningen i 1920, udviklingen indtil 1933, 1930'erne, besættelsestiden samt efterkrigstiden. Når billederne i hovedsagen skal vise en udvikling på så mange forskellige områder, er en streng kronologisk fremstilling ikke naturlig; det er godt, at udviklingslinjen inden for de mindre emneområder følges op gennem billedsammenstillinger. På den måde bliver det klart for betragteren, at billeder kan have større fremstillingsevne end ord.

Hvor skildringen følger en klar kronologisk linje, er det den politiske udvikling, der følges. Det drejer sig om den bevægede periode fra 1933 til 1945, da Nordslesvig ved flere lejligheder politisk kom i brændpunktet. Efterkrigsperioden skildres ved illustrationer, der skal belyse landsdelens almindelige udvikling, men her er der dog især tale om en række »snapshots« af 1960'ernes Nordslesvig, og den historiske billedbog antager da karakter af en præsentation af det moderne Nordslesvig.

Billedvalget har naturnødvendigt været afgørende for bogens disposition og emnefordeling. Det foretagne billedudvalg beror på redaktørernes skøn, men den fortrolighed med landsdelens historie i det nævnte tidsrum og med livet i landsdelen i almindelighed, der er en forudsætning for foretagelsen af et relevant billedvalg, sidder redaktørerne inde med, og det er anmelderens opfattelse, at de valgte billeder giver et klart indtryk af, hvorledes Nordslesvig efterhånden er blevet så dansk i sin fremtoning som enhver anden dansk landsdel. Mange hidtil for en større offentlighed ukendte, samtidige fotografier

er blevet fremdraget og sammenstillet på en måde, der ligesom lader tidens særlige tone og atmosfære træde frem.

En billedbog, der skal skildre vor egen tid, må naturligvis i helt overvejende grad bygge på fotografier. Men også andre billedlige ytringsformer er taget i brug. Bogen bringer således en del satiriske tegninger — deraf tre af sønderjyden Bo Bojesen — der tager deres emne i politiske begivenheder og personer. Hertil kommer et maleri af christiansfelder den Jeppe Madsen Ohlsen (der nævnes i en kunsthistorisk sammenhæng på side 192 uden, at der henvises til maleriet af ham på side 75) af en brødremenighedsbegravelse, et billede, der skal vise en sønderjysk skiks vedholdenhed (brugen af høje hatte ved begravelser), og pudsigt nok som emnemanchet har »Genforeningen fuldbyrdes« og er placeret umiddelbart før besættelsestidens billeder.

Som nævnt ovenfor er der udover »udviklingsbillederne« og »begivenhedsbillederne« en række nye billedoptagelser, der skal vise landsdelen, som den fremtræder nu. Denne sidstnævnte gruppe af billeder optager en betydelig plads i værket, og det bliver nærmest en skønssag, om man vil kritisere en sådan fordeling; disse »statusbilleder« kan nemlig på udmærket måde vidne om den udvikling, landsdelen har gennemløbet indtil 1970. Derved opstår ganske vist det problem, at oplysningerne i den forbindende tekst kan komme til at overlape tekstoplysninger, der har været givet tidligere i bogen i forbindelse med billeder med et lignende emneindhold (side 38 og side 158). Dette rejser spørgsmålet, om ikke teksten i en historisk billedbog over en kort periode skal knyttes ret nært til billedets emneindhold — altså ikke trække for lange linjer op —, især hvis et konkret emne skal belyses i flere kronologiske sammenhænge.

Redaktørerne har valgt at belyse emnet »Sønderjysk forskning« med »Et tilfældigt udpluk af de senere års doktordisputatser om sønderjyske emner, for en del skrevet af sønderjyder«. Dette turde være et eksempel på, at ikke alt mest hensigtsmæssigt fremstilles ved hjælp af billeder.

Bogen virker i teknisk henseende fuldkommen. I kunstnerisk tilrettelægning, tryk og indbinding ligner den som sagt første bind af Sønderjylland. Historisk Billedbog, der er blevet en slags forbillede for historiske billedbøger, jfr. Dansk Historisk Fællesforenings serie. Den form, som Historisk Samfund valgte ved udgivelsen af første bind, har vist sig heldig, og det har i dette tilfælde været en fordel, at Ole Bech og Eskild Bram ikke har fulgt opsætningsformen: én tekst — ét billede alt for strengt.

Men det kan i den tekniske fuldkommenhed ikke undgå at falde i øjnene, at stavemåderne »Montgomery« og »Montgommery« begge er blevet brugt; Montgomery findes forøvrigt ikke i personregisteret. At man ikke umiddelbart fra et billede kan nå frem til dets »ophav« og opbevaringssted (hvor der er tale om offentlige samlinger), føles som en mangel.

Gudmund Tybjerg.

I. J. I. Bergholt: Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig.

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 1969. 184 s., ill.

Atter en krigsbog — og oven i købet fra den første verdenskrig — vil nogen måske sige. Ligger den tid ikke så langt tilbage, at ingen i dag vil have glæde af at læse den? Undertegnede vil derpå svare: ingeniunde! Vi har stadig interesse i at høre nogen fortælle om den svære tid for vor landsdel, der førte til Nordslesvigs genforening med moderlandet. Vi må ikke glemme de landsmænd, som dengang måtte gå pligtens tunge vej, som de fleste gik for at bevare retten til at blive i hjemstavn. Vi kan drage en parallel med de danske sydslesvigeres kår under anden verdenskrig: her fulgte også de allerfleste pligtens tunge bud, gjorde deres indsats på alle fronter i Hitlers krig og satte livet ind for hjemstavn.

Pensioneret toldvagtimester Bergholts bog er en velskrevet bog; den viser, at man ikke er for gammel til at skrive, selvom man har passeret »støvets år«. Der er fortalt så levende, at man ikke lægger den fra sig, før man er nået til slutningen. Vi følger forfatteren, der blev indkaldt som 19-årig, på hans trange vej som tysk soldat fra garnisonsbyen Slesvig (med edsaflæggelse til kejser Wilhelm i Gottorp slotskirke!) til østfronten. Tyske tropper blev dengang ofte sat ind i den østrigske frontafdeling for at afstive denne. Vi oplever skyttegravskrig i Galizien med idelige russiske angreb, som kostede store tab på begge sider. Og dog var det soldaternes ønske at komme østpå i stedet for til det opslidende og endnu farligere skyttegravsliv på vestfronten. Forfatteren kom til Frankrig i maj 1917 og forblev der til den bitre ende 1918. Der blev kun to gange givet ham en orlov på 16 dage. Man forbavses atter og atter over, hvad mennesker kan udholde af nød, sult, kulde og nervepres med døden for øje. At mange kom godt igennem, skyldes vel først og fremmest selvopholdelsesdriften og det gode kammeratskab, der ofte stod sin prøve — også med livet som indsats, når man f. eks. vovede sig ud i frontlinjen for at hente en hårdt såret kammerat tilbage. Forfatteren er en god iagttager; han skildrer med sønderjysk lune mange gode og mindre gode frontsoldater, for der fandtes naturligvis også mindre gode, ikke mindst blandt de foresatte. Det er på den anden side set en glæde at læse om foresatte, der altid tog sig af deres undergivne og gav dem en menneskelig behandling; her vil jeg fremhæve mindet om løjtnant Herm. Knutz, som anmelderen har kendt, da han var dreng, og som han beundrede for hans ligefremhed og friske væremåde. Ved krigens udbrud var Knutz — i slægt med Knutzfamilien i Rinkeæs og Bovrup — andenlærer i Alnor ved Gråsten, blev straks indkaldt, var først ved østfronten og fandt så sin død i september 1917 på vestfronten: et evnerigt menneskes livsløb var afbrudt. Bergholt yder denne tysksindede landsmand al ære og anerkendelse for hans menneskelighed.

Da krigen var slut, var det for mange hjemvendte ofte uforståeligt, at de var sluppet så godt ud af dette helvede; Bergholt giver udtryk for sin opfattelse af, hvad der skulle til: 95 pct. held og 5 pct. erfaring. Det hårde frontliv hærkede og gav en vis erfaring i at tilpasse sig omgivelserne og derved holde livsmodet oppe under alle forhold. Forfatteren har formået at fortælle om den onde tid, så man lever med og føler krigens gru; jeg vil anbefale mange og især yngre at læse den.

Thomas Madsen.

*Fra festen den 11. juli 1970
på Dybbøl Banke. (Foto: B. Herlin Jensen).*

Bognyt

Henry Bruun: Dansk historisk bibliografi 1913-42.

Udgivet af Den danske historiske Forening I-IV,
1966 ff. Rosenkilde og Bagger.

Hjælpebidler får den arbejdende historiker, hvad enten han er såkaldt faguddannet eller amatør, ikke let for mange af. Det gælder såvel gode arkivregistrarer som oversigter over trykte kilder og trykt litteratur. Det vakte derfor i historiske kredse glæde, at overarkivar ved Rigsarkivet, dr. phil. Henry Bruun efter 25 års forarbejde i 1966 kunne påbegynde udsendelsen af Dansk historisk Bibliografi 1913-42, en fortsættelse af Erichsen og Krarups værk af samme navn, men omfattende den historiske litteratur indtil 1912. For tiden 1943-47 har dr. Bruun for en del år siden udgivet en bibliografi. Det nye værk vil ialt komme til at omfatte 6 bind, og det medtager foruden de historiske hjælpevidenskaber, arkæologien, den politiske historie, kulturhistorien i bredeste forstand, den topografiske litteratur og personalhistorien. I tilslutning hertil vil følge et udtømmende forfatterregister. Ialt er der inden for tidsrummet 1913-42 registreret henved 52.000 titler på bøger og afhandlinger i tidsskrifter, et ganske anseligt antal, når man har det begrænsede tidsrum og landets ringe størrelse i erindringen. Dette kan vel også tages som et vidnesbyrd om, at den historiske interesse ikke må være så helt ringe endda her i landet.

Den sønderjyske og til 1864 også den holstenske historiske og topografiske litteratur, der findes i værkets bind 3, omfatter alene 3589 numre, og heraf er langt de fleste vedrørende Sønderjylland. Hertil kommer så endvidere de personalhistoriske sønderjyske bidrag, der er registreret alfabetsk sammen med den øvrige personalhistoriske litteratur. Man kan derfor sikkert regne med, at der i de 30 år, bibliografien omfatter, er blevet skrevet mindst 4000 bidrag med emne fra sønderjysk historie — eller over 130 om året, et ganske anseligt tal.

Ved dr. Bruuns død for nogle måneder siden manglede endnu udgivelsen af de to sidste bind af dette kæmpearbejde, og det er tragisk, at han ikke skulle opleve at se sit livs hovedværk — udarbejdet med en enestående flid og akkuratse — afsluttet. Men historikere over det ganske land vil til sene tider nævne og møde Henry Bruuns navn, når de på bibliotekernes læsesale søger at finde frem til litteraturen vedrørende det emne, de søger oplysning om. Iøvrigt er værket takket være store understøttelser fra såvel statslige som private fonds holdt i en sådan pris, at alle kan have råd til at have det stående på sin bogreol, og det pynter faktisk med sine mørkerøde bind.

P. K. I.

Bjarne Stoklund: Bondegård og byggeskik.

Dansk Historisk Fællesforenings håndbøger, 1969, 94 s., ill.

Dansk Historisk Fællesforenings serie af små håndbøger bliver mere og mere omfattende, og nu foreligger der også et bind om bondegårde og byggeskik på landet før 1850. Forfatteren er Bjarne Stoklund, og hans gennemgang af de forskellige egnede bygningskonstruktioner og gårdtyper er klar og letlæselig og vil næppe kunne skrives bedre på en så forholdsvis begrænset plads. Også illustrationerne er klare og instruktive, og så må man vel affinde sig med, at de næsten alle viser bygninger fra Frilandsmuseet! De sønderjyske bondebygninger får naturligvis deres del af omtalen, men det mest givende for den sønderjyske lokalhistoriker vil sikkert være, at man her ser dem i sammenhæng med det øvrige lands byggeskik. Bogen munder ud i en opfordring til lokalhistorikerne om i højere grad, end det hidtil har været tilfældet, at forsøge at udrede gårdenes bygningshistorie og ikke blot nøjes med at interessere sig for ejerne. På den måde vil lokalhistorien kunne yde et væsentligt bidrag til den almindelige udforskning af folkekulturen.

V. P.

Helge Klint: Militærhistorie.

Dansk Historisk Fællesforenings håndbøger, 1970, 109 s.

Det lader sig desværre ikke benægte, at krig og militær har spillet en stor rolle i menneskehedens historie, og at skildre den tekniske og taktiske udvikling inden for militæret må derfor være en naturlig opgave for en historiker. Det er naturligvis ikke muligt inden for de snævre rammer, Dansk Historisk Fællesforenings håndbøger giver, at bringe en blot nogenlunde dækkende fremstilling af emnet, og det er derfor en indlysende god idé, at forfatteren har valgt at bygge bogen op omkring militærlitteraturens klassikere, hvorved i det mindste disse bliver præsenteret, og det er også udmærket, at der gives en introduktion til de danske militærhistoriske arkiver, biblioteker og museer. Derimod kan det vist ikke nægtes, at bogen bærer præg af at være skrevet af en officer, og han taler meget nedladende om den gammeldags opfattelse, at krigsførelsen skulle være underkastet visse etiske normer. Den slags mente man da også kun »i perioder, hvor krigskunsten var kommet i forfald«. Ingen rigtig civilist ville vist have udtrykt sig sådan.

V. P.

Betænkninger fra Christian VIII's tid om styrelsen af det danske monarki.

Udg. ved Niels Petersen af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, 1969, 398 s.

I 1934 fandt man øverst på en hylde i statsministeriets kælder en i avis-papir indpakket samling arkivalier, der — trods deres meget store historiske værdi — tilsyneladende havde ligget upåagtet i de mange år siden deres

tilblivelse. Arkivalierne kunne deles i to grupper, hvoraf den ene, der bestod af betænkninger fra Christian VIII's tid om indførelse af et statsråd efter preussisk model i Danmark og hertugdømmerne, nu er udgivet. For den, der interesserer sig for Sønderjyllands politiske historie, er der meget at hente i bogen, der i øvrigt er forsynet med et udmærket register

V. P.

Olav Christensen: Haderslev Bys Spare- og Laanekasse
med billeder til Haderslev bys historie 1819-69.

Haderslev 1969, 192 s., ill.

Med dette jubilæumsskrift har forfatteren sat sig to opgaver: at skildre Haderslev Bys Spare- og Laanekasses 150-årige historie og at give et indtryk af Haderslev bys udvikling i denne periode ved hjælp af samtidige billeder. Desværre er der ingen umiddelbar korrespondance mellem disse to opgaver. Haderslev sparekasses historie er ikke fremstillet på baggrund af byhistorien, og den historiske kavalkade, som billedrækken udgør, tjener ikke til at uddybe indtrykket af sparekassens udvikling.

De over hundrede billeder er udvalgt og kommenteret med Olav Christensens store sagkundskab. Over halvdelen stammer fra Haderslev byhistoriske arkiv og har ikke været offentliggjort før. De fortæller mere levende og mere indtrængende om fortidens liv og begivenheder end mange historiske skildringer kunne have gjort. Man må håbe, at dette storartede materiale engang kan komme et bredere publikum i hænde.

Fremstillingen af sparekassens historie giver et korrekt billede af dens ydre historie: dens ledende mænd, dens skiftende statutter, anvendelsen af dens overskud og lignende. Man hører imidlertid intet om sparekassens virke, om dens kunder, dens lånere eller dens plads i byens liv i forhold til de andre pengeinstitutioner. Kilderne hertil er ganske vist få og dårlige, men selv om resultatet var blevet ufuldkomment, ville et forsøg have glædet den interesserede læser.

G. J.

Olav Christensen: Haderslev Handelsstandsforening 1844-1969.

Haderslev 1968, 71 s., ill.

Olav Christensen har skrevet en udmærket lille bog i anledning af Haderslev Handelsstandsforenings 125 års jubilæum. I en lille efterskrift siger forfatteren, at tiden ikke har tilladt ham at »grave dybere og prøve på at se udviklingen gennem de 125 år i et videre perspektiv«. Denne undskyldning forekommer at være unødvendig. Det er tværtimod en af bogens fortjenester, at den samler sig om handelsstandsforeningens historie i stedet for, som det ofte sker i tilsvarende skrifter, fortrinsvis at beskæftige sig med købstadens handel i almindelighed. Olav Christensen fortæller om foreningens medlemmer og bestyrelse og om de mangfoldige store og små problemer, den har taget sig af (lukketider, forbindelsen med Haderslevs

opland, deltagelse i kommunalpolitikken og meget andet). Man konstaterer, at handelsstandsforeningen, ligesom den næsten jævnaldrende forening i Åbenrå, først har en sammenhængende historie fra slutningen af det 19. århundrede. Af mere end lokal interesse er en skildring af foreningens nationale holdning og af dens medlemmers nationale sindelag i tiden frem til 1920. I et afsluttende kapitel behandles den handelsskole, som foreningen oprettede i 1902, og i hvis bestyrelse Haderslev Handelsstandsforening fortsat har flertallet.

G. J.

Vojens før og nu.

Et billedgalleri samlet af Arne Roed. Vojens 1970, 72 s.

Faktor Arne Roed, der den 1. oktober 1970 kunne fejre 25 års dagen for sin ansættelse i P. J. Schmidts Bogtrykkeri, har haft den gode idé for at mindes sit virke inden for bogtrykfaget og til ære for sin første chef, grundlæggeren af bogtrykkeriet, at udsende denne lille bog. Billedgalleriet rummer 71 billeder fra det gamle Vojens og heraf endog 55 fra Vojens før genforeningen, der da talte ca. 700 indbyggere, samt 30 billeder fra den stærkt ekspanderende stations- og industriby, som nu rummer omkring 4000 indbyggere. Byen har, navnlig efter at den har fået ny jernbanestation, gennemgået en så gennemgribende forandring, at der ikke er meget af det gamle Vojens bevaret. Af billeder fra denne fortid rummer bogen foruden en lang række gadebilleder, minder om gadearbejder, brandværs-optog, fabriksanlæg, jernbaner, både fra statsbanen og de nu nedlagte amtsbaner m. m. Den lille bog, der tjener udgiveren til ære, og som man kan ønske mange efterlignere, er trykt i 250 eksemplarer.

O. C.

Tønder Statsskoles jubilæumsbog 1970.

Tønder 1970, 226 s., ill.

Tønder Statsskole udsendte i 1945 i anledning af 25-året som dansk gymnasium en jubilæumsbog, der nu er afløst af en ny, som er udarbejdet af et team af lærere og gamle elever, og som rummer en række artikler om skolens historie i de sidste 25 år samt en elev- og lærerfortegnelse. Af artiklerne er der grund til at fremhæve rektor Hans Otto Jensens, hvis afsnit om elevtal og fremtid viser os denne vor yderste grænselandsskoles særligt vanskelige arbejdsvilkår, og endvidere den tidligere elev Ernst Harstes lille opsats: »Frø af ugræs — — —«. Harste kom på skolen efter nazismens sammenbrud og skildrer kort, men både tiltalende og tankevækkende, en ung tyskers følelser og indlevelse i dansk åndsliv, ligesom han giver os et lille billede af denne ungdom og på ny viser os, at vel var Tønder den mest tyske af de sønderjyske købstæder, men også at tyskheden her altid har vist en vis tolerance i modsætning til andre sønderjyske byer. I Tønder sagde man Guten Morgen, i Åbenrå Heil Hitler.

Bogens hovedafsnit, elevbiografierne, er derimod lidt af en skuffelse, vel har den flittige redaktion fundet frem til så godt som alle skolens dimittender, kun ved en enkelt savnes adressen, og når man selv har været med i et sådant efterforskningsarbejde, forstår man bedre end andre at vurdere, hvor svært og tidskrævende det er, men biografierne er i for mange tilfælde for mangelfulde. Det gælder f. eks. for en lang række afdøde elever, hvor der ofte kun hedder afgået ved døden, eventuelt med et vedføjte årstal. Man har endog ikke søgt oplysninger fra let tilgængelige stater, hvorved fejl ville kunne være undgået, f. eks. blev læge Emma Meier (nr. 273) ikke gift Madsen, men Matzen, medens læge Helga Kamp (nr. 416), der blev cand. med. i 1947, blev gift Nielsen, for kun at nævne et par fra en enkelt stat, ligesom en del biografier derved kunne være suppleret væsentligt. I registeret er kun medtaget elevens navn i skoletiden, hvilket f. eks. bevirker, at man forgæves søger efter ovennævnte Ernst Harste, der her kun findes under navnet Jensen, ligesom gifte kvinder derfor også kun anføres under pigenavn, hvilket desværre forringer registrats værdi.

Trods disse mangler er bogen, der til ære for redaktionen som den eneste af de fire sønderjyske statsgymnasiers jubilæumsbøger forelå til jubilæumsdagen, en værdifuld forøgelse af Tønders og dermed af Sønderjyllands personalhistoriske værker.

O. C.

Duborg-Skolen 1920-1970.

Flensborg 1970, 76 s., ill.

Duborg-Skolen har udsendt et smukt jubilæumsskrift forfattet af tre af skolens rektorer.

Fhv. skoledirektør Bernhard Hansen, der var skolens rektor fra 1941 til 1946, men som tidligere havde været knyttet til skolen, beretter i sin karakteristiske stil om vanskelighederne ved skolens start. Den skete ganske vist ikke i kejserrigets Tyskland, men i Weimarrepublikken, hvor det dog også var skralt med friheden, når det gjaldt politiske mindretal, og lokale myndigheder havde væsentlig indflydelse og så meget mere »som sproget var kriteriet, og sproget var ikke dansk«.

Startvanskelighederne blev overvundet, og skolen kunne begynde sit virke; men det blev et krævende arbejde, skolens rektor fra 1922, Andreas Hanssen, måtte udføre. Nazismens vanskelige år, der kulminerede med krigen med dens ængstelse og frygt for dem derude, hvoraf flere var Duborg-Skolens lige udskrevne drenge, og med Danmarks besættelse, tog så meget på rektor, at han døde den 17. november 1940.

Bernhard Hansen overtog derefter rektorposten og bugserede skolen gennem krigstidens vanskelige år, der nåede højdepunktet med konfiskation af skolen til brug for den ulykkelige skare af flygtninge, som strømmede op i det forholdsvis fredelige område ved den danske grænse. Med kapitulationen troede man sig ude over alle vanskeligheder, men »alle Duborg-

Skolens lærere skulle afnazificeres af et britisk undersøgelseskammer og det uden modifikation af nogen art«, og skolen måtte nu »klare sig i en politistat bag en grænse, der var langt kraftigere spærret end i nazitiden«.

I 1946 blev Bernhard Hansen skoledirektør for det danske skolevæsen i Sydslesvig og efterfulgtes som rektor af cand. mag. Henry Jensen, der også fik sit at arbejde med, idet skolen efter forældrenes ønske måtte søges omdannet til gymnasieskole. Dette stødte på store vanskeligheder, og man måtte gennem lange og svære forhandlinger, før man efter en lang række besværlige overgangsår, hvor man fra 1951 kunne afholde dansk studentereksamen, endelig i 1959 kunne dimittere de første studenter med den første tysk anerkendte dansksprogede studentereksamen af den matematisk-naturvidenskabelige linje.

Rektor Henry Jensen fik i 1962 embede i Randers og afløstes af skolens nuværende leder, rektor Knud Fanø, der også har haft sine problemer, selv om de — bortset fra, at skolen som andre skoler i Slesvig-Holsten i 1966-67 måtte gennem to kortskeår, der »måtte føles som noget nært en pædagogisk katastrofe« — mere ligner andre danske gymnasieskoler, nemlig pladsmangel. Skolen er nu yderligere udbygget, således at der fra 1968 også er dimitteret nysproglige studenter.

Den lille bog er rigt illustreret med billeder »fra skolens billedbog« og afsluttes med biografier af skolens tidligere og nuværende lærere, redigeret af lektor Thomas Madsen. Til sidst bringes der nogle sider elevstatistik, medens elevbiografier vil blive bragt i et særnummer af Duborg-Samfundets årsskrift, der udsendes i december måned.

O. C.

Hans Peter Johannsen: Parkplätze der Literatur.

Literarische Autoreise von Hamburg nach Kopenhagen. Feld und Welt mit den Augen nordddeutscher und dänischer Dichter. 1969.
(Die deutsch-dänischen Bücher, 5).

Christian Wolff Verlag, Flensburg, 144 s. + kort, ill.

Dr. Johannsen, leder af det kommunale biblioteksvæsen i Flensburg, er af Günther Dietels Reiseführer für Literaturfreunde/Bundesrepublik Deutschland (1965) blevet inspireret til at udarbejde en tilsvarende rejsefører med Nordtyskland — nordvest — og Danmark som rejseområde. I indledningen begrundes både det valgte tidsrum — ca. 1750-1950 — og afgrænsningen i rum, og dr. Johannsen understreger det problematiske ved at begrænse digternes antal og valget af dem. Det må i sidste ende blive subjektivt bestemt.

Efter indledning og kommentarer foregår opslagene efter de lokaliteter, digterne har besøgt, og bogen er disponeret i en tysk og en dansk del med 1920-grænsen som skillelinje. I forfatterregistret kan man finde, hvor den enkelte forfatter er omtalt — og derefter rejse i hans fodspor — eller sagt lidt anderledes: bogen kan bruges i forbindelse med rejseforberedelser.

Foruden forfatterregister findes en oversigt over den af bogens forfatter benyttede litteratur samt oversættelsesfortegnelsen i Hanne Marie og Wer-

ner Svendsens Geschichte der dänischen Literatur (1964), suppleret med et tillæg på 8 titler fra perioden 1965-68. Der er omtalt ca. 100 forfattere fra her og hinsides grænsen. Når tallet er så lige, ca. 50 fra hver side, skyldes det, at Hamburg og Lübeck er med inden for grænserne — Brecht er med — på dansk side! Der er blevet plads til Rifbjerg og Sarvig, men hovedvægten er lagt på den ældre litteratur. At Storm P. får en hel side, siger i hvert fald noget om dr. Johannsens sans for dansk humor.

En mand med stor kærlighed til litteratur har foretaget »a sentimental journey« med de forfattere, han holder af. Det er ikke blevet til en sentimental »handskerumsbog«, men en håndbog, som man meget vel kan have både gavn og fornøjelse af, ja få inspiration fra, hvis man ikke hører til den kategori af bilturister, der hellere vil »komme en tiger på tanken« og træde speederen i bund. Man kan rynke på bibliotekarnæser af den måde at gøre litterære fremstød på, men man kan ikke frakende dr. Johannsen en ikke-almindelig orientering i den to-sprogede kulturkreds, der har haft betydning for os alle. Det er en følsom og engageret læser, der fortæller andre læsere om de forfattere, der kom ham ved.

Tyske turister, der besøger danske biblioteker — der er efter sigende en del —, bør kunne finde bogen dér. For danske tysklæsende turister i Nordvesttyskland er bogen ligeledes af interesse. For grænselandets beboere, der hyppigt bevæger sig syd og nord for grænsen, er bogen rar at have — enten i handskerummet eller i nærheden af det.

Bogen er udførligere anmeldt i »Flensborg Avis« 1. 11. 1969.

J. H.

20 Jahre Schleswig-Holsteinischer Heimatbund 1968.

162 s. + billedark.

Schleswig-Holsteinischer Heimatbund (S.H.H.B.) er en sammenslutning af foreninger, der har stillet sig den opgave at pleje tysk kultur og åndsliv, specielt dog den slesvig-holstenske kulturarv i alle dens afskygninger, herunder også natur- og landskabspleje eller -beskyttelse. Det er derfor en ret broget blanding af foreninger, der slutter op om denne grænselandsorganisation, der dannedes i 1948 på et tidspunkt, da krigstidens virkning endnu var så nær. Der er bl. a. en række lokalforeninger direkte under S.H.H.B., især i Holsten, der er en del slesvig-holstenske hjemstavnsforeninger uden for de gamle hertugdømmer, og endelig er der de lokale kredshjemstavnsforeninger i Slesvig og Holsten, der udgiver de lokalhistoriske kredsårbøger, og som på en vis måde svarer til de danske lokalhistoriske foreninger, men dog med den forskel, at disse sidste ikke er delagtige i det grænsepolitiske arbejde. Dette overlades til Grænseforeningen og andre nationalpolitiske foreninger.

Også fra den nationale modpart må det erkendes, at det var en dygtigt ledet afværgeaktion, som i årene umiddelbart efter kapitulationen vendte sig først og fremmest mod den danskorienterede bevægelse i Syd-slesvig, men som senere, dog allerede begyndende 1948, især blev en meget

virkningsfuld støtte for det tyske mindretals arbejde i Nordslesvig. Som værende af særlig interesse for Sønderjyske Årbøgers læserkreds skal nævnes, at S.H.H.B. har taget initiativet til oprettelsen af det slesvig-holstenske frilandsmuseum i Molfsee ved Kiel, der er under opbygning under ledelse af professor Kamphausen, og at sammenslutningen 1947 har påbegyndt udgivelsen af tidsskriftet »Schleswig-Holstein«, som takket være en række højt kvalificerede medarbejdere i løbet af nogle år opnåede et forbavsende stort holdertal. Som bilag findes fortegnelser over de forskellige arter af tilsluttede foreninger, ligesom der meddeles statistikker over det danske og tyske mindretalskolevæsen m. v. syd og nord for grænsen.

P. K. I.

Dend gamle og navn-kundige købstæd Ribe.

Korteligen beskrevet af Mads Pedersen Rostoch.

Udg. ved Mogens Bencard af Historisk Samfund for Ribe Amt.
Småskrifter nr. 5. 1967, 89 s.

Det er en gammel Ribe-dreng, Mads Pedersen Rostoch, født 1655, der senere blev præst i Odense, som ca. 1690 i digterisk form har skildret Ribe, som byen så ud ca. 1670. I tilslutning har han på prosa skrevet nogle historiske oplysninger om bisper, professorer, læger, digtere, historikere, præster og andre mere eller mindre fremtrædende personer. Manuskriptet, der er udgivet med gode noter af antikvar Mogens Bencard, opbevares i Det kongelige Bibliotek og er nu for første gang udkommet optrykt i sin fulde ordlyd. Alle, som holder af den gamle domkirkeby og interesserer sig for dens historie, bør købe og læse denne lille, smukke bog.

P. K. I.

Graasten Bank. En sønderjysk bank gennem et halvt århundrede.

Udgiven af Graasten Bank A/S. 1970, 39 s., ill.

Det er et nydeligt skrift, Graasten Bank udsendte i forbindelse med sin 50 års dag under redaktion af Morten Kamphövener og med bidrag af bankens formand, købmand Alfred Johansen, fhv. skoledirektør Bernhard Hansen, bankkonsulent H. Ødum Jørgensen og erhvervsrådssekretær P. Groth Bruun.

Kamphövener gør på baggrund af et rids af Gråsten bys historie rede for bankens udvikling og påviser dens udspring i den såkaldte danske sparekasse fra 1852. Vanskelige tider ved starten — især som følge af markindskuddenes værdiløshed og under landbrugskrisen i 1930'erne — skildres, men også det initiativ, der udvist, som udover for banken selv har haft en afgørende betydning for Gråsten og omegn.

Bankens engagement syd for grænsen, økonomisk og folkeligt, gøres til genstand for behandling. — Illustrationerne og et afsnit »Dagligt liv i banken« peger hen på, at Graasten Bank bør være large, hvis skoler melder sig og beder om eksemplarer til brug for fagene samfundslære og orientering. Her er nemlig velegnet stof at hente.

En og anden vil i øvrigt nok synes, at det er lidt vemodigt, at festskriftet samtidig skulle blive afskedsskrift for den selvstændige Graasten Bank, der nu er gået op i fusionen Sydbank A/S.

K. F.

Noter og nyt

Landsarkivet, Abenrå.

Desværre har byggestoppet medført, at opførelsen af den nye bygning ikke har kunnet påbegyndes, og vi må væbne os med lidt tålmodighed i håbet om, at igangsættelsestilladelsen kan opnås i 1971. Overfyldningen af magasinerne bliver stadig mere iøjnefaldende til trods for, at forskellige afleveringer er anbragt i depot i Sønderborg og i Tønder.

Besøgstallet på læsesalen har været lidt springende i de senere år, men hovedlinjen for et længere åremål har dog været stigende. I 1969 var besøgstallet 2252 mod henholdsvis 2502 i 1968 og 2350 i 1967. Antallet af førstegangsbesøgende er fortsat stigende, nemlig fra 288 i 1967, 330 i 1968 og 435 i 1969, og dette misforhold mellem de totale besøgstal og tallene på førstegangsbesøgende kan måske forklares ved, at de besøgende benytter sig af adgangen til at få taget xeroxkopier af arkivalier, så at de kan sidde og arbejde med dem hjemme. For besøgende, der blot bor i nogen afstand fra arkivet, er det ganske givet en økonomisk fordel og tillige meget tidsbesparende at kunne »hjemtage« arkivalierne i form af xeroxkopier. Antallet af ekspeditioner til læsesalen er fortsat stigende: 1967 15.948 enheder, 1968 19.227 og 1969 19.389, hvilket også underbygger formodningen om, at indførelsen af xeroxkopieringen har medført, at de besøgende kan gøre sig hurtigere færdig på læsesalen. Indlånet fra andre arkiver er steget fra 123 enheder i 1968 til 143 i 1969, medens udlånet til centralbiblioteker og andre arkiver er faldet fra 97 enheder i 1968 til 93 i 1969. Antallet af xeroxkopieringer har i 1969 været på 46.611 stk., og der kan i indeværende år ventes et lignende antal. Til eget brug har landsarkivet fortsat xeroxkopieringen af kirkebøger, ligesom der er taget kopier af en del manuskripter beroende i privateje.

Ligesom tidligere år har landsarkivet stillet lokaler og arkivalier til rådighed for vejledende kursus i sønderjysk slægts- og personalhistorie. I foråret 1969 vejledede de to arkivarer H. Kargaard Thomsen og Viggo Petersen hold, etableret af F.O.F. i Haderslev og Historisk Samfund for Sønderjylland, og i vinteren 1969/70 har arkivar Viggo Petersen ledet et ligeledes af Historisk Samfund arrangeret kursus. Et nu i oktober 1970 påbegyndt kursus har også god tilslutning. I 1969 har 15 grupper på tilsammen 167 deltagere fået landsarkivet forevist.

Kommunalreformen har medført, at landsarkivet har måttet søge udveje for at hjælpe pladstrængende kommunekontorer af med arkivalier, og det

er lykkedes at låne nogle gode kælderrum i vejvæsenets administrationsbygning i Tønder hertil. Det opløste toldgrænsekorpset (det tidligere grænsegendarmerikorps) arkiv har ligeledes måttet placeres i Tønder-depotet, medens dele af Den sønderjydske Laanekasses arkiv foreløbig er deponeret i »Sparekassen Sønderjylland«s nybygning i Sønderborg. Af større private afleveringer fra de senere måneder kan nævnes De sønderjyske danske Samfunds og underafdelingens arkiver, en aflevering fra Sydslesvigsk Kultursamfund, private papirer efter oberst C. G. Bartholdy, Ernst Christensen, forstander Chr. Demuth, J. N. H. Skrumsager og Marie Skau Petersen.

Under landsarkivar Peter Kr. Iversens sygdom fra midten af januar til 15. juni har arkivar Helle Linde, Viborg, været konstitueret som landsarkivar. Arkivar H. Kargaard Thomsen er efter ansøgning forflyttet til Rigsarkivet, og hans afløser, arkivar Dorrit Andersen, tiltrådte i begyndelsen af juli. I nogle måneder var cand. phil. E. Korr Johansen arkivarvikar.

P. K. I.

Historiske Samlinger for Sønderjylland.

Historiske Samlinger for Sønderjylland har fortsat indsamlingsarbejdet efter de hidtidige linjer. Idet der henvises til formandsberetningen på Historisk Samfunds årsmøde (se s. 253 ff.), skal her blot oplyses, at der som sidste år er modtaget betydelige billedsamlinger, ligesom et forhøjet tilskud fra Dansk Kultursamfund og et tilskud fra tipsmidlerne har muliggjort køb af en del billeder. Den samlede tilvækst 1969/70 var ca. 2600 stk., og siden årsmødet har der også været værdifulde gaver. De indsamlede billeder er stort set alle ordnet og registreret, og som i de tidligere år har fru Vibeke Gribsvad taget sig af dette arbejde. Udlånet og benyttelsen er i stigning.

Også indsamlingen af traditionsstof på lydbånd har været fortsat af lærer Jens Kristensen, Genner, og samlingen tæller nu godt 130 bånd.

P. K. I.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Der er ikke sket ændringer i tilsynsrådet. Derimod har afdelingen den 1. februar fået en ny stipendiarius, cand. mag. Gudmund Tybjerg, som deltog i afdelingens historikerkursus i januar 1966, og som skal blive her i to år. Han skal sætte sig ind i, hvad landsarkivet på Gottorp har af kilder til Sønderjyllands historie 1864-1920, som nu i modsætning til tidligere er tilgængelige for danske forskere.

Udgivervirksomheden har været samlet om festskriftet »Flensborg Avis 1869 - 1. oktober - 1969«. Bogen er blevet godt solgt, hvad studieafdelingen ikke har haft med at gøre, da udgifterne er blevet afholdt af en særlig bevilling fra Daell-Fonden. Den store bog — 480 sider — er blevet vel modtaget i dagspressen og gav anledning til en lang drøftelse i flere dag-

blade om Viggo Laustens skæbne. Bibliotekslektoren arbejder nu med en bog om Egernførde og med udgivelse af en bog af L. S. Ravn om landsbylærerne under sprogreskripterne.

Flensborg Avis' arkiv er nu ordnet færdigt. Søren Tellings papirer er modtaget til opbevaring, og fra flere enkeltpersoner har afdelingen modtaget interessante ting. Der er ført forhandlinger med Sydslesvigsk Forenings generalsekretær om sikring af amtssekretariaternes arkivalier. En mikrofilm af Flensburger Anzeiger 1869 er fremskaffet til centralbiblioteket, Flensborg Byarkiv og Det sønderjydske Landsbibliotek i Åbenrå. Fra Flensborg Byarkiv er fremskaffet en xeroxkopi af foreningen »Enigheden«s direktionsprotokol 1869-75, og fra Dansk Folkemindesamling er hentet en afskrift af Andreas Lorentzens beretning om forhold i Mellemslesvig 1918-20. Der er indsamlet billeder af og materiale om redaktørerne Jens Jessen, R. P. Rossen, C. A. Willemoës, Karl Vennervald, Peter Simonsen, A. Svensson, L. P. Christensen, Julius Bogensee og J. N. Jensen. Derudover har afdelingen benyttet enhver lejlighed til at indsamle billeder. En meget værdifuld samling af billeder til Sønderjyllands historie har vi modtaget fra dr. phil. Vilhelm la Cour.

Generalsekretariatet for Sydslesvigsk Forening har på studieafdelingens opfordring og efter dens angivelser i tidligere år sikret gode danske mænds grave, nemlig overpræsident Frederik Lassens, skolebestyrer Chr. Ferdinand Monrads, redaktør Claus Manicus' og sprogforskeren pastor Eiler Henning Hagerups grave. I år har dette samarbejde ført til sikring af sekretær J. M. Kyllings gravsted.

Folderen »Vort tilbud« er udsendt i de vanlige to udgaver. Samarbejdet med Flensborg Avis om anmeldelser af vigtige bøger om Sønderjylland og Tyskland er blevet fortsat.

Folkeuniversitetsvirksomheden har omfattet tre emner: »Ungdomsrevolutionen og dens musik«, »Fra impressionisme til abstraktion« og »Dansk salmedigtning«, som har været genstand for otte forelæsninger på fem forskellige steder i Sydslesvig.

Folkeuniversitetets aftenhøjskole har omfattet »Strejftog i skandinaviske forfatterskaber«, »Beethovens første fem symfonier« og »Træk af Sydslesvigs historie«.

P. K.

Haderslev Amts Museum.

I januar 1969 blev der under Statens Humanistiske Forskningsråd nedsat et udvalg for arkæologiske undersøgelser af bopladser og gravpladser fra jern- og bronzealderen. Baggrunden for dette udvalg, der har professor C. J. Becker som formand, er dels de oplysninger, der i 1968 fremkom i dagspressen og tidsskriftet Skalk, om den ny type landbrugsredskaber, »jordløserne«, hvis brug vil medføre ødelæggelse af arkæologisk fundmateriale i hidtil ukendt omfang. Samtidig mente Forskningsrådet, at der var behov for et initiativ i lighed med det, som bl. a. er taget af det tyske

forskningsråd, hvor man gennem særlige bevillinger har ønsket at fremme den videnskabelige udforskning af særlig store og kostbare arkæologiske opgaver.

I samarbejde med Statens Humanistiske Forskningsråd påbegyndte museet i maj måned udgravningen af en stor tuegravplads fra tidlig førromersk jernalder (500-300 før Kristi fødsel) ved Årupgård mellem Ribe og Gram beliggende på gårdejer Vilhelm Moldts jord. Denne gravplads har været kendt siden 1890'erne, og i 1931 frededes en del af den. Neumanns undersøgelser i 1947 viste imidlertid, at gravpladsen strakte sig udenfor det fredede areal, og andre spor i terrænet antydede, at størsteparten af pladsen lå i dyrket ager. I mange år har man af flere grunde ønsket at foretage en fuldstændig undersøgelse af gravpladsen, og i lige så lang tid har gårdejer Moldt undladt at dybdepløje sine marker ribe; (en sådan handling viser, hvor stor gårdejerens forståelse for fundets betydning har været). Der er flere årsager til, at udgravningen først kunne sættes i gang i år, og dette er sket på Forskningsrådets initiativ. De største midler til gennemførelse af udgravningen kommer fra Forskningsrådet, men undersøgelsen udføres og ledes af Haderslev Amts Museum, og her vil alle fundene blive opbevaret.

Tuegrave, der kan forekomme samlet i stort antal, er ganske lave og brede høje af sand eller muld beregnet for en enkelt begravelse, og som rundt om højfoden har en ringgrøft. Midt i gravanlægget er den døde bisat i en urne efter at være blevet brændt på ligbålet. Der er endnu knyttet mange uopklarede spørgsmål til disse graves opbygning og brug, og man véd bl. a. heller ikke, hvor stor gravpladsens udstrækning er, og hvor mange grave den indeholder, samt i hvor lang tid pladsen har været benyttet. Disse og mange andre problemer vil forhåbentlig kunne løses gennem denne udgravning. I de 4½ måned, undersøgelsen varede, udgravedes 29.000 m² — formodentlig halvdelen af gravpladsen; indenfor dette areal fremkom 622 grave.

Foruden de mange videnskabelige oplysninger og fund, denne undersøgelse har givet, blev udgravningen en stor publikums succes, idet den rundt regnet har været besøgt af 4-5 tusinde interesserede.

Museets udgravningsvirksomhed begyndte dog allerede med begyndelsen af april måned. Hos gårdejer Andreas Nørgaard Gram, Enderupskov, undersøgte seks jordfæstegrave fra yngre romersk jernalder (o. 200-400 efter Kristi fødsel). Én af gravene var særlig rigt udstyret. I en udhulet træ-kiste var en fornem kvinde blevet begravet, hvilket kunne ses af, at gravanlægget skilte sig ud fra de øvrige, og at der i graven fandtes et stort sølvsmykke, en såkaldt fibula, sammen med en meget flot og lang perlekæde, der bestod af omkring 150 glasperler i alle regnbuens farver og i elegante former. Uden for graven havde man henstillet to særprægede lerkar.

Efter Årupgård-udgravningen undersøgte museet en hustomt med buede sidevægge hos gårdejer Ole Gotved i Gabøl. Uheldigvis fremkom ingen fund, der kunne datere anlægget.

Sidste års udgravninger af Olmersdiget ved Ligård i Uge hos gårdejer Chr. Jepsen blev fortsat i oktober måned. Den indbyrdes relation mellem forsvarsanlæggene er på dette sted ret kompliceret, og det er udgravningens mål om muligt at få klaring på problemerne her.

Endelig har museet undersøgt et bopladslag fra ældre jernalder hos gårdejer Søren Hansen i Rensmark.

I vinteren 1969/70 afholdtes to foredragsrækker med stor mødedeltagelse. Magister Søren H. Andersen forelæste tre gange over »Arkæologi i dag«. Om vikingetiden holdt stud. mag. Niels Lund et foredrag om »Vikingetogterne og bosættelsen i England«, civilingeniør Ole Crumlin-Pedersen talte om »Vikingskibene i Roskilde fjord« og viste film fra udgravningerne, mens dr. phil. Olaf Olsen tog sig af »Vikingetidens store ringborge, Trelleborg m. v.«.

Af museets erhvervelser af Haderslev-sølv kan nævnes en konfektskål fra 1789 af Peter Petersen, et sølvbæger fra 1700-tallets begyndelse af Mathias Mogensen samt en kandisskål fra 1692 af Thomas Hansen Bahr. Gårdejer K. N. Lauesen, Hjulsmunde, har skænket museet et sølvbæger fra 1857, der har tilhørt hædersbonden Laurids Skau. Og fru Herlak, Århus, har foræret museet den hvide kjole, som hun havde på den 10. juli 1920, den dag da hun blev sat op på kong Christian den 10.s hvide hest, hvorefter hun sammen med kongen red over den gamle grænse.

Som led i den udadvendte virksomhed har museet anskaffet et transportabelt højtaleranlæg, beregnet til omvisninger ved udgravninger, arrangementer ved museet og lignende. Endvidere er anskaffet tre båndmaskiner til tresproget vejledning i hovedbygningen samt en bånd- og billedmaskine beregnet til at behandle specielle emner, og til skolers brug er udarbejdet et arbejds hæfte: Museet i undervisningen.

Haderslev og Omegns Folkedansere gav opvisning i juni måned, og ved samme lejlighed demonstrerede bødker Theodor Lorentzen, Hygum, sit gamle håndværk. I vinteren 1969/70 afholdtes to maleriudstillinger af henholdsvis den fynske maler Erik Enevoldsen og Ib Geersen, København. Ruth Christensen udstillede håndmalede og håndtrykte vægtæpper, og der viste en fotografisk udstilling om norske stavkirker af Gerard Franceshi. I efteråret udstillede lokale kunstnere: Ole Bjørn Petersen, Leif Kath og Knud Andersen henholdsvis billedrelieffer, linolsnit og malerier og silketryk. Derefter fulgte vandredstillingen: 1800-tallets naivister, tegninger og malerier af Lilian Martinusen, Haderslev, og to maleriudstillinger af henholdsvis Albert Bertelsen, Vejle, og Anna Klindt Sørensen, København.

Som omtalt i forrige årsberetning indeholder den ny museumslov et krav om, at landsdelsmuseerne ansætter en museumspædagog. For Haderslev Amts Museum er dette problem nu løst, idet Erik Jørgensen, der er magister i forhistorisk arkæologi, er blevet tilknyttet museet fra 1. januar som sådan.

E. J.

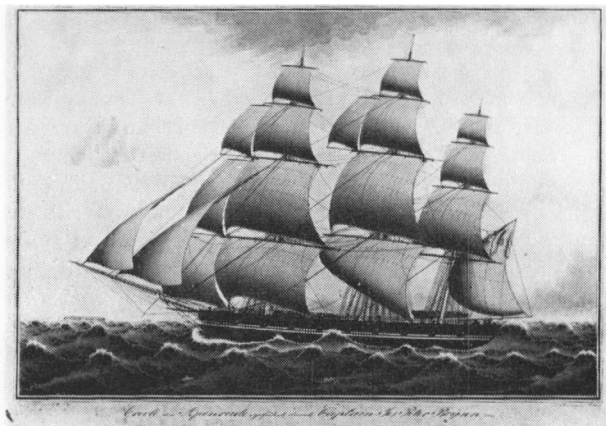
Åbenrå Museum.

I det forløbne år har museet suppleret sin sølvsamling ved meget smukke gaver og ved køb. Man har fået teskeer af Thomas Jensen, Hans Offersen og Christopher Waidløv Møller, en sølvkandisskål af Friedrich Christoffer Hansen og et salmebogsspænde af Thomas Jensen, fem sølvspeeskeer af henholdsvis H. A. Offersen, Hinrich Breundle, Peter Johansen Petersen, Carl Christian Rode og endelig Tønder-guldsmeden Povl Hansen. Den efter det store tyveri så tomme montre er altså ved at fyldes. Odense Museum har været så elskværdig at deponere en samling af Åbenrå Rebslagerlaugs krus, skrin m. m. Pokaler og krus er af tin, fremstillet i Flensborg. Laugsgenstandene er af Odense Museum erhvervet i 1890'erne. Handelsbanken i Åbenrå har i sine store udstillingsvinduer ud mod gågaden lavet en fin udstilling af museets skibsbilleder og etnografika. Til bankens trappeopgang har fotograf Holger Clausen fremstillet fire pragtfulde forstørrelser af museets smukkeste billeder af Åbenrå-sejlskibe. En vældig god reklame for museet. — Jomfru Fanny spøger stadigvæk. Museet har fået en kop, som har tilhørt den så meget omtalte og i senere tid også omstridte dame. I bunden af koppen ser man slottet i Pløn. Deri ser tilhængerne af myten om hendes fødsel på Pløn slot et bevis for mytens rigtighed. På Arne Bruun Rasmussens auktion har man til den kulturhistoriske afdeling købt et såkaldt »Åbenrå-spejl« af den berømte Åbenrå-snedker Lorenz Nielsen. Desuden har museet i årets løb modtaget et væld af smågaver.

I anledning af 50 års dagen for genforeningen har de fire nordslesvigske museer i fællesskab haft en udstilling på Åbenrå Museum med titlen »Fra Nordslesvigs museer« — en udstilling, der ikke havde noget pædagogisk sigte. Men for at vise det nære samarbejde de fire museer imellem udstilledes nogle af museernes smukkeste og mest karakteristiske ting. Samtidig havde man en udstilling af fotografier fra kgl. hoffotograf Elfelt og genforeningsbilleder fra den stedlige fotograf Clausen. Disse udstillinger samlede et stort publikum.

Til kunstafdelingen har man i årets løb købt et maleri af Åbenrå-maleren Jes Jacobsen, endvidere Bodil Kaalunds »Skabelsen«, af Herbert Møller et abstrakt maleri, Willi Birkners maleri »Aftenlys« og en skulptur af Gert Nielsen samt Nikolaus Wehdings »Kvinde med barn«. På Å-udstillingen har museet købt et billede af Dyke Johansen, Tønder, »Vinterlandskab«, og et af Helge Ernst »Byen ved floden«. Den efterhånden traditionelle udstilling til jul af et juletræ, pyntet som vore oldeforældre pyntede det, samlede atter stor tilslutning. Et forsøg med at lade børn komme på museet og sy kludedukker, der blev udstillet til jul, lykkedes overmåde godt. Man havde frivillig hjælp fra børnehaveseminariet. Udstillingen samlede naturligvis mange forældre, der på den måde kom på museet. Ligeledes blev børnene hjemmевante på museet.

Af udstillinger har man ellers haft: Polske plakater, norske stavkirker, fotografier af Gerard Franceschi, fotoudstilling fra Åbenrå Fotoklub. Formidlet af det tyske konsulat har man haft to udstillinger, nemlig

Fra Åbenrå Museums samling af skibsbilleder.

Gerda Schmidt Panknin, oliemalerier og gouacher og 19 tyske kunstnere, grafik m. m. Åbenrå Kunstforening har i museet haft følgende udstillinger: Dea Trier Mørk og Aage Schmidt, Erik Lagoni Jacobsen og Ole Christensen, De fire jyder, Hans August Andersen, Knud Laursen, Harald Reinhold og Thomas L. Jørgensen, malerier af Herbert Møller, malerier af Bodil Kaalund, hollandske religiøse tryk fra det sekstende århundrede og endelig en udstilling af Hermann Stilling, 55 troldre.

H. J.

Museet på Sønderborg Slot.

Som nævnt i sidste beretning rådede Museet på Sønderborg Slot i sommeren 1969 over sit hidtil mindste udstillingsareal med ialt 10 rum foruden Dronning Dorotheas kapel og det nyåbnede Chr. IIIs bageri. Da udstillingen var tilrettelagt med særligt henblik på lejrskole-undervisningen, lykkedes det at fastholde det normale skolebesøg, men iøvrigt faldt besøget mærkbart, så det samlede besøgstal for første gang i en lang årrække kom under 50.000.

I vinteren 1969/70 forberedtes den store mindeudstilling for genforeningen. Oprindeligt havde museet planer om selv at lave en udstilling i tre store rum og at supplere denne med en udstilling om slottets bygningshistorie. Imidlertid fremkom forslag om, at udstillingen gennemførtes i samarbejde med Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot og Museet på Koldinghus. Da det herefter tilmed blev muligt at låne materiale på Rigsdagen og på Folkehjem i Åbenrå foruden hos en række private, måtte udstillingen udvides, så den kom til at fylde alle seks rum på 2. sal i sydfløjen. Arkitekt Søren Sass blev arkitekt for den meget omfattende

særudstilling, ligesom han stod for tilrettelæggelsen af kataloget. Dette indeholdt artikler af museumsdirektør J. Paulsen og inspektørerne Sigvard Skov og J. Slettebo. Fra Carlsberg Mindelegat blev givet betydelig støtte til kataloget og til arkitektbistand. Genforeningsudstillingen åbnede den 21. juni og var oprindelig planlagt til at lukke den 31. august, men af hensyn især til lejrskolerne forlængedes den til 15. september. Ved åbningen, hvori deltog omkring 100 indbudte, talte amtmand C. A. Vagn-Hansen og museumsinspektør J. Slettebo, og museumsdirektør Jørgen Paulsen holdt hovedtalen. Udstillingen blev godt besøgt, så godt, at museets besøgsrekord for en enkelt dag, der var på 1370, blev slået to gange, først med 1525 og dernæst med 1682. På den store festdag på Dybbøl den 11. juli blev udstillingen holdt åben til kl. 20, så en række af deltagerne i Folketingets reception på slottet fik lejlighed til at indlede med en gennemgang af udstillingen.

Iøvrigt blev slottet besøgt af flere rejseselskaber end normalt og af gæster fra de mange foreninger, der havde lagt deres årsmøde i Sønderborg netop i anledning af 50-året for 1920. Også antallet af udenlandske gæster var større end de forrige år. Der er næppe tvivl om, at denne første større særudstilling, siden slottets restaurering blev påbegyndt, var en publikums-mæssig succes. Det var imidlertid også en overordentlig bekostelig udstilling, der trods god støtte fra Carlsberg-fondet og de to andre deltagende museer har medført en betydelig udgift for Museet på Sønderborg Slot. Da særudstillinger vil blive stadigt mere nødvendige i de kommende år, må museet derfor forberede sig på at skulle etablere en ganske betydelig særudstillingskonto ved siden af den eksisterende nyordningskonto.

Genforeningsudstillingen betød foruden det store besøgstal også, at museet modtog et stort antal gaver. Blandt de vigtigste kan nævnes, at den ene af de fire kvinder, der på Dybbøl i 1920 overrakte et dannebrogflag til Chr. X, forærede museet den hvide kjole, hun da havde på, og sekretæren for CIS, mr. Brudenell-Bruce, har skænket museet sin smukke CIS-medalje i bronze med tilhørende dokumenter. Fra det engelske regiment, der i 1920 sammen med franske alpejægere var stillet til rådighed for »Den internationale Kommission«, modtog museet et komplet sæt distinktioner til den allerede tidligere erhvervede uniform. Desuden modtog museet i forårets og sommerens løb nogle flag fra en af æresportene den 11. juli 1920, en samling afstemningsplakater og en hel række billeder og fotografier fra afstemnings- og genforeningstiden.

Museet har herudover modtaget to betydelige testamentariske gaver. Den ene bestod af fire malerier fra slutningen af forrige århundrede, testamenteret af kaptajn Flindt, Rønshoved. Den anden gave var testamenteret til museet af frk. Thyra Hansen, Sønderborg. Den bestod dels af et par store malerier med skibsmotiver, dels af et meget smukt træskrin med sølvbeslag, udført af frk. Hansens bror, afdøde guldsmed Holger Hansen, Sønderborg, der iøvrigt også i sin tid har skænket adskillige ting til museet. samt af to sølvflødekander i form af køer og ikke mindre end tre hovedvandsæg af sønderjysk type. En meget fornem og velkommen gave.

Endelig har museet modtaget en del gaver til dets øvrige afdelinger, bl. a. til de kulturhistoriske samlinger. Desuden har museet købt forskellige ting, bl. a. tre interessante tegninger fra Sønderborg Slot og havn fra ca. 1850, vistnok udført af marinemaleren C. F. Sørensen, og en lille samling viser fra Treårskrigen.

Kunstafdelingen har også foretaget en række indkøb. Det ældste er et maleri, »Sabinerindernes rov«, malet ca. 1730 af Hendrik Krock. Desuden er købt et stort maleri af O. D. Ottesen og af nyere kunst to malerier af Peter Nicolaisen, erhvervet på kunstnerens store udstilling i Sønderjyllands-hallen.

I fortsættelse af sidste års museumskursus i Vester Vedsted deltog museumsinspektøren vinteren igennem i en serie specialmøder om udstillingsteknik. Desuden har han deltaget i museumsforeningens årsmøde og i en serie drøftelser nødvendiggjort af, at dannelsen af det sønderjyske storamt vil medføre nye museumsvedtægter. Endelig har han deltaget i byggeudvalgsmøder vedrørende restaureringen af Sønderborg Slot.

På årets museumskursus i Vester Vedsted deltog fru Inge Adriansen for museet.

J. S.

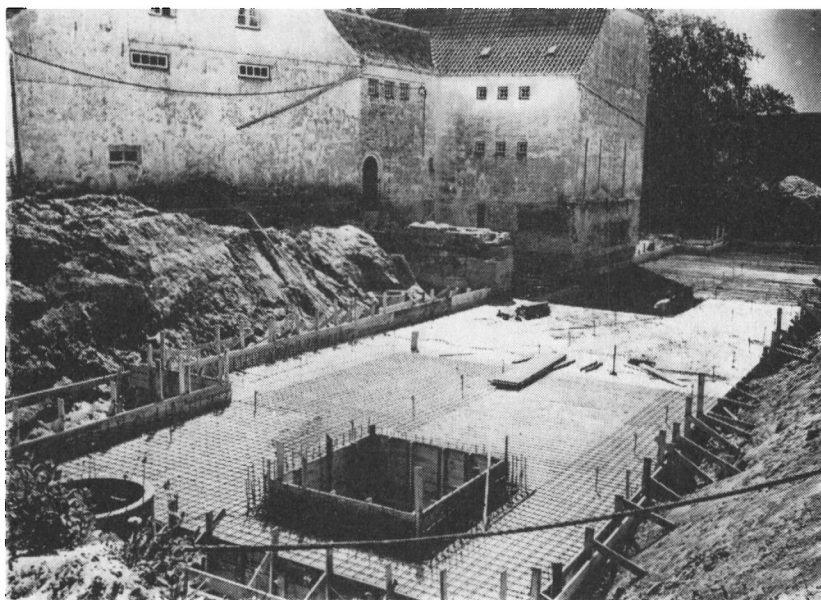
Tønder Museum.

Hvis man skal vurdere de officielle besøgstal ved et museum som udtryk for dets betydning eller for den offentlige interesse for det, må man beklageligvis fastslå — i hvert fald for Tønder Museums vedkommende — en negativ udvikling siden 1966, hvor besøgstallet i Tønder kulminerede med 10.176. I 1967 var det 8.643, 1968 8.185, 1969 7.134. For kalenderåret 1970 vil man formentlig nå op på et tal, der svarer til 1969. Reelt er besøgstallet større end disse, der opgives til brug for Statistisk Årbog, men tendensen svarer godt nok til, hvad mange andre danske museer har været ude for i samme periode.

Selv om der blandt de 52 statsanerkendte lokalmuseer i følge museumsforeningens officielle statistik kun er fire museer, der har større besøgstal end Tønder, og selv om ingen formentlig vil underkende museernes videnskabelige funktioner, bør man fra museumsledelsernes side nok se i øjnene, at skal man imødekomme den aktuelle kritik af museernes manglende public relations, må den hidtidige statiske og kumulative metodik opgives.

I februar 1970 påbegyndtes opførelsen af de første udstillingsrum for Sønderjyllands Kunstmuseum i Tønder. Bygningen forventes færdig medio 1971. Mange års overvejelser og forhandlinger ligger bag dette byggeri (jvf. beretningerne i Sønderjyske Årbøger). Indtil nu er indsamlet 160.000 kr. fra fonds og banker. Bygningen forventes at ville koste ca. 2 $\frac{1}{4}$ mill. — uden inventar.

Det nye museums funktioner og styrelsesforhold er endnu ikke fikserede. Den sønderjyske amtskommune og dennes undervisnings- og kulturudvalg vil have en afgørende indflydelse her. Siden 1. april 1970 befinder såvel

Fundamentet til Sønderjyllands Kunstmuseum sommeren 1970. I forgrunden elevator-skakt, omtrent midt i billedet det undercementerede senmiddelalderlige brofundament til Tønderhus, som vil blive synligt i den nye kælder. (Tonhalle Foto, Tønder).

Tønder Museum som de tre andre museer i Sønderjylland sig i den ejendommelige situation at være uden bestyrelse. Forhandlinger mellem primærkommuner og amt er i gang, og en afklaring kan ventes vel allerede i år. Hovedproblemet er tilsyneladende fordelingsforholdet mellem de fire primærkommuner og amtskommunens tilskud til driften.

For Tønder Museums kulturhistoriske afdeling (det, der fremtidigt vil være *Tønder Museum*) betyder den nye bygning en arealforøgelse på henved 150 pct. Kunstsamlingen flyttes over i to nye udstillingsale og bliver grundstammen i et nyt *Sønderjyllands Kunstmuseum*. Hertil kommer en udstillings- og foredragssal, som endelig giver museet mulighed for de skiftende udstillinger, der ikke har kunnet arrangeres før, hvorved i hvert fald ét af de berettigede krav om mere dynamik vil kunne imødekommes. Og hermed vil der nu være grundlag for en genopliven af Tønders kunstforening, så også den lokale befolkning i kunstmuseets hjemstavnskommune sammen med landsdelens øvrige kunstforeninger kan sætte præg på det nye museum.

Licitationen til den nye bygning fandt sted 25. november 1969. Arbejdet udføres overvejende af håndværkere fra Tønder. Arkitekter er Peter Koch og Rode Møller, København. Konduktør, arkitekt Thomas Helleberg, Tøn-

der. Formand for byggeudvalget viceborgmester, ingeniør C. O. Jensen, der sammen med den hidtidige bestyrelses næstformand, amtmænd Tyge Haarløv, har ydet en enorm indsats, for at denne mere end 30 år gamle plan endelig virkeliggøres.

Med de tre andre sønderjyske museer deltog Tønder Museum med et udvalg af sine værdifuldeste ting i en udstilling på museet i Åbenrå i anledning af genforeningsjubilæet (juli/august 1970).

Med tilskud fra Ny Carlsbergfondet erhvervedes hos Bruun Rasmussen Harald Giersings »Danserinde«. Yderligere er til kunstsamlingen på københavnske auktioner købt to malerier af henholdsvis Giersing og Lauritz Hartz samt en tegning af Marstrand.

Af nyerhvervelserne til den kulturhistoriske afdeling kan fremhæves to sandstens-bislagsstolper fra Skast-området, et barokskab fra Rudbøl, en bemalet dør fra Møgeltønder, en tidlig sukkerstrøbøsse fra Tønder-guldsmeden Chr. Siemensen, 18 sølv-spiseskeer af guldsmede fra Tønder og omegn og en fiskeske af Peter Andreas Hansen, Tønder. En kurios nyerhvervelse er Grundtvigs udgaver af Norges Kongekrone og Saksos Danmarks krønike, stammende fra den gamle danske skole i List på Sild.

29. april 1970 holdtes det sidste møde i det gamle Museumsråd for Nordslesvig hos stiftamtmand Pinholt. Dette råd var en betydningsfuld tilkendegivelse af nært samarbejde mellem museerne i landsdelen. Et nyt, omfattende amtets undervisnings- og kulturudvalg og en repræsentant for hver af de fire primærkommuner, vil muligvis udgøre en kommende fællesbestyrelse for alle fire museer. Og hermed vil være skabt en forbilledlig nydannelse, som yderligere forbinder de fire museer, samtidig med at de gennem lokalbestyrelser bevarer deres autonomi.

S. S.

Museerne under det nye storamt.

Museumsråd for Nordslesvig blev oprettet i 1960 (Sdj. Årb. 1960, s. 269) som et fællesudvalg fra de fire museers bestyrelser for at lette og organisere samarbejdet mellem museerne og løse fællesopgaver for dem. Baggrunden er, at museerne i Haderslev, Sønderborg, Tønder og Åbenrå arbejder ret forskelligt og derfor er egnede til at supplere hinanden, og ordningen har bidraget til at styrke tanken om disse museer som en helhed.

Fornyset interesse får dette synspunkt, når nu det område, som disse museer er fælles om, bliver etableret som et amt, så meget mere som amtsrådene i forvejen, bortset fra Åbenrå amtsråd, var stærkt engagerede i driften af museerne. På et tidligt tidspunkt rettede museumsrådet henvendelse til fællesudvalget om, at man af hensyn til samarbejdet mellem museerne fandt det rigtigt, at alle fire museer fik samme status overfor det nye amtsråd, samtidig med at hvert museums kontakt med sin egen købstadkommune sikredes. Dette skulle ske ved, at amtet overtog driften af museerne, mens hver af købstæderne ydede et bidrag til det lokale museum.

Dette ønske er overalt blevet velvilligt modtaget, og selvom den endelige

ordning ikke er vedtaget, er forhandlingerne dog så langt fremme, at det kan ses, hvordan museumsordningen i store træk bliver. Der er stort set enighed om udgiftsfordelingen mellem amtet og købstæderne. Ved hvert museum vælges en bestyrelse, hvor amtet og købstaden er repræsenteret, og amtet og de fire købstæder vælger i fællesskab et museumsråd, der foruden at behandle overslag og regnskaber for alle museerne skal overvåge gennemførelse af den arbejdsfordeling, som museerne har aftalt indbyrdes.

Nordslesvig er nok det sted i landet, hvor en museumsordning på amtskommunal basis er gennemført klarest. Det har jo historiske forudsætninger, at vi har kunnet gøre det, men hvis det om et par år skulle vise sig, at en ændret byrdefordeling mellem staten og kommunerne ville medføre, at amterne skulle tage sig af alle aktiviteter på det kulturelle område, så kan det kun være en lettelse, at vi allerede har været i gang i et par år.

H. N.

Restaureringen af Sønderborg Slot.

I foråret 1970 fortsattes restaureringsarbejderne i slottets sydføj, i nordfløjens store sal og på vestfløjens tag.

I sydføjen blev lokalerne på 2. sal så vidt færdige, at det var muligt at indrette den store særudstilling om genforeningen i seks af rummene. Samtidig blev hele trappeløbet i midttårnet fornyet, idet alle de nedslidte trin erstattedes af helt nye, svære og meget smukke egetræstrin.

Den store dansesal i nordfløjen blev så vidt færdig, at det var muligt for Folketingets præsidium at holde en reception for 300 indbudte gæster den 11. juli. Endnu mangler dog flere ting, bl. a. belysning i forrum, garderobe og ekstra udgang, så det er ikke blevet muligt allerede i år at

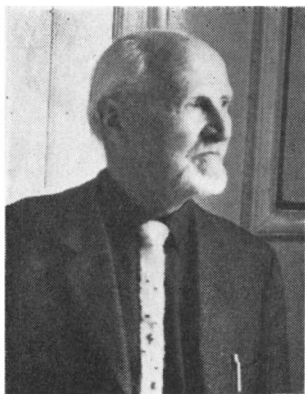
Det går fremad. Man håber, at stakittet snart kan falde.

benytte den smukke sal til andre formål. Forhåbentlig lykkes det efterhånden at få salen udnyttet, bl. a. til kammerkoncerter. Det er tanken, at salen og de to forrum skal prydes med enkelte møbler m. v. fra renæssancen. Foreløbig er købt et skab og flere andre ting, og desuden har Kunstinstitutmuseet deponeret en stor Bryssel-gobelin, og Frederiksborgmuseet har deponeret en kiste fra Sundeved og et maleri af den slesvigske maler Jürgen Ovens. Der er ingen tvivl om, at hele nordfløjens anden sal vil blive én af slottets store attraktioner, når den engang åbnes for publikum.

Iøvrigt har arbejdet i år været koncentreret om tage og facader. Alle tage er nu endelig færdige, og hele gårdfacaden er også afsluttet. De tre tårne har fået blytækkede toppe og nye vinduer, og i det hele er udskiftningen af vinduer ved at være færdig. Af facader mangler nu kun vestfløjens yderside.

J. S.

Den store egnsvandring.

Niels Kjems, egnsvandringens inspirerende foredragsholder.

Undtagelsesvis var det korte vejstrækninger, der skulle befares, og formentlig ligger her en grund til den forholdsvist lille tilslutning (»Flensborg og omegn kan vi jo altid se«). Måske ligger der også en årsag deri, at man denne gang ikke kunne byde på noget slotsbesøg. Ialt deltog godt 200 i turen, men heri er indbefattet o. 50 kursister fra Jaruplund Højskole.

Iøvrigt forløb ekskursionen så planmæssigt, som det nu engang er muligt. Halvdelen af selskabet mødtes i St. Vi kirke, hvor dr. phil. S. Schoubye talte om præsten og folkloristen H. F. Feilberg, mens Chr. Stenz i Valsbøl kirke talte om samme emne. Begge steder havde sognepræsterne beredvilligt stillet sig til rådighed for at give en orientering om kirkernes historie og deres interiør. Det var pastor Kock i St. Vi og pastor Oppermann i Valsbøl.

Begge grupper mødtes derefter på Jaruplund Højskole, hvor forstander Bøgh Andersen kort redegjorde for denne vor sydligste danske højskoles opståen og virke.

Middagen blev nydt i »Borgerforeningen« i Flensborg. Vandrelærer Niels Kjems var her dagens hovedtaler, og den nu 82-årige optrådte med en ynglings spændstighed og fortalte levende og fængslende om »Landet, som jeg så det i 1920«. Det var afgjort dagens højdepunkt.

Nu foregik en opdeling i tre grupper, som skiftevis besøgte Mariekirken — mere korrekt »Vor Frue af Flensborg« — under bibliotekslektor Poul Kürsteins kyndige ledelse og instruktion, museet med museumsdirektør, dr. Ellen Redlefsen som taler og den gamle kirkegård, hvor kontorchef Lars H. Schubert fremdrog nogle af de mange minder, der knytter sig til stedet.

For en gangs skyld kunne deltagerne i egnsvandringen nå at få en lørdag aften i familiens skød.

C. St.

Amtskredsens arbejde

Haderslev amtskreds.

Det var i år Haderslevs tur til at arrangere »Historisk Søndag«. Den blev holdt søndag den 16. august med besøg ved Sct. Tøgers kapel, hvor provst Steen Christiansen fortalte, ved jernalderkirkegården ved Åruggård, hvor museumslektor Erik Jørgensen viste omkring, ved Hygum kirke, hvor pastor A. Hansen fortalte, og endelig ved Skibelund Krat og Jels Voldsted. Sidstnævnte sted var lærer O. Finnemann vejleder. Det samlede besøgstal af betalende gæster var 332, flest ved de tre første steder. Alt ialt en vellykket dag.

Sommerudflugten var først den 13. september og gik til Christiansfeld. Godt 50 deltagere så brødremenighedens smukke kirkesal og det nye museum under Boye Niensens kyndige vejledning. Ved kaffebordet på Strickers Hotel holdtes en forsinket amtsgeneralforsamling. Til slut fortalte direktør Stricker om stedet og om de mange smukke kunstgenstande og antikviteter, som er samlet her. Der er ikke sket personforandring indenfor udvalget.

T. H.

Åbenrå amtskreds.

Ved Åbenrå amtskreds' generalforsamling den 1. maj på restaurant »Viking«, Åbenrå, valgtes, traditionen tro, pens. skoleinspektør Clausen, Hostrupskov, til dirigent. Formanden aflagde beretning og regnskab. Til regnskabet anførte dyrlæge Michelsen, at han hellere så en mindre kassebeholdning og lidt mere initiativ. Holger Jacobsen indrømmede, at man ikke havde haft så mange arrangementer som året forud, men at det kneb med at samle tilslutning. Beretning og regnskab godkendtes. Ved valg til bestyrelsen genvalgtes arkitekt Flade, og i stedet for Andr. Wortmann, der ønskede sig fritaget, valgtes lærer Hans Christian Bang, Bov. Som fremtidigt arbejde vedtog man at lave en aftenvandring i Åbenrå og en aften-tur til Olmersdiget samt Povlsbro.

Efter generalforsamlingen holdt museumsinspektør Hans Neumann foredrag om arbejdet med Olmersdiget og viste i tilslutning hertil en serie fine og instruktive lysbilleder. Foredraget havde fortjent større tilslutning. Der var mødt ca. 30 mennesker.

Amtskredsens udflugt til Øster Løgum sogn lørdag den 1. august blev en succes. Da bussen fra Åbenrå kom til Øster Løgum kirke med deltagerne, der ikke havde egen befordring, var der samlet ca. 100 mennesker. Der meldte sig 125 til kaffebordet i kroen. Man begyndte i kirken med at synge »Kirken, den er et gammelt hus«, hvorefter pastor Morsing holdt et levende foredrag om kirken, dens funktion, bygning og inventar. Fra kirken vandrede man over gennem den smukke præstegårdshave, hvor Morsing fortalte om præstegården, som man så fik lov til at bese. Efter et kaffebord, hvor snakken gik livligt, holdt Jes Holdt et fængslende foredrag om Øster Løgum sogn, hvorefter man kørte ud ad Oksevejen til Hærulfstenen og til Immervad Bro, hvor Senius Tiedemann på sin lune måde fortalte om disse. Til sidst kørte man ned til Nis Callesens gård, hvor man placeredes i den pragtfulde have og påhørte Nis Callesens oversigt over Leerskovs historie. Det var en taknemmelig skare, der ved halvsyvtiden drog hver til sit efter en indholdsrig eftermiddag i det skønneste sommervejr.

Den 17. juni indfriede man løftet om at lave en aftenvandring til Olmersdiget. Vel vidende om, at der var forbistret få synlige spor, supplerede man turen op med et besøg ved den nyrestaurerede Povlsbro. Skønt vejret begunstigede turen, var deltagerantallet ikke meget over 30. Man fik imidlertid en udbytterig tur med museumsinspektør Hans Neumanns udtømmende forklaringer om Olmersdiget og arkivar Viggo Petersens om Povlsbroen, der til alles overraskelse ikke var ældre end fra det nittende århundrede. Hjemturen foregik i det smukkeste måneskin.

H. J.

Sønderborg amtskreds.

Årets første møde fandt sted den 11. marts på »Strandpavillonen« i Sønderborg. Museumsinspektør H. Neumann, Haderslev, fortalte om udgravningerne ved Olmersdiget og viste en række gode lysbilleder fra de foretagne arbejder. Efter kaffen fortalte museumslektor Erik Jørgensen, Haderslev, om udgravningsteori og -teknik gennem tiderne.

Den ordinære generalforsamling holdtes den 26. maj i Dybbøl. Mødet indledtes med et besøg i Dybbøl kirke, hvor pastor M. Storgaard fortalte om kirken og de begivenheder, der var udspillet på stedet. Også Reventlow'ernes kapel forevistes. Ved generalforsamlingen godkendtes beretning og regnskab enstemmigt. Til amtsudvalget nyvalgte gårdejer Chr. Michelsen, Kirke Hørup, der afløste forstander Gunner Rasmussen, Danebod Højskole. Pastor Storgaard afrundede aftenen med at læse en lille lokalhistorisk skitse, skrevet af hans forgænger pastor Bang.

Amtsudvalget har konstitueret sig med rektor D. Keller Hansen som formand.

G. R.

Tønder amtskreds.

Den 15. april holdtes den årlige generalforsamling på »Tønderhus«, hvor den mangeårige amtsformand Cornelius Schmidt, Døstrup, som sådan aflagde beretning for sidste gang. Valgene var genvalg.

Derefter holdt udvalgsmedlem, kommunekasserer Viggo Gregersen, Møgeltønder, et interessant lysbilledforedrag med motiver fra Møgeltønder og omegn samt enkelte karakteristiske folkelivsbilleder fra før århundredskiftet. Det var dels egne dels optagelser fra afdøde godsinspektør Davidsens arkiver. Der var stuvende fuldt hus.

Egnsudflugten den 13. juni startede på Bedsted kirkegård, hvor første-lærer S. N. Christensen, Ravsted, ved maleren J. Th. Lundbyes grav fortalte om dennes levned og kunst samt om hans tragiske død.

Derefter gik det videre til Hærulfstenen ved Hovslund, hvor museumsinspektør H. Neumann, Haderslev, og gårdejer Senius Tiedemann, Hovslund, supplerede hinanden under fortællingen af stedets historie og ligeså ved Immervad bro.

Efter kaffebord i Vedsted Landbohjem og et kort indlæg af museumsinspektør H. Neumann fortsattes til et gravkammer og andre afsluttede udgravninger i nærheden. Alt i alt en meget vellykket tur, men kun med ca. 40 deltagere.

På mindedagen for træfningen ved Brøns den 22. januar holdtes traditionen tro et lokalhistorisk møde i Brøns forsamlingshus.

I Skærbæk er for få år siden oprettet en »Historisk forening for Skærbæk og omegn«. Der er samlet gamle postkort fra det gamle Skærbæk og gamle ting, der nu opbevares i det gamle kommunekontors bygning på Rømø. Der er også afholdt en udstilling af det samlede materiale i Skærbæk. Foreningen lod i oktober-december måned 1969 holde tre foredrag om afstemningstiden og genforeningen, ét ved landsarkivar Harald Jørgensen, København, og to ved rektor Knud Fanø, Flensborg. Møderne var velbesøgte og gav anledning til mange indlæg.

I Bredebro kommune har viceskoleinspektør Knud Nielsen og under-tegnede samlet gamle postkort fra før genforeningen med forsvundne landsbymotiver, kroer, møller m. m. samt gamle billeder fra digebygning, mergelgravning, hø- og kornhøst m. m. og ladet dem affotografere og med tekst indsætte i tre albums, der bliver fremlagt i den ny storkommunes tre biblioteker, der også betaler affotograferingen.

S. N.

Sydslesvigsk amtskreds.

Fredag den 7. november 1969 holdt vi efterårsmøde på centralbiblioteket i Flensborg. Professor H. P. Clausen, Aarhus Universitet, talte om »Den nationale udvikling i Sønderjylland 1830-48 som problem i dansk udenrigspolitik«. I tilknytning hertil udspandt der sig en livlig diskussion; det blev en absolut vellykket aften.

Torsdag den 23. april 1970 holdt amtskredsen sin generalforsamling på »Flensborghus«. Efter velkomsten valgtes professor Troels Fink til mødeleder. Formanden, Lars Schubert, aflagde årsberetningen, og bibliotekslektor Poul Kürstein kasseberetningen. Disse blev efter en kort drøftelse godkendt. Følgende styrelsesmedlemmer stod til valg: Lars H. Schubert og Poul Kürstein. Disse blev genvalgt. Under punkt eventuelt blev sommerens program meddelt.

Redaktør fru Inger Bjørn Svensson fortalte på en meget interessant måde om både den tekniske og den redaktionelle fremstilling af Sønderjysk Månedsskrift.

Efter kaffebordet talte dr. Uwe Muuß om »Schleswig-Holstein aus der Vogelperspektive«. Foredraget var ledsaget af pragtfulde lysbilleder.

Fredag den 19. juni 1970 gennemførte amtskredsen en aftenvandring omkring Søndertorv i Flensborg. Lars H. Schubert fortalte om Søndertorvs historie. Vi fik lejlighed til at se nogle gamle købmandsgårde på Holmen. Desuden så vi på resterne af Flensborg bymur bag ved Sct. Nikolai kirken. Muren strækker sig hen til baggården af gæstgiveriet »Bodderkrog« i Frisergade. På byarkivet blev vi modtaget af dr. Schütt, som fortalte om byarkivets opgaver. Desuden fik vi lejlighed til at se et eksemplar af Jydske Lov samt den danske udgave af Flensborg bys stadsret.

Fredag den 13. juli 1970 var vi på aftenvandring i Kappel under ledelse af skoleleder Gerhard Wehlitz. De fleste deltagere havde før været i Kappel, men aldrig gået ad de stier og veje, som Wehlitz førte os. Aftenens højdepunkt var besøget i Nikolai-kirken. Den unge kirketjener fortalte på en meget interessant måde om kirkens historie og om den fornylig gennemførte istandsættelse.

Begge aftenvandringer havde fundet god tilslutning.

Søndag den 23. august 1970 holdtes sommerudflugten, der denne gang gik til Angel. Vi samledes i den danske skole i Satrup, hvor skoleleder Emil Jensen og frue tog imod. Efter kaffebordet talte museumsinspektør H. Neumann, Haderslev, om egnens oldtidsbebyggelse. Foredraget var ledsaget af lysbilleder. Vi fik her indtryk af den store betydning, som Satrup mose har i forbindelse med vor hjemstavns oldtid. I tilknytning til foredraget fortalte Historisk Samfunds tillidsmand i Satrup, W. Iversen, om godset Satrupholm. Efter en rundtur, bl. a. til godset Satrupholm, sluttede turen med et besøg i Satrup kirke. Sognepræst Vidal forklarede kirkens ydre og indre på en særdeles livfuld måde og besvarede spørgsmål fra den interesserede forsamlings side.

L. H. Sch.

Årsberetning og regnskab 1969-70

Ved *Troels Fink, Peter Kr. Iversen og Hugo Lildholdt.*

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt årsmøde søndag den 31. maj 1970 i Forsamlingsgården i Skrydstrup. Mødet begyndte kl. 14, og der var mødt omkring 120 medlemmer.

Formanden, professor Troels Fink, bød velkommen og foreslog formanden for Haderslev amtskreds, sognepræst Tage Holm, Vojens, valgt til dirigent, hvilket bifaldtes. Dirigenten takkede for valget, og efter at have konstateret, at mødet var lovligt indvarslet, gav han ordet til formanden, der aflagde følgende beretning:

Der har vel næppe været mange inden for styrelse eller medlemskreds i øvrigt, som havde regnet med, at den store medlemstilgang, vi var nået op på for nogle år siden, ville have været stabil, men udviklingen har vist, at de mange hundrede nye medlemmer har befundet sig så godt i vor kreds, at vi stadig har dem i vort medlemskartotek. Medlemsudviklingen har i de senere år formet sig således:

1963	2060	medlemmer	1967	3060	medlemmer
1964	2687	»	1968	2908	»
1965	2862	»	1969	2957	»
1966	2920	»	1970	2921	»

Disse tal viser en glædelig stabilitet og er et godt grundlag for fortsættelse af foreningens mangesidede virksomhed på. Den tilbagegang på 36 medlemmer, vi har haft i det sidste år, er i virkeligheden på baggrund af inflation og dyrtid yderst ringe og forståelig.

Vort medlemsskrift *Sønderjyske Arbøger* har i 1969 på ialt 285 sider indeholdt en lidt broget blanding af større og mindre afhandlinger, som i tid strækker sig fra den tidlige middelalder til genforeningstiden, og som emnemæssigt spænder over arkæologi, folkekultur, kirke- og skolehistorie samt naturligvis bidrag til den almindelige nationalpolitiske udvikling. Der har atter været bidrag af sønderjysk historieskrivnings nestor, dr. phil. Vilhelm la Cour, og den yngste bidragsyder har været stud. mag. Henrik Fangel fra Haderslev. I det lige udkomne forårshæfte har rektor, dr. theol. Asger Nyholm bidraget med en stor og meget grundig afhandling om den slesvig-holstenske kirkemand Claus Harms. Vi kan vist godt tillade os at

sige, at der er god, alsidig og lødig historisk læsning i Sønderjyske Årbøger.

Og vender vi os til *Sønderjysk Månedsskrift*, er alsidigheden og afvekslingen ikke mindre. Der har været bragt ca. 50 større og mindre artikler i 1969 foruden småstykker og anmeldelser. Årbøgerne er med hensyn til omfang forlængst blevet lillebror i forhold til månedsskriftet, der med sine 392 sider i 1969 er landets omfangsrigeste lokalhistoriske tidsskrift. Inflationen gør sig desværre mærkbart gældende for månedsskriftet. I januar 1969 måtte trykkeriet forhøje sit vederlag med 7 pct., og en lignende forhøjelse er sket i år. Styrelsen har derfor set sig nødsaget til at forhøje abonnementsprisen fra 22,50 kr. til 30,00 kr., men til trods herfor er abonnenttallet steget med 3 og er nu på 1321. Den jævne fremgangslinje, der har kunnet konstateres i de senere år, er således ikke brudt.

Siden sidste årsmøde er i serien *Skrifter, udgivne af Historisk Samfund* udsendt som nr. 41 dr. Gotlieb Japsens store og værdifulde bog på 346 sider om »De nordslesvigske sparekassers historie«. Bogens fremkomst skyldes et samarbejde med Sparekassen Sønderjylland, der har anvendt bogen som jubilæumsskrift ved sparekassejubilæerne i Åbenrå og Sønderborg. Vi har kunnet købe 500 eksemplarer til en meget favorabel pris og håber også at kunne få dette oplag solgt, selv om sparekasserne har uddelt mange frieksemplarer til kunder og forretningsforbindelser. I nær fremtid kan lektor H. V. Gregersens udgave af Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i Sønderjylland foreligge. Dette værk, der bringer nye og interessante oplysninger fra tiden ca. 1840-64, bliver så omfangsrigt, at det må deles i to bind. Statens humanistiske forskningsråd har til udgivelsen bidraget med 42.500 kr. Endvidere kan medlemmerne i løbet af efteråret glæde sig til en bog af dr. Harald Jørgensen om genforeningens historie. Til trykning af denne bog, der muligvis fortsættes med yderligere et bind, har vi fra Carlsbergfondet modtaget 25.000 kr., og vi håber at få yderligere et beløb fra Dansk Kultursamfund. I nogle år har der været talt om magister Hanne Poulsens bog om maleren Jes Jessen, og det kan nu oplyses, at den foreligger i manuskript. Vor flittige medarbejder pastor A. Andersens udgave af Pistorius' brevbog er næsten færdig i manuskript. Det er tanken, at dette værk, som ikke kan forventes at bringe det helt store salg, duplikeres i et endnu ikke fastsat antal eksemplarer, således at det kan placeres på de større biblioteker og videnskabelige institutter. Også særligt interesserede private skal dog kunne erhverve det. Til udgivelsen har vi foreløbig modtaget 2000 kr. fra Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. Det kan lige oplyses, at Pistorius var præst i Ejdersted i det 16. århundrede. Hans brevbog er en værdifuld kilde til kirke- og lærdomshistorien, og den indeholder mange kulturhistorisk interessante glimt.

I serien af små biografier udsendte vi i december I. J. I. Bergholts bog: *Pligtens vej*, der blev trykt i et oplag på 1000, og heraf var der 1. april kun 151 eksemplarer tilbage, således at vi må imødesee, at denne velskrevne bog vil være udsolgt i løbet af ret kort tid. Til udgivelsen af bogen modtog vi understøttelse af Dansk Kultursamfund. De små biografier bliver mere og mere populære, hvilket salgstillene afslører — adskillige af dem er i

øvrigt helt udsolgt — og det er derfor glædeligt, at vi også i de kommende år skulle have mulighed for at udsende nogle af disse levnedsskildringer. Der foreligger forskellige muligheder, men der er endnu ikke truffet bestemmelse om, hvorvidt der vil blive udsendt et bind til jul.

Som det vil være de fleste bekendt, har vi et større værk i den populære genre under forberedelse, billedværket »Nordslesvig 1920-70«, som redaktørerne Ole Bech og E. Bram har stået for. Vi havde håbet at have kunnet vise Dem bogen i dag, men der er indtrådt forsinkelser. Først om tre uger vil bogen kunne foreligge. Udgivelsen af dette store og meget bekostelige værk har kun været mulig takket være en garantium på 50.000 kr. fra forsikringsselskabet Hafnia, et beløb, som vi i øvrigt vil få udbetalt som jubilæumsgave fra selskabet, når dette i 1972 fylder 100 år. Endnu inden bogen er færdig fra trykkeri og bogbinderi, har vi små 5000 bestillinger, og vi regner derfor også med, at oplaget, der er sat til 15.000, vil blive udsolgt inden alt for længe. I denne forbindelse kan det have sin interesse at pege på, at der nu er solgt over 23.000 eksemplarer af billedbogen »Sønderjylland. Tiden indtil 1864« — i indeværende beretningsår alene 1428 eksemplarer. I forbindelse med indsamlingen af billedmaterialet til den nye billedbog har der været arrangeret en fotokonkurrence med en samlet præmiesum på 1000 kr. + billedbøger om levering af gode amatør-fotografier. En bedømmelseskomite bl. a. omfattende en repræsentant for de organiserede amatør-fotografer her i landsdelen udpegede et dobbelt-billede fra det store Dybbølstævne i 1933, indleveret af fru Anna Ernst Christensen, Asserballe, som værende det, der opfyldte de stillede betingelser bedst. Anden-præmien på 300 kr. tilfaldt tidl. forstander Lauritsen, Hoptrup Højskole, for to billeder med motiver fra besættelsestiden og tiden, der fulgte. Tredjepræmien på 200 kr. tilfaldt snedker Sven Geertsen, Åbenrå, for nogle fremragende optagelser, der dog på grund af deres manglende historiske indhold ikke har kunnet finde anvendelse i bogen.

Arkivar Viggo Petersen har overtaget arbejdet som sekretær for redaktionsudvalget for skriftrækken, og vi byder ham velkommen i samarbejdet.

Også *Historiske Samlinger for Sønderjylland* har haft et helt godt arbejdsår, og for billedindsamlingens vedkommende kan der endog tales om et rekordår, idet denne er forøget med ca. 2600 billeder, således at det samlede antal billeder nu må ligge et sted mellem 25.000 og 30.000. Benyttelsen af billedsamlingen er da også stigende, og til fjernsyn, dagblade, tidsskrifter, bøger og udstillinger har der i 1969 været anvendt 169 billeder samt 55 klicheer herfra. Det ville føre alt for vidt at nævne alle de enkelte gaver, men vi vil dog gerne nævne fru Maria Kuhrt, Gråsten, der har afleveret faderen C. C. Biehls forlæg til hans postkortfremstilling, og frk. Karberg, Næstved, der har afleveret et album med fotografier af gamle sønderborgere. De danske turistforeninger har endvidere deponeret ca. 150 stk. fotografier fra Als. I Tønder amt er fotograferingen af gamle gårde og huse fortsat. Fotografierne af bygningerne i Daler sogn er afleveret for nylig, og man er næsten færdig med Døstrup og Møgelønder sogne. Fhv. førstelærer Leick har overtaget arbejdet som sekretær for det

lokale udvalg efter arkitekt P. J. Petersen, Tønder, der på grund af svigtende syn desværre har måttet frasige sig dette hverv. Vi er arkitekt Petersen stor tak skyldig for hans inspirerende og flittige arbejde med denne opgave, hvis heldige løsning lå og ligger ham så stærkt på sinde. Ordningen og registreringen af billederne har som hidtil været betroet fru Vibeke Gribsvad, og lærer Jens Kristensen, Genner, har — omend i et beskedent omfang — fortsat indsamlingen af traditionsstof.

Takket være en forhøjelse af bevillingen fra Dansk Kultursamfund til 15.000 kr. har vi mulighed for at købe en del billeder, og et tilskud på 5000 kr. fra tipsmidlerne gør det også muligt at foretage nyanskaffelser.

Igen i år har der været arrangeret to vejledende *kurser* i slægtshistorisk arbejde på landsarkivet. Med arkivar Viggo Petersen som leder har der i efteråret været arrangeret et kursus på 25 timer med 16 deltagere og i foråret et lignende med 14 deltagere.

Møde- og udflugtsvirksomheden adskiller sig vel næppe stort fra de foregående år. Den såkaldt store egnsvandring, der havde Westensee, Emkendorf, frilandsmuseet i Molfsee og klosterkirken i Preetz syd for Kiel som mål, fandt sted i to afdelinger lørdag den 6. og søndag den 7. september. Tilslutningen var om lørdagen ca. 170, om søndagen 135. Turene var tilrettelagt og ledet af næstformanden, viceskoleinspektør Chr. Stenz, og seminarielektorerne dr. Schoubye og H. V. Gregersen. Den historiske søndag var arrangeret i Tønder amt den 10. august. Der gaves her vejledning ved Løgumkloster kirke, skolecentralen i Tønder, Trøjborg, Carl Brodersens samling i Hjerpsted, udgravningerne i Drengsted, Misthusum og Hviding kirke. Arrangementet fandt med 900 deltagere næsten overvældende tilslutning. Tønder amtskreds har ære af dette arrangement. I øvrigt har der som sædvanligt været afholdt møder og udflugter inden for de fem amtskredse. Disse har selv arrangeret eller været deltager i 12 møder med 735 mødedeltagere og 5 udflugter med 325 deltagere. Lægger vi disse tal sammen med dem for de tidligere nævnte arrangementer og fra vort eget årsmøde, når vi til det resultat, at der har været 13 foredragsmøder med ca. 815 tilhørere og 8 udflugter med ca. 1530 deltagere, tal, der vidner ikke blot om aktivitet i vore amtsudvalg, men også om en udbredt interesse for det folkelige historiske arbejde i vor medlemskreds.

Også i år har vi søgt at hjælpe lokalhistorisk interesserede kredse rundt omkring i sognene ved at udsende en omfangsrig *fortegnelse over foredragsholdere*, der er villige til at tale om lokalhistoriske emner, men vi har intet kendskab til, i hvor stor udstrækning der er gjort brug af vort tilbud.

Der tales i vore dage så meget om det folkelige arbejdes vantrivsel, men ser vi tilbage på vort arbejde i det forløbne år, kan vi for vort vedkommende ikke deltage i disse klagesange. Vi har bevaret vort store medlems- og abonnental, vi har haft et salg på over 3000 bøger — heri ikke indbefattet hæfter og årgange af Sønderjyske Årbøger og Sønderjysk Månedsskrift, og vi har haft god tilslutning til vore arrangementer. Vi har for vort vedkommende al god grund til at være tilfredse.

Men når dette er sagt, skal der heller ikke lægges skjul på, at der af

redaktionssekretærer, amtsudvalg, andre tillidsmænd og kontormedhjælpere er udført et godt og solidt stykke arbejde, som der ved en lejlighed som denne bør og skal siges tak for. Og det skal heller ikke glemmes, at uden den meget betydelige økonomiske støtte, vi har modtaget fra stat, amts- og købstadkommuner, fonds og legater, havde vor virksomhed slet ikke kunnet få det omfang, som tilfældet er. For denne støtte bringer jeg styrelsens og foreningens bedste tak.

Beretningen godkendtes, og herefter gav dirigenten ordet til kassereren, bankdirektør H. Lildholdt, som aflagde regnskabet (jvf. omstående), der enstemmigt blev godkendt af forsamlingen.

Under punkt 3: *Valg* meddelte dirigenten, at Troels Fink, Peter Kr. Iversen, H. V. Gregersen og Hans H. Worsøe var på valg. Troels Fink var villig til at modtage genvalg, men kun for et år, og han og Peter Kr. Iversen genvalgte med akklamation. Worsøe, der nu bor i Viborg, og H. V. Gregersen ønskede ikke genvalg. I stedet foreslog styrelsen arkivar Viggo Petersen, Mjøl, som nyt medlem af styrelsen. Lærer Jens Kristensen, Genner, foreslog lærer J. M. Holdt, Rugbjerg. Ved den efterfølgende afstemning blev der flertal for Viggo Petersen, som hermed blev valgt.

Under »*Eventuelt*« bad købmand Johs. Hansen, Brørup, om, at der allerede nu måtte blive givet oplysning om planerne for egnsvandring m. v., så at man i god tid kunne reservere dagen. Formanden oplyste, at egnsvandringen, som i år skulle gå til Flensborg, ville finde sted den første lørdag i september. Historisk Søndag skulle i år arrangeres i Haderslev vesteramt den anden søndag i august. Årsmødet 1971 bliver i Sønderborg amtskreds, og styrelsen mente, at Nørherredhus kunne afgive en passende ramme om årsmødet.

Da ingen anden ønskede ordet, takkede dirigenten forsamlingen for god ro og orden og formanden for den udmærkede tilrettelæggelse af årsmødet. Til slut takkede formanden de afgåede styrelsesmedlemmer H. V. Gregersen og Hans H. Worsøe for en god indsats inden for styrelsen.

Efter kaffebordet fortalte dr. phil. Vilh. la Cour minder fra afstemningstiden.

ÅRSBERETNING OG REGNSKAB

Regnskabet for året 1. april 1969 til 31. marts 1970.

<i>Indtægter:</i>		<i>Udgifter:</i>	
Beholdning pr. 1/4 1969 ...	43.779,97	Sønderjyske Arbøger	54.025,43
Medlemsbidrag	58.533,86	Skrifter	83.062,58
Salg af skrifter incl. div. tilskud	89.201,68	Sdj. Månedsskrift	46.119,68
Sdj. Månedsskrift	35.589,59	Kontorhold	16.756,83
Tilskud	66.016,70	Lønninger	26.607,80
Renter	3.314,22	Møder o. l.	4.006,10
Egnsvandring	1.366,13	Repræsentation	1.023,55
		Amtskredsene	3.320,00
		Lokalhist. Fællesforening ...	1.330,65
		Forsikringer m. m.	739,20
		Porto o. l.	4.335,80
		Diverse	952,88
		Beholdning pr. 31/3 1970 ...	55.521,65
	<u>Kr. 297.802,15</u>		<u>Kr. 297.802,15</u>

Status pr. 1. april 1970.

<i>Aktiver:</i>		<i>Passiver:</i>	
Beholdning	55.521,65	Harald Jørgensen	
Udlæg:		„Genforeningens Hist.“ ...	25.000,00
Historisk Billedbog 3 ...	56.000,00	Henlagt til trykning m. m. af	
Udestående for salg	9.400,00	Historisk Billedbog 3 ...	101.000,00
÷ balance	7.555,92	Engsvandringsfond	2.477,57
	<u>Kr. 128.477,57</u>		<u>Kr. 128.477,57</u>

Åbenrå, den 22. maj 1970.

Hugo Lildholdt.

Regnskabet er eftertalt og revideret og sammenholdt med de foreliggende bilag og fundet i orden.

Beholdningen er konstateret.

Åbenrå, den 28. maj 1970.

sign. *Sv. Lyck.* *C. O. Henningsen.*

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1968 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som de foregående år i afganglisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til vort kendskab, medens tilgangslisten omfatter alle nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge.

Pr. ultimo oktober 1970 udgør medlemstallet 2915, der fordeler sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Haderslev by	216	Åbenrå by	280
Haderslev amt	331	Åbenrå amt	284
Sønderborg by	96	Sydslesvig	187
Sønderborg amt	192	Storkøbenhavn	312
Tønder by	161	Øvrige Danmark	552
Tønder amt	278	Udlandet	26

Afgang ved død

Bøjskov, Hans Fr., gårdejer, Kelstrupskov, Tørsbøl	Lauritzen, M., pastor emer., Padborg
Dein, Anton, lektor, København V.	Lorenzen, Christian, dr. med. dent., tandlæge, Ribe
Enemark, Inger, seminarielektor, Tønder	Lytsen, Ludolf, gdr., Den gamle Gård, Daler Østerby
Fink, Cæcilie, frk., Haderslev	Markmann, G. Reinhold, genealog og revisor, København Ø.
Grau, Christen, Kystvej 42, Åbenrå	Møller, Henrik, overlærer, Ålborg
Gregersen, Gudrun, forfatterinden, Sønderborg	Nielsen, Axel V., astronom, cand. mag., Århus
Gørtz, Hans, Rødovre	Olesen, Thomas, lektor, Tarm
Hansen, Jacob, sognefoged, Øbening, Hellevad	Petersen, Hans, advokat, Sønderborg
Juul-Dam, E., direktør, Haderslev	Rasmussen, E. Frede, Hadsten
Jørgensen, H. P., gårdejer, Olmersvold, Tinglev	Refslund, Berthaline, fru, Bovlund
Jørgensen, Jørgen, maskinfabrikant, København S.	Rosendahl, Johannes, forstander, »Søhus«, Odense
Jørgensen, Jørgen, vandre lærer, Slesvig	Schmidt, Laur., lærer, Bajstrup, Tinglev
Kier, Valborg, Tøndervej 241, Åbenrå	Schmidt, Aage, gårdejer, Fårkrog
Knudsen, Knud, skoleinspektør, Hansted, Egebjerg	Schwensen, Chr., civilingeniør, Langå
Kornbeck, Jens, husmand, Fynshav	Thiim, Jørgen, rentier, Mellerup
Kristensen, Thorvald, gdr., sognerådsformand, Kummerlev, Bredebro	Thorøe, C., maltmester, Haderslev
	Tingleff, Jørgen, gårdejer, Lund
	Wind, B. R., førstelærer, Stenderup

Tilgangsliste

- Albinus-Jørgensen, E., res. kapellan,
Åbenrå
- Andersen, Vagn, forpagter, Hyrup
- Anker-Møller, Jens P., gårdejer,
Skræggøhøj, Skeldemark
- Bonnichsen, Mathias, overportør,
Padborg
- Busck-Nielsen, Preben, gymnasie-
lærer, Flensborg
- Christensen, Bent Lange, lærer,
Arnum
- Christensen, E. Wagner, økonomi-
direktør, Fredensborg
- Christensen, Niels, lærer, Vojens
- Clausen, Jørgen, handelsmand,
Bedsted Lø
- Dam, Hans Jørgen, trafikkontrollør,
Padborg
- Danielsen, Helen, lærerinde,
Sdr. Hostrup
- Dideriksen, Bendt-Erik, elev, Brørup
- Eriksen, Chr., inseminør,
Asserballeskov
- Eschen, Frank, modetegner, Søborg
- Fleggaard, Inga, Padborg
- Frederiksen, Edith, sundhedsplejerske,
Sønderborg
- Frederiksen, J. L., postmester,
Skærbæk
- Fredsted, Jens, gårdejer, Grønnebæk
- Frydendall, Palle, installatør, Gråsten
- Hansen, Hans, Øster Lindet
- Gad, Morten, bankfuldmægtig,
Farum
- Gramstrup, Kristian, bygnings-
konstruktør, Kastrup
- Gubi, Iver, gårdejer, Bedsted Lø
- Hammelev, Ib, kontorchef, Gentofte
- Hansen, Elisabeth, Høruphav
- Hansen, Hans Jacob, salgssinspektør,
Tagkær
- Hansen, Helga, frk., Åbenrå
- Hansen, Knud, skoleelev,
Over Jerstal
- Hansen, A. T., landmand, Årslev
- Haugaard, Torben, stud. mag.,
Rødovre
- Harsberg, Vibeke, stud. mag., Viby J.
- Hjort, Chr., gårdejer, Hjerndrup
- Holm, Gudrun, lærerinde,
Møgeltønder
- Horn, Hans, læge, Kruså
- Høeg, Peter A., Skanderborg
- Ingwersen, Anna-Margrete,
lærerstuderende, Tønder
- Jacobsen, Hans L., Renbæk, Arrild
- Jensen, Chr., lokomotivfører,
Padborg
- Jensen, Else, lærerinde, Øster Højt
- Jensen, Hans Axel, købmand,
Padborg
- Jensen, Jørgen, Hygumskov
- Jensen, Poul T., apoteksvisitator,
Dragør
- Jeppesen, Otto, Hadsten
- Jessen, Niels, stud. mag., Århus N.
- Johannsen, Andr., sparekassedirektør,
Tinglev
- Johannsen, Finn, bankassistent,
Tinglev
- Juhl, Anne B., bestyrerinde,
Lindknud
- Jørgensen, Chr., maler, Skærbæk
- Jørgensen, Henrik Jørgen,
Charlottenlund
- Kloch, Ida, fru, Christiansfeld
- Knudsen, Dorte, Jyderup
- Korse, Poul, lærer, Helsingør
- Kyster-Hansen, Alfred, Jørsby,
Sejerslev
- Larsen, Alfi, fru, København V.
- Larsen, Hans Jørgen, toldbetjent,
Krusaa
- Lassen, Aksel, Valby
- Lauritzen, Helge, lærer, Ulkebøl
- Laursen, Bendt Ørbæk, toldbetjent,
Padborg
- Laursen, Karl, bogholder, Åbenrå
- Leonhardt, Anna Meta, kontor-
assistent, Tønder
- Linnet, P. E., toldassistent, Glostrup
- Lomholdt-Thomsen, V., sognepræst,
Vedsted
- Lorensen, Jørgen Lundgaard, lektor,
København F.
- Madsen, Villy, togfører, Padborg
- Marschall, Viggo, dyrlæge, Tinglev

TILLÆG TIL MEDLEMSFORTEGNELSEN

- Martensen, Thiel Juncker, stud. phil.,
Kruså
- Meilbye, Carl, Adilsvej 17,
København F.
- Mogensen, Bent, bankfuldmægtig,
Haderslev
- Mogensen, Kaj, Roskilde
- Mønster, Dora, lærerinde,
Bylderup Bov
- Nielsen, Anker, generalsekretær,
Lyngby
- Nielsen, Asmus F., kirkegårdsgartner,
Bov
- Nielsen, Bendt, arbejdsmand,
Nørresundby
- Nielsen, Chr., gårdejer, Engskov
- Nielsen, Mathias Stensgaard,
lærerstuderende, Tønder
- Nissen, Chr. J., varmemester,
Sønderborg
- Nissen, Paul Vig, tandlæge, Nordborg
- Noack, Johan P., cand. mag., Århus
- Nørgård, Jens Ole, stud. geom.,
Hvidovre
- Nørgaard, Jørgen, landmand,
Birkelund
- Oksborg, Erik, konsulent, Hammelev
- Olesen, Otto, gårdejer, Skovby Mark
- Olsen, Erna, Gentofte
- Petersen, Annemarie, hotelejer,
Sønderhav
- Petersen, C. Fuglsang, radiofoni-
stationen, Skive
- Petersen, Carsten, Nærum
- Petersen, Chr. Thygesen, antikvitets-
handler, Christiansfeld
- Pedersen, E. K., overtoldvagtmester,
Padborg
- Petersen, Hans Gudbrand, lærer,
København F.
- Petersen, Jens A., redaktør, Tåstrup
- Petersen, Johs. Busk, redaktør,
Åbenrå
- Rasmussen, Agnete, stud. mag., Århus
- Rasmussen, J. Wilh., skoleinspektør,
Andst
- Rasmussen, Jens, Kruså
- Rasmussen, Jørgen, værkfører,
Havnbjerg
- Ravn, Svend Erik, redaktør, Åbenrå
- Ripperberg, C., overlærer, Haderslev
- Rose, Hans, arkitekt, Roskilde
- Rossen, Hans Jacobsen, handels-
attaché, Stockholm
- Schmidt, Marcus, gårdejer, Ørderup
- Schmidt, Marius, rentier, Skrydstrup
- Skipper, Børge, Hulgårdsvej 106,
København
- Skjoldan, Svend, Kruså
- Skov, Aksel, arkitekt, Århus
- Spies, Emma, fru, Åbenrå
- Spies, Hans Joachim, stud. mag.,
København
- Svane, Uwe, lærer, Hillerød
- Sønderborg Boghandel (Erik Sønder-
gaard), Sønderborg
- Sørensen, Kirsten, fru, Vojens
- Tang, Svend, læge, Åbenrå
- Uldall, Jens, lærer, Haderslev
- Vangsgaard, Nicolaj, urmager, Åbenrå
- Vendelhaven, Frantz, præst, Flensborg
- Vestergaard, J. R., trafikassistent,
Tønder
- Vilsbæk, Carl, højskolelærer, Snoghøj
- Wiencke, Gert, faktor, Flensborg
- Aagaard, Birgit, sekretær,
København K.
- Ålborghus Statsgymnasium, Ålborg

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland

1. Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*. Udsolgt.
2. P. J. Refshauge: *Bonden, der blev landråd*. Udsolgt.
3. *Tønder gennem tiderne*. Under redaktion af M. Mackeprang. Udsolgt.
4. M. H. Nielsen: *Fra slesvigsk fattigvæsens fortid*. Udsolgt.
5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie*. Udsolgt.
6. *Navneregister til H. P. Hanssens værker*. Udg. af Johan Hvidtfeldt.
7. *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse*. Udsolgt.
8. Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere*. Udsolgt.
9. Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*. 2. udg. revideret og udvidet af Hans H. Worsøe. Indb. kr. 8,00 (16,00).
10. *Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark*. Red. af Claus Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Kr. 10,00 (20,00).
11. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavlelitteratur*, 2. udg. m. tillæg: Manuskripter vedrørende sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet, Åbenrå, ved Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 10,00 (20,00).
12. *Nordslesvig efter genforeningen*. 7 radioforedrag. Udsolgt.
13. Thorvald Petersen: *Fra Als til Tønder*. Udsolgt.
14. N. Black Hansen: *Åbenrå annaler, 1524, 1584-1694*. Kr. 4,00 (8,00).
15. Peter Kr. Iversen: *Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog*. Udsolgt.
16. A. Svensson: *Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis*. I uds., II kr. 10,00 (20,00), III kr. 15,00 (30,00).
17. H. V. Gregersen: *Niels Heldvad. En biografi*. Udsolgt.
18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: *Kaptajn Hans Bruhns erindringer*. Udsolgt.
19. Asger Nyholm: *Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripternes tid*. Udsolgt.
20. Knud Kretschmer: *Den sønderjyske fond*. Kr. 10,00 (20,00).
21. H. V. Gregersen: *Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier*. Kr. 10,00 (20,00).
22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: *Borgmestre, rådmænd, byfogder og byskrivere i Flensborg 1550-1848*. Indb. kr. 10,00 (20,00).

23. G. Japsen: *Den nationale udvikling i Åbenrå 1800-1850*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
24. Sigurd Schoubye: *Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønderegnen 1550-1900*. Udsolgt.
25. *Åbenrås bys historie*. Under redaktion af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Bd. I kr. 16,50 (33,00), i skindbind kr. 31,00 (62,00). Bd. II kr. 25,00 (50,00), i skindbind kr. 38,00 (76,00).
26. Harald Jørgensen: *To ungdomsvenner. H. P. Hanssen, H. V. Clausen*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
27. H. Hejselbjerg Paulsen: *Sønderjydsk psalmesang 1717-1740*. Indb. kr. 22,00 (44,00).
28. H. V. Gregersen: *Den lüneburgske saltoktroi. Et bidrag til salthandelens historie i hertugdømmet Slesvig*. Indb. kr. 17,00 (34,00).
29. Johan Hvidtfeldt: *Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805*. Indb. (Udsolgt).
30. *Tønder seminarie-stat 1788-1963*. Udarb. af Jens Lampe under medvirken af Asger Nyholm og Erik Larsen. Indb. kr. 25,00 (50,00).
31. Peder H. Smidt: *Hverdag og fest. Vestslesvigske minder*. Udsolgt.
32. *Jacob Fabricius d. Yngres optegnelser*. Udgivet af A. Andersen. Indb. kr. 30,00 (60,00).
33. H. V. Gregersen: *Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København. C. F. Allen. H. N. Clausen. Orla Lehmann. J. W. Marckmann. Carl Ploug*. Indb. kr. 30,00 (60,00).
34. *Johannes Oldendorphs selvbiografi*. Udgivet ved A. Andersen. Indb. kr. 10,00 (20,00).
35. L. S. Ravn: *Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
36. M. Favrholt: *Haderslev Latinskoles historie 1567-1967*. Indb. kr. 25,00 (50,00).
37. Jens Engberg: *Det slesvigske spørgsmål 1850-1853*. Indb. kr. 30,00 (57,50).
38. Mourits Mørk Hansen: *Livs-erindringer*. Udgivet ved H. V. Gregersen. Indb. kr. 25,00 (49,50).
39. Peter Kier: *Min rejse gennem jordelivet*. Udgivet ved Jens Holdt og Hans Hejselbjerg Paulsen. Indb. kr. 25,00 (49,50).
40. G. Japsen: *Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814*. Indb. kr. 30,00 (57,50).
41. G. Japsen: *De nordslesvigske sparekassers historie*. Indb. kr. 35,00 incl. moms (60,00).
42. H. V. Gregersen: *Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i Sønderjylland, to halvbind*. Indb. kr. 60,00 incl. moms (90,00).
43. Harald Jørgensen: *Genforeningens statspolitiske baggrund*. Indb. kr. 36,00 incl. moms (60,00).

- Sønderjylland. Historisk Billedbog. Tiden indtil 1864* ved Jørgen Paulsen og Poul Kürstein. 3. oplag. Indb. kr. 31,00 incl. moms (54,00).
Nordslesvig 1920-70. Historisk Billedbog ved Ole Bech og Eskild Bram. Indb. kr. 36,00 incl. moms (70,00).
Nicolai Svendsen: *I genforeningens tjeneste. Sønderjydsk Skæbne III.* Kr. 18,00 (36,00).
-

Sønderjyske levnedsløb

- Marie Boesen: *Agnes Smidt fra Lundsmark*. Træk af en livshistorie. Udsolgt.
Hans Hansen: *Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste.* Kr. 5,00 (10,00).
Morten Kamphövener: *Skrumsager. En sønderjysk fører.* Udsolgt.
Johan Meyer: *Det gamle Frøslev.* Udsolgt.
Th. Kaufmann: *Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet.* Indb. kr. 8,00 (16,00).
Frederik Høyberg: *Gennem 80 år.* Indb. kr. 8,00 (16,00).
Andreas Øster: *Barn i Herrnhuternes Christiansfeld. 2. oplag.* Indb. kr. 9,75 (19,50).
Jens Bladt: *Alsiske Minder.* Indb. kr. 10,50 (21,00).
H. Gjessing: *Drengår og manddomsvirke i Tønder.* Udgivet ved Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 11,00 (22,00).
I. J. I. Bergholt: *Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig.* Indb. kr. 11,00 (22,00).
J. N. H. Skrumsager: *Ane Marie Skrumsager.* Udgivet ved Dorrit Andersen. Indb. kr. 12,00 (21,00).
-

Bøgerne fås ved henvendelse til Historisk Samfunds ekspedition, Landsarkivet, 6200 Åbenrå. Telefon (046) 2 46 83.
Hvor andet ikke er anført, er medlemsprisen excl. moms. Normalprisen (incl. moms) er angivet i parentes.

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

har følgende styrelse:

Formand: generalkonsul, professor,
dr. phil. Troels Fink, Flensborg

Næstformand: viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Åbenrå

Kasserer: bankdirektør Hugo Lildholdt, Åbenrå

Sekretær: landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå

Amtsudvalgsformænd:

sognepræst Tage Holm, Vojens
rektor D. Keller Hansen, Sønderborg
gdr. Søren Nissen, Harres
fuldmægtig Holger Jacobsen, Åbenrå
kontorchef Lars Schubert, Flensborg

Styrelsesmedlemmer iøvrigt:

viceskoleinspektør W. Christiansen, Tønder
rektor Knud Fanø, Flensborg
rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt,
København

arkivar Viggo Petersen, Mjølss
amanuensis, dr. phil. G. Japsen,
Lystrup

museumsinspektør H. Neumann, Haderslev
seminarielektor, dr. phil. S. Schoubye, Tønder
cand. polit. fru Inger Bjørn Svensson,
Haderslev

apoteker, dr. pharm. Hans-Iver Toft, Tønder

Formanden, næstformanden, kassereren og
sekretæren danner forretningsudvalget

Sekretariat og ekspedition:

Landsarkivet, 6200 Åbenrå,
tlf. (046) 2 46 83. Giro 4 26 82
Åben kl. 9-16 - Lørdag lukket

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger: Knud Fanø,
box D, Gråsten Bank, 6340 Kruså,
tlf. (021) 2 23 31

Sønderjysk Månedsskrift:
Inger Bjørn Svensson,
H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev,
tlf. (045) 2 17 37

Skriftrækken: arkivar Viggo Petersen,
Landsarkivet, 6200 Åbenrå,
tlf. (046) 2 27 04

Kassererens adresse:

Hugo Lildholdt,
Den Nordslesvigske Folkebank, 6200 Åbenrå

Giroindbetalinger foretages på giro 4 26 82
Historisk Samfund for Sønderjylland,
kassereren, 6200 Åbenrå

Sønderjyske Årbøger er Historisk Samfunds
medlemsskrift. Medlemskontingentet er
f. t. 20,00 kr. + forsendelse

Indmeldelser modtages af sekretariatet,
af alle styrelsesmedlemmer og
de lokale tillidsmænd

Sønderjyske Årbøger og skrifterne
er i kommission hos
Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,
Siljngade 6-8, 2300 København S.

